

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
«ΝΟΜΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ: ΔΗΜΟΣΙΟ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΒΑΪΟΥ ΠΑΠΑΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΥ (Α.Μ. 7116Μ087)

**«ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ
ΣΤΟ ΛΟΓΟ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ ΠΡΟΣ ΜΑΚΑΡΤΑΤΟΝ»**

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
Ομ. Καθηγ. ΣΟΦΙΑ ΑΔΑΜ-ΜΑΓΝΗΣΑΛΗ (Επιβλέπουσα)
Ομ. Καθηγ. ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΕΡΕΝΤΙΔΗΣ
Συντ. Αν. Καθηγ. ΜΙΧΑΛΗΣ ΜΙΧΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΘΗΝΑ
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2017

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Ω Ν

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΡΗΤΟΡΑ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ «ΠΡΟΣ ΜΑΚΑΡΤΑΤΟΝ ΠΕΡΙ ΑΓΝΙΟΥ ΚΛΗΡΟΥ».....σελ. 7

II. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΡΟΣ ΜΑΚΑΡΤΑΤΟΝ ΛΟΓΟ.....σελ. 13

A. Ο ΘΕΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΕΠΩΝΥΜΟΥ ΑΡΧΟΝΤΑ.....σελ. 13

1. Τα ανήλικα ορφανά....σελ. 20
2. Η Επίκληρος κόρη.....σελ.23
3. Προστασία των «ερήμων οίκων»....σελ.26
4. Οι εγκυμονούσες χήρες.....σελ. 26
5. Προσβολή των προστατευμένων από τον άρχοντα προσώπων.....σελ.29

B. ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΔΟΧΗ....σελ.31

1. Πρόσκληση του κληρονόμου από τον διεκδικητή της κληρονομιάς...σελ. 34
2. Ο θεσμός της υιοθεσίας.....σελ.37
3. Επαγωγή της κληρονομιάς....σελ.42
4. Αρμόδιο δικαστήριο....σελ.44

III. ΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ...σελ.50

- A. Όρκος διαδίκων...σελ.50
- B. Χρόνος αγόρευσης διαδίκων...σελ.50
- Γ. Ψηφοφορία δικαστών...σελ.53
- Δ. Η διαιτησία....σελ.53

IV. ΑΔΙΚΗΜΑΤΑ ΜΕ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΟΥ ΔΡΑΣΤΗ Η ΤΟΥ ΘΥΜΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΠΡΟΣ ΜΑΚΑΡΤΑΤΟΝ ΛΟΓΟ...σελ.63

A. ΑΝΘΡΩΠΟΚΤΟΝΙΑ....σελ.65

Β. ΜΗ ΤΑΦΗ ΝΕΚΡΩΝ....σελ.67

Γ. ΜΗ ΠΛΗΡΩΜΗ ΕΝΟΙΚΙΩΝ ΣΤΟΥΣ ΝΑΟΥΣ....σελ. 71

Δ. ΝΟΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΠΗ ΕΛΑΙΟΔΕΝΔΡΩΝ...σελ.72

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....σελ.76

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με την παρούσα μελέτη θέλουμε να αναδείξουμε τις διατάξεις οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου που αναφέρονται από τον περίφημο δικανικό λόγο του ρήτορα Δημοσθένη *Προς Μακάρτατον περί Αγνίου κλήρου* και που αποτελούσαν το ισχύον δίκαιο στην πόλη της Αθήνας του 4^{ου} π.Χ. αιώνα.

Το αρχαίο ελληνικό δίκαιο και ειδικότερα το αθηναϊκό είναι ελάχιστα και αποσπασματικά γνωστό, λόγω των πολλών βαρβαρικών καταστροφών και λεηλασιών. Ό,τι μας έχει διασωθεί είναι κυρίως μέσω των επιγραφών, των δικανικών λόγων -όπως αυτός που εξετάζεται στην παρούσα μελέτη- διαφόρων άλλων λογοτεχνικών έργων και ιστορικών αναδρομών και αναφορών. Οι κλασσικοί μελετητές και ερευνητές έχουν θαυμάσει το μεγαλείο των δικαϊκών του κανόνων και ρυθμίσεων, το ανθρώπινο και ευαίσθητο των επεμβάσεών του, το ελεύθερο και εύψυχο των προσδοκιών του και το καλόπιστο και καλοκάγαθο των διατάξεών του. Οι Έλληνες, και ιδιαίτερα οι Αθηναίοι, έχοντας μεγαλείο ψυχής και πνεύματος και δημιουργώντας αξεπέραστα μνημεία πολιτισμού και επιστήμης, εύλογο ήταν να είχαν αξεπέραστες και πρωτοπόρες για την εποχή τους, συγκριτικά με άλλους λαούς, νομικές διατάξεις που ρύθμιζαν τη ζωή, την περιουσία και τις προσωπικές τους σχέσεις.

Η συνείδηση από όλους τους Έλληνες της κοινής καταγωγής, θρησκείας, εθίμων και γλώσσας ενισχύθηκε στην Αρχαϊκή περίοδο (8^ο - 6^ο αι. π.Χ.). Παράλληλα, καλλιεργήθηκε και ένα αίσθημα ιδιαίτερης «τοπικής συνείδησης» την περίοδο εκείνη, που σχετιζόταν με την ανάπτυξη των πόλεων-κρατών. Κατά την διάρκεια του 6^{ου} αιώνα π.Χ. έγινε σαφής διαχωρισμός των τάξεων και αυξήθηκε σε σχέση με το παρελθόν η κοινωνική κινητικότητα. Ένα άλλο σημαντικό γεγονός που σημάδεψε την Αρχαϊκή περίοδο είναι η κωδικοποίηση του δικαίου που μέχρι τότε ήταν άγραφο και εθιμικό. Ένας από τους σημαντικότερους νομοθέτες της εποχής εκείνης ήταν ο Σόλων. Οι ρυθμίσεις του Σόλωνα - κυρίως σ' ότι αφορούσε το ιδιωτικό δίκαιο - συνέχισαν να ισχύουν και κατά τους κλασσικούς χρόνους, και όσοι νόμοι αναφέρονται στον παρόντα λόγο ανήκουν στη σολώνεια νομοθεσία. Ο Σόλων προσπάθησε με τη νομοθεσία του να επιφέρει κοινωνική δικαιοσύνη και να προστατεύσει τους ασθενέστερους από την εκμετάλλευση των ισχυρότερων, κάτι που άλλωστε αποτελεί διαχρονικά έναν από τους στόχους του δικαίου.

Το αρχαίο ελληνικό δίκαιο, λοιπόν, περιέχει όλα εκείνα τα δικαιικά συστήματα που επικράτησαν στον ελληνικό και ελληνορωμαϊκό χώρο από την ιστορική διαμόρφωση του ελληνικού λαού με την αμφισβητούμενη από πολλούς κάθοδο των Δωριέων το 1200 με 1100 π.Χ. μέχρι την Ελληνιστική περίοδο.

Το αρχαίο ελληνικό δίκαιο σημαδεύτηκε από την ανάπτυξη των πόλεων-κρατών, η κάθε μία από τις οποίες είχε το δικό της δικαϊκό σύστημα με τους δικούς της δημόσιους λειτουργούς, τους δικούς της νόμους και δικό της νόμισμα. Επομένως, αν θέλουμε να ακριβολογήσουμε δεν πρόκειται για ένα «αρχαίο ελληνικό δίκαιο» αλλά για πολλά αρχαία ελληνικά δίκαια, τόσα, όσες και οι ελληνικές πόλεις-κράτη. Όλα όμως αυτά τα δίκαια είχαν πολλές κοινές ή παρόμοιες διατάξεις καθώς υπήρχαν κοινές αξίες και πολιτισμικές παραδόσεις. Στον ευρύτερο τομέα αυτού του «αρχαίου ελληνικού δικαίου» εντάσσεται και το Αττικό ή Αθηναϊκό Δίκαιο, με τη μελέτη του οποίου ασχολήθηκαν και οι περισσότεροι μελετητές, ιστορικοί και νομικοί. Το γεγονός αυτό δικαιολογείται από το ότι η Αθήνα αφενός έπαιξε πρωταρχικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα της αρχαίας Ελλάδας, όπως επίσης και στα πολιτιστικά, καλλιτεχνικά και φιλοσοφικά δρώμενα, αφετέρου γι αυτήν την πόλη-κράτος βρέθηκε ο μεγαλύτερος όγκος των σωζομένων πηγών, πράγμα που διευκόλυνε τη μελέτη.

Το Αττικό δίκαιο είναι το σύνολο των κανόνων δικαίου που ρύθμιζαν τη δικαϊκή ζωή της πόλης της Αθήνας και των Αθηναίων πολιτών, κατά την κλασσική εποχή, δηλαδή τον 5^ο και 4^ο αι. π.Χ. Όπως συμβαίνει και στα σύγχρονα δίκαια, το Αττικό Δίκαιο διαιρείται από τους σύγχρονους ερευνητές σε δύο κλάδους, το δημόσιο και το ιδιωτικό δίκαιο. Το τελευταίο παρουσιάζει, εύλογα, και το μεγαλύτερο ενδιαφέρον νομικών και ιστορικών, και είναι αυτό που θα μας απασχολήσει κυρίως στην παρούσα μελέτη.

Οι σημαντικότερες πηγές από τις οποίες σήμερα αντλούμε τους νόμους που ρύθμιζαν τις ιδιωτικές σχέσεις των Αθηναίων πολιτών μεταξύ τους, όπως και αυτές με τους ξένους και τους μετοίκους επίσης, είναι οι λόγοι των μεγάλων αττικών ρητόρων, ένας από τους οποίους ήταν ο Δημοσθένης. Οι λόγοι αυτοί επηρέασαν και επηρεάζουν το σύστημα απονομής της δικαιοσύνης με τις αγορεύσεις των διαδίκων και με τη δυνατότητα που είχαν να υπερασπισθούν τις θέσεις τους. Πρόκειται για πολύ σπουδαία παρακαταθήκη του δικαίου που μπορεί να φανεί χρήσιμη στον οποιοδήποτε νομικό ακόμα και σήμερα. Αυτό αναδεικνύεται και από τον λόγο *Προς Μακάρτατον περί Αγνίου κλήρου* του διακεκριμένου ρήτορα Δημοσθένη, ο οποίος χρονολογείται στα μεταξύ του 370 και 365 π.Χ. χρόνια και αφορά υπόθεση

διεκδίκησης κληρονομιάς. Ο συγκεκριμένος λόγος, παρά την έλλειψη πλούσιας επιχειρηματολογίας, θεωρείται από τους σπουδαιότερους του Δημοσθένη διότι γίνεται παράθεση πολλών και σημαντικών νόμων -και όχι μόνο απλή αναφορά σ' αυτούς- από τους οποίους αντλούνται πολλές και χρήσιμες πληροφορίες για το δίκαιο της εποχής.

I. ΒΙΟΣ ΤΟΥ ΡΗΤΟΡΑ ΔΗΜΟΣΘΕΝΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΥΠΟΘΕΣΗΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ «ΠΡΟΣ ΜΑΚΑΡΤΑΤΟΝ ΠΕΡΙ ΑΓΝΙΟΥ ΚΛΗΡΟΥ»

Ο Δημοσθένης, γεννήθηκε το 384 π.Χ. στον δήμο Παιανίας, στις ανατολικές υπώρειες του Υμηττού. Ο πατέρας του ονομαζόταν επίσης Δημοσθένης και ήταν αρκετά εύπορος, ιδιοκτήτης δύο μεγάλων εργαστηρίων κατασκευής όπλων, μαχαιριών και σκευών. Η μητέρα του, η Κλεοβούλη, είχε Σκυθική καταγωγή και τούτο έδωσε δικαίωμα αργότερα στους πολιτικούς αντιπάλους του Δημοσθένη να τον χαρακτηρίσουν παρείσακτο και ξένο, όταν εκείνος αναμείχθηκε στα πολιτικά πράγματα της Αθήνας. Ο πατέρας του, όταν ο Δημοσθένης ήταν επτά ετών, αρρώστησε βαριά και πέθανε. Οι διαχειριστές της περιουσίας του, που τους είχε ορίσει ο πατέρας του, δεν διαχειρίστηκαν σωστά την περιουσία του με αποτέλεσμα μόλις ενηλικιώθηκε, το 364 π.Χ., να αρχίσει την νομική του σταδιοδρομία με μια σειρά δικαστικών αγώνων κατά των διαχειριστών της περιουσίας του. Σε τούτο βοηθήθηκε πολύ από τον δάσκαλό του ρήτορα Ισαίο, που ήταν άριστος γνώστης του κληρονομικού δικαίου, και ο οποίος τον μύησε στην τέχνη της ρητορικής. Παρά το γεγονός ότι ήταν ψευδός, με προσπάθειες και ασκήσεις που έκανε μόνος του, ξεπέρασε το πρόβλημά του και εξελίχθηκε σε έναν από τους πιο σπουδαίους ρήτορες της αρχαιότητας. Ήταν σφόδρα πολέμιος των Μακεδόνων, καθώς υπήρξε ηγέτης της αντιμακεδονικής παράταξης και αντίπαλος του Αισχίνη. Κατηγορήθηκε όμως για δωροδοκία στην υπόθεση του Αρπάλου¹ το 324 π.Χ. κι αφού εξορίστηκε από την Αθήνα, ξαναγύρισε για να τεθεί επικεφαλής νέων αντιμακεδονικών κινήσεων για να διωχθεί και πάλι. Μπροστά όμως στον κίνδυνο να συλληφθεί αυτοκτόνησε το 322 π.Χ. πίνοντας κώνειο στο νησί Καλαύρεια (Πόρος).

Ο Δημοσθένης έγραψε περίπου 60 λόγους, μεταξύ των οποίων οι «Φιλιππικοί», «Ολυνθιακοί», «κατά Ανδροτίωνος Παρανόμων», «Κατά Τιμοκράτους» και πολλοί άλλοι σε σχέση με τα ιστορικά του βιώματα και τεκτενόμενα της εποχής. Οι 42 εξ αυτών ήταν δικανικοί δηλ. εκφωνήθηκαν στο δικαστήριο, οι 17 πολιτικοί κι ο ένας πανηγυρικός. Έγραψε επίσης και διάφορες επιστολές.

---

¹ Σ. Αδάμ-Μαγνήσαλη, «Η διαφθορά και η αντιμετώπισή της στην αρχαία Αθήνα» στο Κ. Κουτσούκης-Π. Σκλιάς (επιμ.), *Διαφθορά και Σκάνδαλα στη Δημόσια Διοίκηση και την Πολιτική*, εκδ. Σιδέρη, Αθήνα 2005, σελ. 27-43.

Πριν προχωρήσουμε στην λεπτομερή ανάλυση του παρόντος λόγου και των νόμων που περιέχει, θεωρούμε σκόπιμο να αναφέρουμε ένα σύντομο ιστορικό της υπόθεσης ούτως ώστε να γίνει κατανοητό το πλαίσιο μέσα στο οποίο κινείται ο παρών λόγος.² Όπως προκύπτει από την συγκεκριμένη δίκη, το δίκαιο αναφορικά με υποθέσεις διεκδίκησης κληρονομιάς στην κλασσική Αθήνα, ήταν σχετικά περίπλοκο, καθώς διαπλέκονται πολλοί συγγενικοί και οικογενειακοί δεσμοί και με βάση αυτούς κρινόταν από το δικαστήριο το ισχυρότερο κληρονομικό δικαίωμα.

Η υπόθεση έχει ως εξής: Ο Βούσελος, από το Οίο στον Κεραμεικό είχε πέντε γιους, τον Αγνία, τον Ευβουλίδη, τον Στρατίο, τον Άβρωνα και τον Κλεόκριτο. Αυτοί που μας ενδιαφέρουν στην υπόθεση που εξετάζουμε είναι οι τρεις πρώτοι και οι απόγονοί τους. Προκειμένου όμως να γίνει κατανοητό το ποιοι αντιδικούν και ποιος έχει δικαίωμα να διεκδικήσει κληρονομιά θα πρέπει να αναφερθούν και οι κλάδοι των οικογενειών καθενός από τους τρεις πρώτους γιους του Βούσελου, καθώς τα μέλη της κάθε οικογένειας διαπλέκονται με τους μεταξύ τους γάμους και αποκτούν απογόνους που μπορούν να καταστούν πιθανοί διεκδικητές της κληρονομιάς.

Έτσι λοιπόν, ο Αγνίας, ο πρώτος γιος του Βούσελου, απέκτησε γιο, τον Πολέμωνα και κόρη, τη Φυλομάχη. Ο Πολέμων με την σειρά του απέκτησε γιο, τον (δεύτερο) Αγνία, ο οποίος πέθανε άτεκνος και του οποίου η κληρονομιά αποτελεί το αντικείμενο της διεκδίκησης.

Ο Ευβουλίδης, ο δεύτερος γιος του Βούσελου, απέκτησε τρεις γιους, τον Ευκτήμονα, τον Φίλαγρο και τον Καλλίστρατο. Ο Φίλαγρος παντρεύτηκε την εξαδέλφη του Φυλομάχη, που ήταν κόρη του Αγνία με την οποία απέκτησε γιο, τον (δεύτερο) Ευβουλίδη. Αυτός ακολούθως απέκτησε κόρη, την (δεύτερη) Φυλομάχη. Ο Καλλίστρατος, ο αδερφός του Φίλαγρου, απέκτησε κόρη, η οποία με την σειρά της απέκτησε γιο, τον Σωσίθεο. Ο Σωσίθεος νυμφεύτηκε την κόρη του (δεύτερου) Ευβουλίδη, δηλαδή την (δεύτερη) Φυλομάχη, με την οποία απέκτησαν μια κόρη και τέσσερις γιους, τον Σωσία, τον (τρίτο) Ευβουλίδη, τον Μενεσθέα και τον (δεύτερο) Καλλίστρατο.

Ο Στρατίος, ο τρίτος γιος του Βούσελου, απέκτησε δύο γιους, τον Χαρίδημο και τον Φανόστρατο. Ο Χαρίδημος απέκτησε επίσης δύο γιους, τον Θεόπομπο και

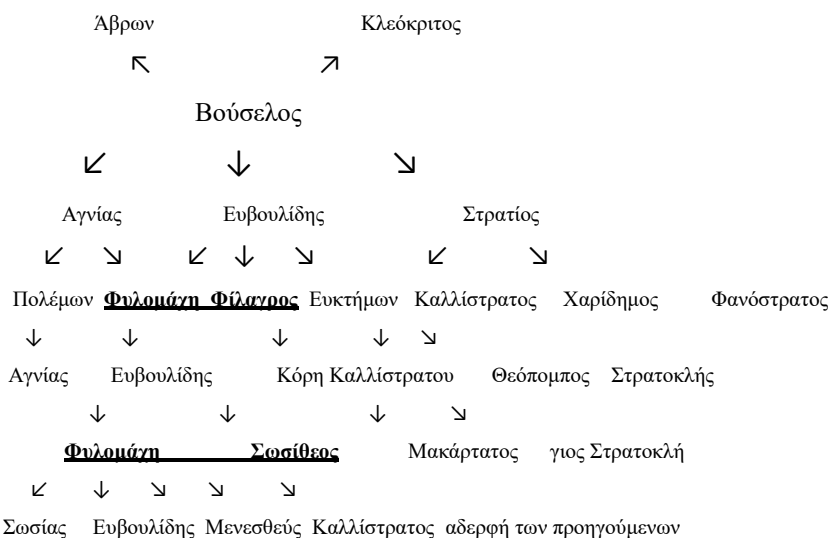
---

² Η έκδοση των αρχαίων συγγραφέων που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα μελέτη είναι η: ΚΑΚΤΟΣ-Οδυσσέας Χατζόπουλος & ΣΙΑ Ο.Ε., Αρχαία Ελληνική Γραμματεία «ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ». Ο λόγος *Προς Μακάρτατον* περιλαμβάνεται στον τόμο 12.

τον Στρατοκλή. Ο Θεόπομπος ήταν ο πατέρας του Μακάρτατος, του κύριου προσώπου της υπόθεσης του λόγου «Προς Μακάρτατον».

Οι συγγενικές σχέσεις που αναπτύσσονται απεικονίζονται σχηματικά ως εξής:

(Στον λόγο περιγράφονται και οι άλλοι συγγενικοί δεσμοί που δημιούργησαν τα παραπάνω και άλλα πρόσωπα -ετεροθαλείς αδελφοί, δεύτεροι σύζυγοι κ.λπ. - που δεν εμπλέκονται στην υπόθεση και για τούτο έχουν παραλειφθεί από το διάγραμμα)

Ο Αγνίας, ο γιος του Πολέμονα, είχε με την διαθήκη του υιοθετήσει την ανιψιά του. Ο ίδιος σκοτώθηκε από τους Σπαρτιάτες το 396 π.Χ., και λίγο μετά πέθανε και η υιοθετημένη «επίκληρος» ανιψιά, χωρίς να προλάβει να παντρευτεί. Αφού δεν υπήρχαν φυσικά ή θετά τέκνα του Αγνία, η περιουσία του επιδικάστηκε στην Φυλομάχη, κόρη του Ευβουλίδη και εγγονή της Φυλομάχης, θείας του κληρονομούμενου.

Εν συνεχεία, προσπάθησαν οι ετεροθαλείς (ομομήτριοι) αδελφοί του Αγνία, Γλαύκων και Γλαύκος να διεκδικήσουν δικαστικά την κληρονομιά του Αγνία αλλά εν τέλει απέτυχαν, αφού η διαθήκη που εμφάνισαν για να υποστηρίξουν το αίτημά τους απεδείχθη πλαστή.

Ακολούθως, ο Θεόπομπος, γιος του Χαρίδημου και εγγονός του Στρατίου, διεκδίκησε την κληρονομιά, παρουσιαζόμενος ως πλησιέστερος συγγενής του κληρονομούμενου Αγνία. Όμως, οι ετεροθαλείς αδελφοί επανήλθαν μαζί με την μητέρα τους και μητέρα του Αγνία (θεία του Θεόπομπου) στην διεκδίκηση. Ο Θεόπομπος υπερίσχυσε της θείας του, αφού το κληρονομικό του δικαίωμα ήταν ισχυρότερο, καθώς δινόταν προβάδισμα στους άρρενες συγγενείς και επίσης η

μητέρα δεν θεμελιώνει δικαίωμα να κληρονομήσει τα παιδιά της. Κατά συνέπεια, έγινε ο Θεόπομπος κύριος της κληρονομιάς, αλλά προσωρινά, αφού ενστάσεις της προηγούμενης δικαιούχου Φυλομάχης και της μητέρας του Αγνία ακύρωσαν την επιδίκαση της περιουσίας στον Θεόπομπο.

Η Φυλομάχη από την πλευρά της με τον σύζυγό της Σωσίθεο σαν αντίδραση απέναντι στον Θεόπομπο έδωσαν έναν από τους τέσσερις γιους τους και συγκεκριμένα τον Ευβουλίδη, για να υιοθετηθεί από την οικογένεια του πατέρα της Φυλομάχης και εξαδέλφου του Αγνία, Ευβουλίδη. Αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία, καθώς με την μεταγενέστερη υιοθεσία (νόμιμη κατά το αθηναϊκό δίκαιο για λόγους συνέχισης των οικογενειών) ο (τρίτος) Ευβουλίδης γινόταν κληρονόμος του Αγνία. Ο Σωσίθεος τότε στράφηκε δικαστικά κατά του μέχρι τότε κατόχου της περιουσίας Θεόπομπου. Επειδή όμως, ο Θεόπομπος στο μεταξύ πέθανε, στράφηκε εναντίον του Μακάρτατου, γιου του Θεόπομπου.

Η κίνηση της Φυλομάχης και του Σωσίθεου είχε κάποια λογική, αφού ο θετός πατέρας Ευβουλίδης ήταν από την πλευρά της μητέρας του εξαδέλφος του Αγνία, καθώς η πρώτη Φυλομάχη και ο Πολέμων, ο πατέρας του κληρονομούμενου Αγνία, ήταν αδελφία ως παιδιά του (πρώτου) Αγνία. Επομένως, αν αποδεικνυόταν πως η (πρώτη) Φυλομάχη, μητέρα του (δεύτερου) Ευβουλίδη ήταν ομοπάτρια και ομομήτρια αδελφή του Πολέμωνα, τότε ο (τρίτος) Ευβουλίδης θεμελιώνει κληρονομικό δικαίωμα ισχυρότερο από αυτό του Θεόπομπου και έπαιρνε όλη την περιουσία. Εκεί λοιπόν έγκειται και το κύριο σημείο αμφισβήτησης από πλευράς του Θεόπομπου και υποστήριξης από πλευράς του Σωσίθεου. Όπως θα διαπιστωθεί στην ανάλυση του λόγου, ο Σωσίθεος, που εκφωνεί τον λόγο, φροντίζει αρκετές φορές να επισημάνει πως από την αρχική οικογένεια δημιουργήθηκαν πέντε κλάδοι, με ξεχωριστή οικογένεια ο καθένας, όσοι και οι γιοι του Βούσελου. Κατά τον ομιλητή, ο (τρίτος) Ευβουλίδης ανήκε στον κλάδο του Αγνία και του Ευβουλίδη, ενώ ο Μακάρτατος ανήκε σε άλλη οικογένεια και σε άλλον δήμο, γεγονός που φαίνεται και από την αποχή του από την εκπλήρωση των οικογενειακών υποχρεώσεων.

Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση του λόγου, θεωρούμε σκόπιμο να επισημάνουμε τα αποδεικτικά μέσα που επικαλούνταν και προσκόμιζαν οι διάδικοι την εποχή εκείνη και που υπάρχουν σε μεγάλη έκταση στον παρόντα λόγο. Για να υποστηρίξουν, λοιπόν, τους ισχυρισμούς τους οι διάδικοι μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τρεις κατηγορίες αποδεικτικών μέσων: να φέρουν μάρτυρες, να

επικαλεστούν και να προσκομίσουν αποδεικτικά έγγραφα και να προσκομίσουν τους ισχύοντες νόμους.

Αναφορικά με τους μάρτυρες, παρέμειναν για μεγάλο χρονικό διάστημα το κύριο αποδεικτικό μέσο στα αθηναϊκά δικαστήρια. Συνήθως συγγενείς, φίλοι και γείτονες καλούνταν ως μάρτυρες, αλλά υπήρχαν και περιπτώσεις που καλούνταν ακόμη και συνέταιροι ή εχθροί του αντιδίκου και γενικότερα άνθρωποι με τους οποίους είχαν επαγγελματικές σχέσεις. Τον 5^ο αιώνα π.Χ. οι μάρτυρες κατέθεταν αυτοπροσώπως στο δικαστήριο το τι γνώριζαν για την υπόθεση, ενώ τον 4^ο αιώνα π.Χ. μπορούσαν να εμφανιστούν στο δικαστήριο και να επιβεβαιώσουν την κατάθεσή τους, την οποία διάβαζε ο υπάλληλος. Εάν ο προτεινόμενος μάρτυρας δεν το έκανε, μπορούσε να του ασκηθεί δίωξη (*δίκη λιπομαρτυρίων*). Ο ρόλος του μάρτυρα δεν ήταν να αποδείξει γεγονότα, αλλά να υποστηρίξει τον ενάγοντα ή τον εναγόμενο. Η εξ ακοής μαρτυρία, δηλαδή τι άκουσε ο μάρτυρας να λέγεται από άλλους ανθρώπους, δεν γινόταν δεκτή. Επίσης, δεν γίνονταν δεκτοί ως μάρτυρες όσοι είχαν χάσει τα πολιτικά τους δικαιώματα (*άτιμοι*), οι ανήλικοι και οι γυναίκες. Οι τελευταίες μπορούσαν να καταθέσουν ενόρκως μόνο στις υποθέσεις ανθρωποκτονιών. Καταθέσεις από μάρτυρες εξειδικευμένους σε κάτι δεν φαίνονταν να έχουν ιδιαίτερο βάρος.³ Οι ξένοι μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως μάρτυρες. Σημαντικό ρόλο έπαιζε η κοινωνική θέση των μαρτύρων. Η αντιμετώπιση της μαρτυρικής κατάθεσης δείχνει ξεκάθαρα τον διαχωρισμό ανάμεσα στους ελεύθερους και τους δούλους. Η κατάθεση ενός δούλου δεν γινόταν δεκτή, εκτός αν δινόταν κατόπιν *βασάνου*. Εκείνο πάντως που προκαλεί έκπληξη είναι η σπανιότητα της διαδικασίας με τους δούλους. Εκείνοι που έδιναν ψευδή κατάθεση μπορούσαν να κατηγορηθούν για αυτόν τον λόγο από έναν από τους διαδίκους (*δίκη ψευδομαρτυρίων*).

Όσον αφορά τα έγγραφα, οι διάδικοι μπορούσαν να επικαλεστούν και να προσκομίσουν ιδιωτικά και δημόσια έγγραφα ως αποδεικτικά στοιχεία, όπως οι διαθήκες, τα συμφωνητικά, οι καταθέσεις. Η χρήση εγγράφων φαίνεται να αυξάνεται μετά τις αρχές του 4^{ου} αιώνα π.Χ. και κυρίως στις εμπορικές υποθέσεις εξαιτίας της πολυπλοκότητας των συμφωνητικών. Σε περίπτωση που ο διάδικος ήθελε να χρησιμοποιήσει ένα έγγραφο ως αποδεικτικό στοιχείο αλλά δεν το είχε, μπορούσε να κάνει μια επίσημη αίτηση (*πρόκλησις*) ενώπιον μαρτύρων στον κάτοχο του εγγράφου

---

³ Δημοσθένης, *Κατά Κόνωνα*, 10.

για να το παρουσιάσει ή για να του επιτρέψει να πάρει αντίγραφο.⁴ Ο διάδικος μπορούσε επίσης να προκαλέσει τον αντίδικό του να δεχθεί την γνησιότητα του εγγράφου. Αν το έγγραφο αποδεικνυόταν πλαστό, ήταν ανίσχυρο και δεν είχε καμία αποδεικτική ισχύ.

Τέλος, αναφορικά με το θετό δίκαιο, δηλαδή τους νόμους που ίσχυαν, θα πρέπει να αναφερθεί ότι εν αντιθέσει με το σύγχρονο δίκαιο που οι δικαστές γνωρίζουν ποια είναι η νομοθεσία (*iura novit curia*), στην αρχαία Αθήνα καθώς οι δικαστές δεν ήταν επαγγελματίες, δεν γνώριζαν το δίκαιο. Έτσι, οι νόμοι της Αθήνας προσκομίζονταν και χρησιμοποιούνταν ως αποδεικτικά στοιχεία. Άξιο αναφοράς είναι ότι όποιος προσκόμιζε ως αποδεικτικό στοιχείο ένα νόμο που δεν υπήρχε, του επιβαλλόταν η θανατική ποινή. Η χρήση του θετού δικαίου ως αποδεικτικού στοιχείου σήμαινε ότι οι νόμοι δεν παρείχαν κανόνες για την επίλυση μιας υπόθεσης, αλλά ότι έθεταν όρια μέσα στα οποία θα έπρεπε να ληφθεί μια απόφαση. Επιπροσθέτως, αυτή η μέθοδος δημιουργούσε το πρόβλημα του τρόπου με τον οποίο θα βρισκόταν το απόσπασμα της σχετικής νομοθεσίας, εάν ασαφείς νόμοι ήταν έγκυροι ή όχι, καθώς και το πρόβλημα της ερμηνείας των ασαφών διατυπώσεων του νόμου. Ο διάδικος μπορούσε να παραθέσει απόσπασμα ενός νόμου ή ολόκληρο το κείμενο του νόμου. Εξ αυτού του λόγου οι νόμοι σώζονται είτε επί λέξει είτε αναφέρονται στην αφήγηση μιας αγόρευσης δικαστηρίου ή ακόμα βρίσκονται γραμμένοι πάνω σε πέτρα (οι δημόσιοι κυρίως νόμοι). Οι νόμοι κάλυπταν ένα εντυπωσιακά ευρύ πεδίο της ζωής.⁵

Κατόπιν του σύντομου ιστορικού που προηγήθηκε, θα αναλυθεί στη συνέχεια εκτενώς ο συγκεκριμένος λόγος, προκειμένου να αναδειχθούν τα κρίσιμα νομικά στοιχεία τόσο του οικογενειακού όσο και του κληρονομικού δικαίου της εποχής εκείνης, που αποτελεί και το θέμα μας, καθώς και κάποιων άλλων στοιχείων που εμπεριέχονται στον παρόντα λόγο.

---

⁴ Δημοσθένης, *Προς Τιμόθεον*, 43 και *Κατά Ολυμπιοδώρου*, 48

⁵ www.olympia.gr- αποδεικτικά μέσα στην αρχαία Ελλάδα (τελευταία πρόσβαση: 29/8/2017).

II. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΚΑΙ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΣΤΟΝ ΠΡΟΣ ΜΑΚΑΡΤΑΤΟΝ ΛΟΓΟ

A. Ο ΘΕΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΟΥ ΕΠΩΝΥΜΟΥ ΑΡΧΟΝΤΑ

Ο Σωσίθεος, ο οποίος εκφωνεί τον λόγο, επικαλείται έναν νόμο, που αφορά στις αρμοδιότητες και υποχρεώσεις του Επώνυμου Άρχοντα σε σχέση με την οικογένεια και τα μέλη που χρειάζονται περισσότερη προστασία. Πιο συγκεκριμένα (Δημ. προς Μακαρ., 75):

«Ὁ ἄρχων ἐπιμελείσθω τῶν ὀρφανῶν καὶ τῶν ἐπικλήρων καὶ τῶν οἴκων τῶν ἐξερημουμένων καὶ τῶν γυναικῶν, ὅσαι μένουσιν ἐν τοῖς οἴκοις τῶν ἀνδρῶν τῶν τεθνηκότων φάσκουσαι κρεῖν. Τούτων ἐπιμελείσθω καὶ μὴ ἐάτω ὑβρίζειν μηδένα περὶ τούτους. Ἐὰν δε τις ὑβρίζη ἢ ποιῇ τι παράνομον, κύριος ἔστω ἐπιβάλλειν κατὰ τὸ τέλος. Ἐὰν δὲ μείζονος ζημίας δοκῇ ἄξιός εἶναι, προσκαλεσάμενος πρόπεμπτα καὶ τίμημα ἐπιγραψάμενος, ὃ τι ἂν δοκῇ αὐτῷ, εἰσαγέτω εἰς τὴν ἡλιαίαν. Ἐὰν δ' ἄλῶ, τιμάτω ἢ ἡλιαία περὶ τοῦ ἀλόντος, ὃ τι χρὴ αὐτὸν παθεῖν ἢ ἀποτεῖσαι.»

που μεταφράζεται ως εξής:

«Ὁ ἄρχοντας οφείλει να επιμελείται τα ορφανά, τις επίκληρες κόρες, τις οικογένειες που μένουν χωρίς απογόνους και τις χήρες που παραμένουν στο σπίτι των νεκρῶν συζύγων τους, υποστηρίζοντας ότι είναι ἔγκυοι. Οφείλει να φροντίζει για όλους αυτούς και να μην αφήνει κανέναν να τους προσβάλλει. Αν κάποιος τους προσβάλει ή κάνει κάποια παρανομία εναντίον τους, ο ἄρχοντας έχει την εξουσία να επιβάλει στον δράστη πρόστιμο ανάλογο με την περιουσία του. Αν ο ἔνοχος κριθεί ἄξιος βαρύτερης ποινής, ο ἄρχοντας πρέπει να τον προσκαλέσει πέντε μέρες πριν, και να φέρει το ζήτημα στην Ηλιαία, αναφέροντας γραπτῶς το ποσό στο οποίο προτείνει να καταδικαστεί. Αν ο κατηγορούμενος καταδικαστεί, η Ηλιαία θα αποφασίσει για την σωματική ή χρηματική ποινή που θα υποστεί.»

Πρόκειται για νόμο που ανάγεται στο Σόλωνα, ο οποίος προσπάθησε να συμφιλιώσει τις κοινωνικές ομάδες των πλούσιων και των φτωχῶν δίνοντας ἔμφαση στις αδύναμες κοινωνικά και ευάλωτες ομάδες. Ο νόμος αυτός είναι περιγραφικός και θέτει πολλά ζητήματα οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου, που θα πρέπει να

αναλυθούν ενδελεχώς. Δεν αναφέρεται στα δικαιώματα και στον τρόπο που μπορούν να τα διεκδικήσουν οι κοινωνικές ομάδες που εμπεριέχονται στον νόμο αλλά μόνο στο καθήκον του άρχοντα να μεριμνήσει για τα πρόσωπα αυτά. Πάντως, από μία πρώτη άποψη παρατηρείται ότι ο νόμος περιορίζεται στην προστασία των ορφανών, των *επικλήρων*, των οικογενειών που μένουν χωρίς απογόνους και των γυναικών, που έμεναν χήρες και παρέμεναν στο σπίτι των αποβιωσάντων συζύγων τους υποστηρίζοντας ότι είναι έγκυες. Άρα, έχει περιορισμένο πεδίο εφαρμογής και δεν αφορά τις γυναίκες και τα παιδιά σε γενικότερο πλαίσιο.⁶ Ο νόμος αναφέρεται στις ομάδες αυτές, διότι ήταν πιο ευάλωτες από τις υπόλοιπες αφού είχαν ελάχιστα περιθώρια για να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους και για αυτό έτυχαν ιδιαίτερης προστασίας από τον Άρχοντα. Επίσης, ο νόμος αναφέρεται δύο φορές στη λέξη *οίκος* και συγκεκριμένα την πρώτη φορά με την φράση «*τῶν οἴκων τῶν ἐξερημουμένων*» και την δεύτερη, με την φράση «*ἐν τοῖς οἴκοις*». Η λέξη *οίκος* έχει τρεις έννοιες: η πρώτη σημαίνει την περιουσία, η δεύτερη σημαίνει τον τόπο κατοικίας και η τρίτη την καταγωγή, την οικογένεια. Όσον αφορά τους *οίκους*, που είναι *έρημοι* έχουν την έννοια ότι δεν υπάρχουν κληρονόμοι κι άρα είναι υπό εξαφάνιση, κι έτσι δεν έχουν τη σημασία τη σημερινή, ήτοι ένα σπίτι χωρίς κατοίκους.⁷ Η φράση «*Ὁ ἄρχων ἐπιμελείσθω*» υπονοεί το καθήκον του άρχοντα να ακολουθήσει τη νομική διαδικασία που προβλέπεται ενάντια σε αυτούς που διαπράττουν αδίκημα κατά οποιουδήποτε από τα προστατευόμενα πρόσωπα που αναφέρονται στο νόμο.⁸

Ο Επώνυμος αυτός Άρχων, στις αρμοδιότητες του οποίου αναφέρεται ο πιο πάνω νόμος, ήταν ένας από τους Εννέα Άρχοντες, από τα σπουδαιότερα αξιώματα στην Αθήνα. Ο Επώνυμος Άρχων είχε στην εποπτεία του, όπως προαναφέρθηκε, τον *οίκο* και την οικογένεια και συνεπώς είχε την φροντίδα και τον έλεγχο των ορφανών, των *επικλήρων* και των γυναικών σε χηρεία που εγκυμονούσαν. Επιπλέον, ήταν υπεύθυνος για την εκμίσθωση περιουσιακών στοιχείων των ανηλίκων ορφανών, όπως και των *επικλήρων* μέχρι την ηλικία των δεκατεσσάρων ετών. Σε όσους προέβαιναν σε παράνομες πράξεις που ενέπιπταν στην αποκλειστική του αρμοδιότητα, είχε την εξουσία να επιβάλει πρόστιμα ή να ενεργήσει αυτεπάγγελτα. Από το καθήκον του για την φροντίδα των *οίκων* και των οικογενειών απέρρεε και η δικαστική του

⁶ Richard V. Gudjoe-Sofia Adam-Magnissali, «Family Law in Demosthenes 43: Against Makartatos, 75», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 2010, σελ. 67-93.

⁷ Ιδίων, ό.π., σελ. 72-73

⁸ Ιδίων, ό.π., σελ. 81

αρμοδιότητα για τις οικογενειακές και κληρονομικές διαφορές μεταξύ των Αθηναίων πολιτών. Οι σχετικές αγωγές εγείρονταν ενώπιόν του και ο ίδιος αναλάμβανε την ανάκριση, την εισαγωγή στο δικαστήριο και την προεδρία του δικαστηρίου. Στην αρμοδιότητά του περιλαμβάνονταν επιπροσθέτως και οι υποθέσεις που αφορούσαν ορισμένες θρησκευτικές γιορτές, όπως ήταν τα Διονύσια. Στην *Αθηναίων Πολιτεία* ο Αριστοτέλης αναφέρει έναν κατάλογο αγωγών, που μπορούσαν να υποβληθούν ενώπιον του Επώνυμου Άρχοντα. Μεταξύ αυτών αναφέρει τις εξής: *γραφαί κακώσεως γονέων* (αγωγές για κακή συμπεριφορά απέναντι στους γονείς), *κακώσεως ορφανών* (αγωγές για κακή συμπεριφορά προς τα ανήλικα ορφανά εκ μέρους των επιτρόπων), *κακώσεως οίκου ορφανικού* (αγωγές για κακή διαχείριση από τους επιτρόπους των περιουσιακών στοιχείων των ορφανών), *κακώσεως επικλήρου* (αγωγές για κακή συμπεριφορά των επιτρόπων και άλλων προς *επίκληρο* κόρη).⁹

Οι υπόλοιποι άρχοντες από του Εννέα -εκτός από τον Επώνυμο- ήταν: ο Άρχων Βασιλεύς, ο Πολέμαρχος και οι έξι Θεσμοθέτες. Ο Άρχων Βασιλεύς, ήταν ο άρχοντας που προΐστατο του ιερατείου και γι αυτό στις δικαστικές του αρμοδιότητες περιλαμβάνονταν οι υποθέσεις παραβίασης της θρησκευτικής τάξης της πόλης, όπως ήταν τα αδικήματα της ασέβειας και της ανθρωποκτονίας. Για τα δύο αυτά αδικήματα μπορούσε να εγερθεί ενώπιό του η *γραφή ασεβείας* και η *δίκη φόνου* αντιστοίχως. Ο Άρχων Βασιλέας είχε επιπροσθέτως την επιμέλεια των Ελευσινίων Μυστηρίων και των Ληναίων, γιορτής αφιερωμένης στον Διόνυσο και την οργάνωση των λαμπαδηδρομιών. Επίσης, είχε την επιμέλεια και την διαχείριση των ιερών γαιών και την ευθύνη παραλαβής και απόδοσης στους ταμίες του ελαιόλαδου που παρέδιδαν οι καλλιεργητές των ιερών ελαιόδεντρων. Για τις υποθέσεις δικαιοδοσίας του, που είχαν ήδη ασκηθεί ενώπιόν του, διεξήγαγε ανάκριση και στην συνέχεια έπρεπε να τις εισάγει στο αρμόδιο δικαστήριο. Τέλος, ήταν ο αρμόδιος άρχοντας για τις διαφορές που ενδεχομένως προέκυπταν στην διεκδίκηση ενός ιερατικού αξιώματος.

Ο Πολέμαρχος ήταν παλαιός αρχηγός του στρατού, που παραμερίστηκε κατά την κλασική περίοδο από το αξίωμα των δέκα στρατηγών. Στο αξίωμα των στρατηγών η επανεκλογή επιτρεπόταν, ενώ το αξίωμα του Πολέμαρχου ήταν ενιαύσιο. Ο Πολέμαρχος εξακολούθησε να έχει υπό την προστασία του τους ορφανούς πολέμου, τους οποίους η πόλη φρόντιζε να ανατρέφει με δημόσια δαπάνη. Η κύρια δικαιοδοτική εξουσία του Πολέμαρχου αφορούσε κυρίως τις υποθέσεις

---

⁹ Αδάμ-Μαγνήσαλη Σοφία, *Η Απονομή της Δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5^{ος} και 4^{ος} π.Χ. αιώνας)*, Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη, 2008, σελ 19-20.

οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου των μετοίκων και των απελεύθερων. Μέτοικοι ήταν οι εγκατεστημένοι ξένοι στην Αθήνα και απελεύθεροι ήταν οι δούλοι που είχαν αποκτήσει την ελευθερία τους. Η θέση των απελεύθερων ήταν ανάλογη με αυτή των μετοίκων, διότι και οι δύο κατηγορίες δεν είχαν την ιδιότητα του Αθηναίου πολίτη. Ο νόμος απαιτούσε την υποχρεωτική εκπροσώπηση των μετοίκων από έναν Αθηναίο πολίτη, τον προστάτη τους. Κατά μετοίκων που δεν είχαν προστάτη ασκείτο ενώπιον του Πολέμαρχου η *γραφή απροστασίου*. Αντίστοιχα ενώπιον του Πολέμαρχου ενάγονταν με *δίκη αποστασίου* οι απελεύθεροι δούλοι που παρέβαιναν τις υποχρεώσεις απέναντι στους πρώην κυρίους τους. Από την αρχή του 4^{ου} αιώνα π.Χ. οι μέτοικοι εμφανίζονταν αυτοπροσώπως στα δικαστήρια είτε ως διάδικοι είτε ως μάρτυρες. Η παρουσία του προστάτη δεν ήταν απαραίτητη πλέον σε εμπορικές υποθέσεις αλλά δεν είναι γνωστό αν αυτό ίσχυε και για τις υπόλοιπες υποθέσεις. Οι μέτοικοι είχαν την επιπρόσθετη υποχρέωση καταβολής ενός ειδικού φόρου του μετοικίου (12 δραχμές για τους άνδρες και 6 δραχμές για τις γυναίκες). Η μη πληρωμή αυτού του φόρου είχε για τον μέτοικο ιδιαίτερα σοβαρές συνέπειες.

Όσον αφορά τους θεσμοθέτες, ο θεσμός αυτός εμφανίστηκε περί το 650 π.Χ. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη ο ρόλος των θεσμοθετών ήταν η συγκέντρωση, καταγραφή και διαφύλαξη των «θεσμίων», των αποφάσεων δηλαδή που είχαν ισχύ νόμου. Πιθανολογείται ότι επρόκειτο για δικαστικούς αξιωματούχους. Από το 600 περίπου π.Χ. οι θεσμοθέτες αποτέλεσαν μέλη του σώματος των εννέα αρχόντων και έγιναν ενιαίοι άρχοντες. Με τις μεταρρυθμίσεις που επέφερε ο Σόλων (594-3 π.Χ.) η νομοθετική αρμοδιότητα των θεσμοθετών μεταβιβάστηκε στην Εκκλησία του Δήμου ενώ η δικαιοδοσία τους συρρικνώθηκε και περιορίστηκε στην προετοιμασία (*ανακρίνειν*) και στην εισαγωγή των ιδιωτικών και των δημόσιων αγωγών στο δικαστήριο, εφόσον οι αγωγές αυτές δεν ενέπιπταν στην δικαιοδοσία κάποιου άλλου άρχοντα. Αλλά ο καθορισμός της δικασίμου για κάθε υπόθεση δική τους ή των άλλων αρχόντων καθοριζόταν από τους θεσμοθέτες. Φαίνεται πως μαζί με τον γραμματέα τους είχαν ένα είδος δικαστικού ημερολογίου για τον καθορισμό των ημερών λειτουργίας των δικαστηρίων. Την συγκεκριμένη ημέρα εισαγωγής μιας υπόθεσης για συζήτηση, οι θεσμοθέτες και οι υπόλοιποι άρχοντες συγκροτούσαν με κλήρωση την

σύνθεση του δικαστηρίου. Στην δικαιοδοσία τους ενέπιπτε ένας μεγάλος αριθμός υποθέσεων που μπορούν να κατηγοριοποιηθούν σε επτά κύριες ομάδες.¹⁰

Ο θεσμός των Εννέα Αρχόντων ήταν παλαιός. Με την μετάβαση από την αρχαϊκή βασιλεία στα αριστοκρατικά πολιτεύματα, το παλαιό αξίωμα του βασιλέως με τον χαρισματικό του χαρακτήρα, κατακερματίστηκε σε περισσότερες αρχές, τους εννέα άρχοντες (Επώνυμο, Άρχοντα Βασιλέα, Πολέμαρχο, έξι θεσμοθέτες). Σε αυτούς προστέθηκε την εποχή του Κλεισθένη (508/7 π.Χ.) ένας γραμματέας ώστε τα μέλη της Αρχής να γίνουν δέκα για να συμμετέχουν εκπρόσωποι από τις δέκα φυλές

---

¹⁰ -Οι αξιόποινες πράξεις που στρέφονταν κατά της πολιτείας και για τις οποίες ασκείτο *εισαγγελία* ή *προβολή*. Στην ομάδα αυτή περιλαμβάνεται και η *καταχειροτονία*. Το κοινό χαρακτηριστικό αυτών των υποθέσεων ήταν ότι η καταγγελία γινόταν ενώπιον ενός από τα δύο πολιτειακά όργανα, της Βουλής ή της Εκκλησίας του Δήμου, τα οποία εξέταζαν σε πρώτο στάδιο την υπόθεση. Αν ο καταγγελλόμενος θεωρείτο ένοχος, η υπόθεση έπρεπε να παραπεμφθεί ενώπιον του δικαστηρίου της Ηλιαίας και αρμόδιοι για την εισαγωγή της σε αυτό ήταν οι θεσμοθέτες ένας εκ των οποίων και προήδρευε. Στην ομάδα αυτή ανήκουν *γραφαί*, όπως η *πρυτανική*, η *γραφή παρανόμων*, καταγγελία κατά του προτείνοντος παράνομο νόμο που αποτελούσε κατά κάποιο τρόπο ένα είδος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων

-Δεύτερη ομάδα κατά τον 5^ο π.Χ. αιώνα αποτελούσαν οι αξιόποινες πράξεις, στις οποίες δράστης ήταν πολίτης μιας πόλης-μέλους της Α' Αθηναϊκής συμμαχίας(συμμαχίας της Δήλου). Αν τα τοπικά δικαστήρια του επέβαλαν την ποινή του θανάτου ή της εξορίας, μπορούσε δια των θεσμοθετών να εισάγει την υπόθεση στο δικαστήριο της Ηλιαίας

-Τρίτη ομάδα αποτελούσαν κατά μία άποψη «*αι ευθύνας*» των στρατηγών. Όλοι οι αξιωματούχοι στο τέλος της θητείας τους υπέκειντο σε λογοδοσία. Τον απολογιστικό έλεγχο (*ευθύνας*) διενεργούσαν οι δέκα λογιστές, οι οποίοι και εισήγαγαν στο δικαστήριο της Ηλιαίας τις υποθέσεις της λογοδοσίας των αξιωματούχων ενώ για τους στρατηγούς υιοθετήθηκε η άποψη ότι η εισαγωγή γινόταν από τους θεσμοθέτες με ισχυρό αντίλογο

-Η τέταρτη ομάδα περιελάμβανε τις δημόσιες αγωγές, για τις οποίες ο κατηγορος έπρεπε να προκαταβάλει «*παράσταση*», δηλαδή τα έξοδα της δίκης. Τέτοιες αγωγές ήταν η *γραφή ξενίας* (κατά ξένου που ασκούσε πολιτικά δικαιώματα σφετεριζόμενος το δικαίωμα της αθηναϊκής πολιτείας), και *δωροξενίας*(που ήταν η κατόπιν δωροδοκίας επίτευξη της άσκησης πολιτικών δικαιωμάτων από ξένο). Επιπλέον, η *γραφή συκοφαντίας* (για ψευδή γενικά καταγγελία), *γραφή δώρων* (για δωροδοκία), *γραφή ψευδεγγραφής* (για ψευδή καταχώριση κάποιου ως οφειλέτη), *γραφή ψευδοκλητείας* (για ψευδή βεβαίωση κλήτευσης), *γραφή βουλευσεως*(για μη διαγραφή από τους καταλόγους των οφειλετών του δημοσίου), *γραφή αγραφίου* (για παράνομη διαγραφή από τους καταλόγους των οφειλετών του δημοσίου) και η *γραφή μοιχείας*. Επίσης, είναι γνωστά και ορισμένα άλλα αδικήματα που εντάσσονται εδώ, όπως η *γραφή δεκασμού* (δωροδοκία δικαστή), *γραφή ύβρεως* (για πράξεις βίας ή για απάτη), *γραφή εταιρήσεως* (για ανδρική πορνεία), *γραφή αδικώς ειρχθήναι ως μοιχόν* (ψευδής καταγγελία για μοιχεία και παράνομη κατακράτηση προσώπου, υπό το πρόσχημα της μοιχείας από κάποιον που δεν είχε έννομο συμφέρον από την τιμή της γυναίκας), *γραφή κλοπής* (κατάχρηση δημοσίου χρήματος), *γραφή αναπογράφου μετάλλου και διαφθείρειν το νόμισμα* (υποτίμηση του νομίσματος ή πλαστό νόμισμα)

-Στην πέμπτη ομάδα περιλαμβάνονται τα αδικήματα που ήταν αιτία διενέξεων μεταξύ ιδιωτών και για τα οποία εγείρονταν αγωγές τύπου «*δίκης*» (*ιδία δίκαι*), όπως η *δίκη κλοπής* (για κλοπή από ιδιώτη), *δίκαι από συμβόλων* (για διαφορές που ανέκυπταν από την εφαρμογή συμφωνιών που υπήρχαν με άλλες πόλεις), *δίκαι εμπορικά* (για εμπορικές διαφορές), *δίκαι μεταλλικά* (για διαφορές λόγω μιας εργασιακής σύμβασης στα μεταλλεία)

-Στην έκτη ομάδα περιλαμβάνονται υποθέσεις, όπως η δοκιμασία των υποψηφίων αξιωματούχων, ο έλεγχος δηλαδή των προσόντων τους πριν από την ανάληψη αξιώματος. Οι υποψήφιοι που είχαν απορριφθεί μπορούσαν να επανέλθουν με αίτησή τους. Επιπλέον, περιλαμβάνονται και οι καταδικαστικές αποφάσεις της Βουλής

-Τέλος, οι θεσμοθέτες είχαν την αρμοδιότητα να καταδικάζουν σε θάνατο κάθε εξόριστο που παράνομα επέστρεφε στην Αττική.

της Αττικής. Πρώτος μεταξύ των εννέα αρχόντων ήταν ο Άρχων Βασιλέας που έδινε το όνομά του στο πολιτικό έτος.¹¹ Αρχικά, οι άρχοντες έφεραν το αξίωμα ισοβίως, αργότερα για δέκα έτη και κατά τους δημοκρατικούς χρόνους, τα αξιώματα ήταν ενιαύσια.

Στα δημοκρατικά καθεστώτα οι άρχοντες ορίζονταν κατά κανόνα με κλήρωση, είτε μέσα από το σύνολο των ενεργών πολιτών, είτε μέσα από έναν ορισμένο αριθμό πολιτών, οι οποίοι πληρούσαν τα προσόντα που απαιτούνταν για το συγκεκριμένο αξίωμα. Μάλιστα, ίσχυε σύστημα διπλής κλήρωσης, καθώς γινόταν μία πρώτη κλήρωση που πραγματοποιούσε κάθε φυλή για δέκα υποψηφίους και στην συνέχεια μία δεύτερη κλήρωση που πραγματοποιούσαν οι θεσμοθέτες στο Θησείο.¹² Αρχικά εκλόγιμοι στο αξίωμα των εννέα αρχόντων ήταν μόνο όσοι ανήκαν στην τάξη των πεντακοσιομέδμων. Από το 487/6 π.Χ. στους εκλόγιμους προστέθηκαν και οι τριακοσιομέδμωνι. Οι μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη το 462 π.Χ. δεν έφεραν τροποποιήσεις στον τρόπο ανάδειξης των εννέα αρχόντων. Όμως, έξι χρόνια μετά τον θάνατο του Εφιάλτη οι Αθηναίοι αποφάσισαν να περιλάβουν στον κατάλογο των υποψηφίων και την τάξη των ζευγιτών. Για την συμμετοχή των θητών στην κλήρωση δεν ψηφίστηκε ποτέ σχετικός νόμος. Απλώς, ο νόμος που απαγόρευε την συμμετοχή τους ατόνησε με τον καιρό και έτσι άρχισαν να εκλέγονται στο αξίωμα αυτό και θήτες, που συμμετείχαν στην κλήρωση χωρίς να δηλώνουν την τάξη τους.

Κοινά χαρακτηριστικά των διαφόρων αρχών υπήρξαν η περιορισμένη διάρκεια, η συλλογικότητα ορισμένων από αυτές και η εξειδίκευση. Ο ισόβιος χαρακτήρας των αξιωμάτων δεν άργησε να καταργηθεί και κατά τους κλασσικούς χρόνους είναι πλέον ενιαύσια. Ο συλλογικός χαρακτήρας ορισμένων αξιωμάτων είχε ως επακόλουθο κάθε άρχοντα να υπόκειται στον έλεγχο των συναρχόντων του με τους οποίους μοιραζόταν ισοδικαίως την εξουσία. Χαρακτηριστική των δημοκρατικών πόλεων υπήρξε η αύξηση του αριθμού των αξιωμάτων και ο ταυτόχρονος περιορισμός των εξουσιών κάθε άρχοντα. Μέσω της εξειδίκευσης των αρχόντων αποτράπηκε ο κίνδυνος δημιουργίας μιας αρχής με εκτεταμένες αρμοδιότητες που θα έθετε σε κίνδυνο τις δημοκρατικές δομές του πολιτεύματος. Επιπροσθέτως, η εξουσία των αρχόντων να επιβάλλουν ποινές ήταν περιορισμένη (μέχρι ένα ορισμένο ποσό), οι δε αποφάσεις του ήταν δυνατόν να προσβληθούν με την άσκηση *εφέσεως* ενώπιον του λαϊκού δικαστηρίου της Ηλιαίας (εκτός κι αν η

¹¹ Αδάμ-Μαγνήσαλη Σοφία, ό.π., σελ 17-18

¹² Ιδίας, ό.π., σελ 18

απόφαση στρεφόταν εναντίον ξένου ή *ατίμου*, οι οποίοι δεν δικαιούνταν να ασκήσουν *έφεση*).

Κατά κανόνα, οι αρμοδιότητες των αρχόντων στο πεδίο απονομής της δικαιοσύνης περιορίζονταν στο ανακριτικό στάδιο των υποθέσεων και στην προεδρία του λαϊκού δικαστηρίου που καλείται να κρίνει την συγκεκριμένη υπόθεση. Απόκλιση από την αρχή του περιορισμού των εξουσιών των αρχόντων συνιστούσε το αξίωμα του στρατηγού *εξ απάντων* που συνδεόταν με την ανάγκη αντιμετώπισης κρίσιμων περιστάσεων (π.χ. πολέμου) και αποτελούσε νόμιμο τρόπο να ανατεθούν πρόσθετες εξουσίες σε εξέχοντα πολιτικό, όπως συνέβη με την περίπτωση του Περικλή. Ήδη όμως από τον 5^ο αιώνα π.Χ. το αξίωμα θεωρήθηκε αντιδημοκρατικό κι εγκαταλείφθηκε.

Ο πολίτης που μετά από κλήρωση ή εκλογή επρόκειτο να ασκήσει δημόσιο αξίωμα, υποβαλλόταν, πριν αναλάβει καθήκοντα, σε *δοκιμασία*. Αποδιδόμενος στον Σόλωνα ο θεσμός της *δοκιμασίας* συνίστατο στην διενέργεια ελέγχου προκειμένου να αποδειχθεί αν ο κληρωθείς ή εκλεγείς πληρούσε τις προϋποθέσεις που απαιτούσε ο νόμος και αν γενικότερα ήταν άξιος να καταλάβει το συγκεκριμένο αξίωμα. Εκτός από την απόδειξη της ιδιότητας του πολίτη, οι άρχοντες όφειλαν κατά την δοκιμασία, *παντός του βίου λόγον δίδοναι*. Η υποχρέωση αυτή των Αθηναίων αρχόντων περιελάμβανε την απόδειξη των δημοκρατικών φρονημάτων, την φροντίδα των γονέων και την απόδοση μεταθανάτιων τιμών, την εκπλήρωση των στρατιωτικών και οικονομικών υποχρεώσεων απέναντι στο κράτος και για ορισμένα αξιώματα των κτήση ακίνητης ιδιοκτησίας εντός των ορίων της Αττικής. Οι εννέα αθηναϊκοί άρχοντες υποβάλλονταν σε διπλή δοκιμασία, πρώτα από την Βουλή των Πεντακοσίων, που αποτελείτο από πενήντα πολίτες από κάθε μια από τις δέκα φυλές της Αττικής, που κληρώνονταν και μεταξύ των άλλων είχαν και διοικητικά καθήκοντα και στην συνέχεια από το λαϊκό δικαστήριο. Η δοκιμασία έδινε συχνά αφορμή για μακρές συζητήσεις, λόγους και καταθέσεις μαρτύρων. Η αρνητική κρίση ενός υποψήφιου άρχοντα από τα αρμόδια όργανα συνεπαγόταν την αποδοκιμασία και πιθανόν τον αποκλεισμό του αποδοκιμασθέντος από ορισμένες πολιτικές δραστηριότητες.

Μετά την λήξη της αρχής, οι άρχοντες λογοδοτούσαν ενώπιον της επιτροπής λογιστών, η οποία συνέτασσε έκθεση επί της διαχείρισης. Η έκθεση ελεγχόταν από το

δικαστήριο της Ηλιαίας, το οποίο δικαιούνταν να επιβάλει ποινικές κυρώσεις, καθώς και από ειδικό όργανο, τους *ευθύνους*.¹³

1. Τα ανήλικα ορφανά

Το πρώτο ζήτημα που θέτει ο πιο πάνω νόμος είναι εκείνο των ανήλικων ορφανών τέκνων. Την περίοδο της κλασσικής Αθήνας υπήρχαν δύο κατηγορίες ορφανών παιδιών: οι ανήλικοι των οποίων οι πατεράδες πέθαιναν στην μάχη υπερασπιζόμενοι την πόλη και συνεπώς αναφέρονταν σαν ορφανοί πολέμου και οι ανήλικοι των οποίων οι πατεράδες δεν πέθαιναν στο πεδίο της μάχης αλλά από φυσικά αίτια. Ο νόμος όμως δεν διευκρινίζει σε ποια κατηγορία αναφέρεται. Υπήρχε και μία κατηγορία ορφανών, η οποία διέφερε από τις άλλες δύο και η κοινωνική θέση των ορφανών της κατηγορίας αυτής δεν τονίζεται ιδιαίτερα στις υπάρχουσες πηγές. Είναι οι ορφανές κόρες με αδελφούς. Στην περίπτωση αυτή, δεν κληρονομούσε η ορφανή κόρη αλλά μόνο ο αδελφός ως άρρην κατιών.¹⁴ Διαφορετική είναι η περίπτωση της *επικλήρου*, για την οποία θα αναφερθούμε κατωτέρω.

Θα πρέπει να επισημανθεί, ότι όλα τα παιδιά ζούσαν υπό την κηδεμονία του πατέρα (πατρική εξουσία), μέχρι αυτά να ενηλικιωθούν. Τα κορίτσια ενηλικιώνονταν γύρω στο 14^ο έτος της ηλικίας τους, καθώς τότε ήταν έτοιμα να παντρευτούν, χωρίς αυτό να σημαίνει νομική ενηλικίωση όπως σήμερα, διότι οι γυναίκες ήταν πάντοτε υπό την «κυριεία» ενός άνδρα. Όταν ήταν μικρές *κύριός* τους ήταν ο πατέρας ή ο αδελφός αν είχε πεθάνει ο πατέρας και μετά το γάμο τους *κύριός* τους γινόταν ο σύζυγος και στην περίπτωση δικού του θανάτου ο μεγαλύτερος ενήλικος γιος, εφόσον υπήρχε.

Τα αγόρια ενηλικιώνονταν στο 18^ο έτος της ηλικίας τους αποκτώντας και πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα. Αν όμως ο πατέρας πέθαινε πριν την ενηλικίωση των τέκνων του τότε την πατρική του εξουσία έπρεπε να αναλάβει ένας επίτροπος. Σε μερικές περιπτώσεις, ο πατέρας διόριζε τον επίτροπο με διαθήκη ώστε μετά τον θάνατό του να αναλάβει ο τελευταίος την ευθύνη των παιδιών και να διαχειρίζεται

---

¹³ Τρωιάνος Σπυρίδων - Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ιουλία, *Ιστορία Δικαίου*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002, σελ 55-57.

¹⁴ Richard V. Gudjoe-Sofia Adam- Magnissali, *ό.π.*, σελ. 70-71

την περιουσία του. Επειδή όμως αυτό δεν συνέβαινε στις περισσότερες περιπτώσεις¹⁵, επίτροπος γινόταν συνήθως ένας στενός συγγενής ή κάποιος που διοριζόταν από τον Επώνυμο Άρχοντα και κρινόταν κατάλληλος για να έχει την εποπτεία και την ευθύνη των ορφανών ανήλικων τέκνων και την διαχείριση της περιουσίας τους. Επιπροσθέτως, ο επίτροπος είχε το καθήκον να φροντίσει για την ανατροφή, την μόρφωση και την παιδεία των τέκνων καθώς και τον σεβασμό στους θεούς. Σε περίπτωση που ο επίτροπος δεν διαχειριζόταν σωστά την περιουσία των ανήλικων τέκνων και την κατασπαταλούσε, επενέβαινε ο Επώνυμος Άρχοντας, που είχε αυτή την αρμοδιότητα. Επίσης τα ορφανά τέκνα (τα άρρενα, γιατί οι γυναίκες δεν είχαν αυτή την ικανότητα), όταν αυτά ενηλικιώνονταν, μπορούσαν να υποβάλλουν αγωγή ενώπιόν του για την κακοδιαχείριση αυτή. Αυτή ήταν άλλωστε και η περίπτωση του Δημοσθένη που επέβαλε αγωγές κατά των επιτρόπων του μόλις ενηλικιώθηκε. Οι γυναίκες βέβαια, και μάλιστα αυτές που δεν είχαν άρρενα αδέρφια, σύμφωνα με το νόμο που αναφέρεται ρητώς στις *επίκληρες* κόρες, είχαν την προστασία του Επώνυμου Άρχοντα.

Στον λόγο ο Σωσίθεος επικαλείται έναν άλλο νόμο που αφορά την *επίκληρο* και τις κοινωνικές βαθμίδες που υπήρχαν την εποχή εκείνη για να αποδείξει ότι οι συγγενείς υποχρεούνται να εκπληρώνουν κάποιες υποχρεώσεις που ο ίδιος τις εκπληρώνει, ενώ ο Θεόπομος δεν τις έλαβε καθόλου υπόψη του. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το αρχαίο κείμενο (Δημ. *Προς Μακαρτ.*, 54):

«Τῶν ἐπικλήρων ὅσαι θητικὸν τελοῦσιν, εἰ μὴ βούληται ἔχειν ὁ ἐγγύτατα γένους, ἐκδιδότω ἐπιδοῦς ὁ μὲν πεντακοσιομέδιμνος πεντακοσίας δραχμῶν, ὁ δ' ἵππεδς τριακοσίας, ὁ δὲ ζευγίτης ἑκατὸν πενήκοντα, πρὸς οἷς αὐτῆς. Ἐὰν δὲ πλείους ᾧσιν ἐν τῷ αὐτῷ γένει, τῇ ἐπικλήρῳ πρὸς μέρος ἐπιδιδόναι ἕκαστον. Ἐὰν δ' αἱ γυναῖκες πλείους ᾧσι, μὴ ἐπαναγκες εἶναι πλέον ἢ μίαν ἐκδοῦναι τῷ γ' ἐνί, ἀλλὰ τὸν ἐγγύτατα ἀεὶ ἐκδιδόναι ἢ αὐτὸν ἔχειν. Ἐὰν δὲ μὴ ἔχη ὁ ἐγγυτάτω γένους ἢ μὴ ἐκδῶ, ὁ ἄρχων ἐπαναγκαζέτω ἢ αὐτὸν ἔχειν ἢ ἐκδοῦναι. Ἐὰν δὲ μὴ ἐπαναγκάσῃ ὁ ἄρχων, ὀφειλέτω χιλίας δραχμῶν ἱερὰς τῇ Ἡρᾷ. Απογραφέτω δὲ τὸν μὴ ποιοῦντα ταῦτα ὁ βουλόμενος πρὸς τὸν ἄρχοντα.»

¹⁵ Richard V. Cudjoe, *The Social and Legal Position of Widows and Orphans in Classical Athens*, Centre for Ancient Greek and Hellenistic Law, Panteion University of Social and Political Sciences, Αθήνα 2010, σελ. 165-167.

που μεταφράζεται ως εξής:

«Αν επίκληρη ανήκει στην τάξη των θητών και δεν θέλει να την παντρευτεί ο πλησιέστερος συγγενής της, θα πρέπει να την παντρέψει, δίνοντας πεντακόσιες δραχμές προίκα, αν είναι πεντακοσιομέδιμνος, τριακόσιες δραχμές, αν είναι ιππέας, και εκατόν πενήντα, αν είναι ζευγίτης, πέρα από την περιουσία της γυναίκας. Αν υπάρχουν πολλοί συγγενείς του ίδιου βαθμού, ο καθένας θα δώσει στην επίκληρη το μερίδιό του. Αν οι επίκληρες είναι πολλές, ο συγγενής, καθώς δεν είναι υποχρεωμένος να παντρευτεί πάνω από μία, θα δώσει προίκα και θα τις παντρέψει διαδοχικά. Αν ο πλησιέστερος συγγενής δεν παντρευτεί ο ίδιος την επίκληρη ή δεν την παντρέψει με άλλον, ο άρχοντας θα τον εξαναγκάσει να κάνει ή το ένα ή το άλλο. Αν δεν τον εξαναγκάσει ο άρχοντας, θα χρωστάει στην Ήρα χίλιες ιερές δραχμές. Όποιος θέλει, μπορεί να καταγγέλλει στον άρχοντα αυτόν που δεν εκπληρώνει τα παραπάνω».

Από τον νόμο αντλούμε κάποιες πληροφορίες για την περίπτωση κατά την οποία ο πλησιέστερος συγγενής δεν παντρευόταν την *επίκληρη*, έχοντας την δυνατότητα να την παντρέψει με άλλον δίνοντας προίκα ανάλογη με την κοινωνική τάξη στην οποία ανήκε. Επίσης, αν οι επίκληρες ήταν περισσότερες, έπρεπε να τις παντρέψει διαδοχικά δίνοντας προίκα, καθώς δεν ήταν υποχρεωμένος να παντρευτεί πάνω από μία. Αν δεν το έπραττε και δεν τον ανάγκαζε και ο Επώνυμος Άρχων που είχε υπό την φροντίδα του τις *επικλήρους*, θα πλήρωνε χίλιες δραχμές πρόστιμο προς τιμήν της Ήρας. Από τα παραπάνω, μας δίνεται αφορμή να αναλύσουμε πρώτα τις κοινωνικές τάξεις της εποχής εκείνης κι έπειτα το καθεστώς των *επικλήρων*.

Αναφορικά με τις κοινωνικές τάξεις, οι *θήτες* ήταν η οικονομικά ασθενέστερη τάξη, υπέρ της οποίας ο Σόλων εισήγαγε τη *σεισάχθεια*, δηλαδή την απαγόρευση του επί σώμασι δανεισμού, και άλλα μέτρα. Οι *πεντακοσιομέδιμνοι* ήταν, σύμφωνα με την διαίρεση που επέβαλε ο ίδιος ο νομοθέτης, όσοι είχαν ετήσιο εισόδημα τουλάχιστον 500 (πεντακόσιους) μεδίμνους ξηρών προϊόντων ή 500 (πεντακόσιους) μετρητές υγρών. Οι *ιππείς* ήταν όσοι είχαν ετήσιο εισόδημα 300-500 (τριακόσιους με πεντακόσιους) μεδίμνους και μπορούσαν να συντηρούν πολεμικό ίππο. Οι *ζευγίτες* ήταν όσοι είχαν εισόδημα 150-300 (εκατόν πενήντα με τριακόσιους) μεδίμνους και μπορούσαν να συντηρήσουν ζεύγος βοδιών για όργωμα αγρού. Η τάξη των *θητών* περιλάμβανε όσους είχαν εισόδημα μικρότερο από 150 (εκατόν πενήντα)

μεδίμνους.¹⁶ Δηλαδή φαίνεται ότι οι συγγενείς που ανήκαν σε μια από τις τάξεις αυτές για να παντρεύουν μία *επίκληρη*, που ανήκε στην τάξη των *θητών*, έπρεπε να δώσουν προίκα που αντιστοιχούσε στο χαμηλότερο δυνατό ετήσιο εισόδημα της τάξης που ανήκαν.

2. Η Επίκληρος κόρη

Το δεύτερο ζήτημα ήταν αυτό των *επικλήρων*. Ο θεσμός της *επικλήρου*, που ήταν ένας θεσμός κοινός στις περισσότερες ελληνικές πόλεις (*πατρούχος* στο σπαρτιατικό δίκαιο και *πατροιώκος* στο δίκαιο της Γόρτυνας) συνδέεται με το κληρονομικό δίκαιο της αρχαιότητας που απέκλειε αρχικά τους θήλεις κατιόντες από την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή.¹⁷ Ως *επίκληρος* χαρακτηριζόταν η κόρη, η εγγονή ή η δισέγγονη ενός άνδρα, ο οποίος πέθαινε μη αφήνοντας νόμιμο γιο ή εγγονό ή δισέγγονο.¹⁸ Αυτό είχε ως συνέπεια να παραμείνει η μόνη κληρονόμος *επί του κλήρου*, εφόσον δεν υπήρχε γνήσιος άρρην απόγονος του κληρονομούμενου και η κληρονόμος δεν είχε επομένως αδελφούς.

Κατόπιν αυτού, έπρεπε να παντρευτεί τον πλησιέστερο συγγενή της από πατρική πλευρά με την σειρά που όριζε ο νόμος για την εξ αδιαθέτου διαδοχή. Πιο συγκεκριμένα, την *επίκληρο* θυγατέρα δικαιούνταν να παντρευτούν: α) Ο αδελφός του πατέρα της ορφανής, δηλαδή ο θείος της, β) Ο γιος του, δηλαδή ο πρώτος εξάδελφός της, γ) Ο γιος της αδελφής του πατέρα της και δ) Οι αδελφοί του παππού της *επικλήρου* και οι κατιόντες τους.¹⁹ Με τον τρόπο αυτό εξασφαλιζόταν η διατήρηση και συνέχιση του οίκου και παρέμενε η περιουσία στην οικογένεια.²⁰ Μάλιστα αν η *επίκληρος* ήταν ήδη παντρεμένη προτού γίνει *επίκληρος* (γιατί τότε ζούσαν τυχόν αδέρφια της) έπρεπε ακόμα και να διαζευχθεί τον άνδρα της για να παντρευτεί τον πλησιέστερο συγγενή της, σύμφωνα με το νόμο. Ο συγγενής φτωχής *επικλήρου*, αν ήθελε να αποφύγει γάμο μαζί της, έπρεπε να την προικίσει για να παντρευτεί έναν τρίτο.²¹ Σκοπός του θεσμού ήταν η συνέχιση του οίκου μέσω του άρρενος κατιόντος που θα αποκτήσει μετά τον γάμο της η *επίκληρος*.²² Άρα η

¹⁶ Δημοσθένης, Προς Μακάρτατον, Βλ. στην έκδ. «Κάκτος», τ. 12, σελ. 272, σχόλιο 17

¹⁷ Τρωϊάνος Σπυρίδων, Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ιουλία, ό.π., σελ. 76

¹⁸ Richard V. Cudjoe, ό.π., σελ. 191

¹⁹ Δημάκης Παναγιώτης, *Αττικό Δίκαιο- Το οικογενειακό δίκαιο της Αθήνας κατά τους κλασικούς χρόνους*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 1986, σελ. 223

²⁰ Αδάμ-Μαγνήσαλη Σοφία, ό.π., υποσ. 44, σελ. 19

²¹ Δημοσθένης, Προς Μακάρτατον, Βλ. στην έκδ. «Κάκτος», τ. 12, σελ. 268-269, σχόλιο 7

²² Τρωϊάνος Σπυρίδων, Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ιουλία, ό.π., σελ. 76

περιουσία του πατέρα της θα μεταβιβαζόταν στον διάδοχό της κατά την ενηλικίωσή του. Συνεπώς, ο εγγονός θεωρείται στην περίπτωση αυτή απευθείας απόγονος του παππού του.²³ Μέχρι την ενηλικίωσή του την περιουσία διαχειριζόταν ο σύζυγος της επικλήρου.

Ο γάμος της *επικλήρου* με τον πλησιέστερο συγγενή της είχε μία ιδιομορφία διότι δεν γινόταν με τον συνήθη τρόπο αλλά με τη λεγόμενη «*επιδικασία*». Η διαδικασία της *επιδικασίας* ήταν η εξής: άρχιζε με την υποβολή μιας αίτησης, η οποία ονομαζόταν *λήξις*, στον Επώνυμο Άρχοντα, που ήταν επιφορτισμένος με την γενική εποπτεία των αθηναϊκών οίκων και την φροντίδα των *επικλήρων*. Η αίτηση αναγραφόταν στην συνέχεια πάνω σε έναν ειδικό πίνακα, που ήταν τοποθετημένος σε χώρο της Αγοράς ώστε να τον βλέπει το κοινό και επίσης, διαβαζόταν από τον κήρυκα κατά την πρώτη μετά την υποβολή της «*κυρία εκκλησία*». «*Κυρία εκκλησία*» χαρακτηριζόταν η πρώτη από τις τέσσερις τακτικές συνεδριάσεις της Εκκλησίας του Δήμου, της λαϊκής συνέλευσης στην οποία οι Αθηναίοι πολίτες αποφάσιζαν για όλα τα κρίσιμα ζητήματα που αφορούσαν την πόλη τους. Ο Επώνυμος Άρχων στη συνέχεια καλούσε κάθε πολίτη που επιθυμούσε να προσέλθει και να υποβάλλει τυχόν ενστάσεις για την κατατεθείσα αίτηση και γενικότερα να καθορίσει τυχόν αξιώσεις για την *επίκληρο*.²⁴

Το θέμα της «*επιδικασίας*» έχει δημιουργήσει διχογνωμίες αναφορικά με το αν απαιτούσε δικαστική απόφαση ή όχι. Κατά τους Lipsius, Busolt και Bonner-Smith η «*επιδικασία*» ανήκε στην αποκλειστική αρμοδιότητα του Επώνυμου Άρχοντα κι επομένως δεν απαιτούνταν δικαστική απόφαση. Οι νεώτεροι συγγραφείς κάνουν μια περαιτέρω διάκριση που αφορά τη διεκδίκηση από πολλούς ή από έναν. Στην πρώτη περίπτωση η «*επιδικασία*» έπρεπε να γίνει με δικαστική απόφαση από το λαϊκό δικαστήριο της Ηλιαίας κατόπιν «*διαδικασίας*» ενώ στην δεύτερη, που ο αιτών ήταν μόνο ένας, ο Επώνυμος Άρχων μόνος του επεδίκαζε την *επίκληρο* στον μοναδικό *αγχιστέα*, δηλαδή εξ αδιαθέτου κληρονόμο συγγενή που την είχε ζητήσει. Σύμφωνα με μία γνώμη η «*επιδικασία*» της *επικλήρου* θεωρείται εξωδικαστική πράξη και υποστηρίζεται ότι ο Επώνυμος Άρχων είχε το δικαίωμα να προβεί σε αυτήν με μια διοικητική πράξη, ενώ κατά τον Ε. Καραμπελιά²⁵ υποστηρίζεται ότι η δικαστική

²³ Αδάμ-Μαγνήσαλη Σοφία, ό.π., υποσημείωση 44,σελ. 19

²⁴ Δημάκης Παναγιώτης, ό.π., σελ. 226-227

²⁵ E. Karabelias, L'epiclerat attique, Ακαδημία Αθηνών 2002.

απόφαση ήταν σε κάθε περίπτωση υποχρεωτική παραπέμποντας στον Αριστοτέλη.²⁶ Η δικαστική επιδίκαση *επικλήρου* γινόταν σαν να επρόκειτο για περιουσία, και στην πράξη ισοδυναμούσε με *εγγύη*, δηλαδή την συνήθη διαδικασία υπόσχεσης γάμου που έδινε ο πατέρας (ή γενικότερα ο *κύριος* της γυναίκας) προς τον μέλλοντα σύζυγό της.²⁷

Μετά την «*επιδικασία*» άρχιζε πρώτα η συνοίκηση του *αγχιστέα*, δηλαδή του πλησιέστερου συγγενή κατά την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή, με την *επίκληρο* με απώτερο σκοπό την απόκτηση γιου, ο οποίος και θα κληρονομούσε απευθείας τον παππού του. Ο *αγχιστέας* σύζυγος αποκτούσε μόνο την επικαρπία της περιουσίας της *επικλήρου* κι όχι την κυριότητα. Άλλωστε και η *επίκληρος* ήταν μόνο προσωρινά κυρία της κληρονομικής περιουσίας, καθώς ο κλήρος θα μεταβιβαζόταν στον γιο της, που θα ήταν και ο συνεχιστής του οίκου. Ο σύζυγος παρέδιδε την περιουσία στον γιο του μετά την ενηλικίωσή του, καθώς ο πρώτος διαχειριζόταν την περιουσία. Ο γιος από την πλευρά του έπρεπε να καταβάλλει ανελλιπώς τα έξοδα διατροφής της μητέρας του στον σύζυγό της και πατέρα του, γιατί ο τελευταίος μετά την παράδοση της περιουσίας στον ενήλικο γιο τους, δεν είχε πλέον καμιά άλλη βοήθεια για την αντιμετώπιση των βαρών του γάμου, δεδομένου ότι η *επίκληρος* δεν είχε προίκα. Στην περίπτωση που η *επίκληρος* αποκτούσε περισσότερους γιους, γινόταν χρήση της μετά θάνατον υιοθεσίας, δηλαδή έναν από τους γιους αυτούς, συνήθως τον πρωτότοκο, τον υιοθετούσαν στο όνομα και για λογαριασμό του αποβιώσαντα πατέρα της *επικλήρου*. Έτσι ο εγγονός γινόταν απευθείας απόγονος του παππού του ενώ οι υπόλοιποι γιοι παρέμεναν στον οίκο του φυσικού τους πατέρα.

Η *επίκληρος* μπορούσε να προστατευθεί μέσω της «*γραφής κακώσεως επικλήρων*». Την γραφή αυτή μπορούσε να την ασκήσει οποιοσδήποτε πολίτης εναντίον του επιτρόπου ή του συζύγου της, μόλις γινόταν αντιληπτό ότι οι τελευταίοι παραμελούσαν τα καθήκοντά τους προς αυτήν, όπως για παράδειγμα τα συζυγικά καθήκοντα, καθώς βασικός σκοπός του γάμου της *επικλήρου* με τον *αγχιστέα* ήταν η απόκτηση τέκνων.²⁸

Συμπερασματικά, σκοπός του θεσμού των *επικλήρων* ήταν η συνέχιση και διατήρηση του οίκου του αποβιώσαντος πατέρα με την απόκτηση από αυτόν, έστω μετά τον θάνατό του και κατά πλάσμα δικαίου, αρρένων κατ' ευθεία γραμμή

²⁶ Βλ. σχετικά Αδάμ-Μαγνήσαλη Σοφία,ό.π.,υποσημείωση 44 σελ. 19

²⁷ Δημοσθένης, Προς Μακάρτατον, Βλ. στην έκδ. «Κάκτος», τ. 12, σελ. 268-269, σχόλιο 7

²⁸ Δημάκης Παναγιώτης, ό.π., σελ. 229-231

κατιόντων, που θα τον κληρονομούσαν και βεβαίως την προστασία των κληρονομικών δικαιωμάτων των συγγενών του αποβιώσαντος, δεδομένου ότι ο υπόχρεος να παντρευτεί την *επίκληρο* ανήκει στην τάξη των καλουμένων στην κληρονομική διαδοχή εκ πλαγίου συγγενών του αποβιώσαντος πατέρα.²⁹ Έτσι, αποκλείονταν επίδοξοι κληρονόμοι εξ αρρενογονίας, οι οποίοι ευθύς μετά τον θάνατο του πατέρα, έσπευδαν να προβάλλουν την αξίωση να παραλάβουν αυτοί αποκλειστικά την κληρονομιά του.³⁰

3. Προστασία των «Ερήμων οίκων»

Μία άλλη αρμοδιότητα που είχε ο Επώνυμος Άρχοντας ήταν η προστασία των ερήμων οίκων, δηλ. των οικογενειών χωρίς απογόνους. Ο γάμος την εποχή εκείνη, αλλά λίγο-πολύ και σήμερα, γινόταν για την απόκτηση απογόνων προκειμένου να συνεχιστεί ο *οίκος*. Συνεπώς, άτεκνα ζευγάρια ήταν λίγο περιθωριοποιημένα και έπρεπε να τύχουν ιδιαίτερης μέριμνας και προστασίας από τον Επώνυμο Άρχοντα ως κατεξοχήν αρμόδιο για την εποπτεία και την φροντίδα τους.

4. Οι εγκυμονούσες χήρες

Ο νόμος για τις αρμοδιότητες του επώνυμου άρχοντα αναφέρεται, τέλος, στις χήρες που μετά τον θάνατο του συζύγου τους παραμένουν στο σπίτι των συζύγων τους υποστηρίζοντας ότι είναι έγκυοι. Από τη ρύθμιση του νόμου φαίνεται ότι η έμφαση δεν δινόταν στη χήρα, αλλά στο παιδί που θα γεννιόταν και για αυτό το λόγο ο Επώνυμος Άρχοντας είχε υπό την προστασία του μόνο την χήρα που εγκυμονούσε.

Στην κλασσική Αθήνα υπήρχε η εξής ρύθμιση: μετά τον θάνατο του συζύγου τους οι χήρες, αν είχαν παιδιά, είχαν την επιλογή να μείνουν στο σπίτι του μακαρίτη συζύγου τους μέχρι να πεθάνουν είτε να γυρίσουν στην πατρική τους οικογένεια (χωρίς τα παιδιά τους). Εάν ακολουθούσαν την πρώτη επιλογή, είχαν το δικαίωμα να κρατήσουν την προίκα τους, ενώ εάν επέλεγαν την δεύτερη επιλογή έπρεπε να επιστρέψουν την προίκα στους συγγενείς. Στην περίπτωση όμως που μία χήρα ήταν

²⁹ Τρωιάνος Σπυρίδων, Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ιουλία, ό.π., σελ. 76

³⁰ Δημάκης Παναγιώτης, ό.π., σελ. 222

σε κατάσταση εγκυμοσύνης, η πρώτη επιλογή ήταν προτιμότερη, καθώς κατά τις κοινωνικές αντιλήψεις ήταν η πιο αξιοπρεπής.³¹ Σε περιπτώσεις όμως που είχε απαγγελθεί η θανατική ποινή στον σύζυγο από το κράτος για αδίκημα που είχε διαπράξει και εφόσον επακολουθούσε και δήμευση της περιουσίας του, τότε η χήρα έπρεπε ή να πάει να ζήσει με τους συγγενείς της ή με έναν αδερφό του συζύγου της. Επίσης, στις περιπτώσεις αυτές, η σύζυγος και ειδικά αν ήταν εγκυμονούσα είχε το δικαίωμα να πάει να τον δει και έτσι να μάθει για το περιεχόμενο της διαθήκης του άνδρα της και πώς εκείνος είχε διανεμίσει την περιουσία του. Από διάφορες πηγές μαθαίνουμε πως από την διαθήκη του μελλοθάνατου συζύγου διοριζόταν κάποιος επίτροπος, ο οποίος επρόκειτο να αναλάβει την ανατροφή και την φροντίδα του παιδιού που θα γεννιόταν καθώς και την διαχείριση της περιουσίας του μέχρι αυτό να ενηλικιωθεί και στην περίπτωση που αυτό δεν επιβίωνε η περιουσία ως κληρονομία περιερχόταν στους στενούς συγγενείς. Μέχρι να γεννηθεί το παιδί, ο επίτροπος ήταν υπεύθυνος για την φροντίδα της εγκυμονούσας χήρας.³²

Επιπροσθέτως, αν εξαιρέσουμε τα ορφανά παιδιά που ο πατέρας τους είχε σκοτωθεί στον πόλεμο και η ανατροφή και περίθαλψή τους περιερχόταν στην πόλη, δεν έχουμε σαφείς πληροφορίες και ενδείξεις για το αν οι χήρες που εγκυμονούσαν και τα παιδιά αυτών ήταν υπό κρατική φροντίδα μέσω του άρχοντα ή όχι. Πιθανότατα δεν ήταν υπό κρατική μέριμνα αλλά υπό την φροντίδα του επιτρόπου ή συγγενών και απλά ο άρχοντας φρόντιζε μόνο για τα νομικά ζητήματα που προέκυπταν σχετικά με τα πρόσωπα αυτά.³³ Άλλωστε ο άρχοντας ήταν υπεύθυνος και για την διατήρηση της περιουσίας του αποθανόντος συζύγου, η οποία θα περιερχόταν στο παιδί που θα γεννιόταν ως νόμιμος κληρονόμος. Κι αν ήταν κόρη, οπότεν θα ήταν *επίκληρος* θα παντρευόταν τον πλησιέστερο συγγενή της με βάση την εξ αδιαθέτου διαδοχή και το τέκνο τους θα κληρονομούσε απευθείας τον παππού, ενώ εάν ήταν γιος θα κληρονομούσε την περιουσία του πατέρα του μόλις ενηλικιωνόταν.

Θα πρέπει να αναφέρουμε στο σημείο αυτό ορισμένα θέματα που αφορούν την προίκα καθώς ήταν ένα θέμα στενά συνδεδεμένο με τις γυναίκες. Η προίκα, η οποία ως θεσμός υπήρχε από τους Ομηρικούς χρόνους, ουσιαστικά αποσκοπούσε στην διευκόλυνση της αντιμετώπισης των δαπανών διατροφής και ανατροφής των παιδιών που αποκτιόνταν κατά την διάρκεια του γάμου και δευτερευόντως για να

---

³¹ Richard V. Cudjoe, *ό.π.*, σελ. 62-63

³² *Ιδίου*, *ό.π.*, σελ. 126-128

³³ *Ιδίου*, σελ. 131-135

εξασφαλίζονται οι ίδιες οι γυναίκες, τόσο ως προς την κληρονομιά τους, όσο και ως προς την πρόπουσα συμπεριφορά των συζύγων απέναντί τους, αφού εάν οι γυναίκες εγκατέλειπαν τους άνδρες τους τότε οι τελευταίοι όφειλαν να επιστρέψουν όλα τα προικώα στοιχεία.³⁴

Δεν υπήρχε υποχρέωση από τον νόμο αλλά από τα κοινωνικά ήθη, τα οποία επέβαλαν την σύσταση προίκας από τον *κύριο* της γυναίκας. Η προίκα αποτελούσε το μερίδιο της γυναίκας πάνω στην πατρώα περιουσία. Συνήθως, η προίκα δινόταν από τον πατέρα αλλά ελλείψει αυτού δινόταν από τον αδελφό ή από άλλα πρόσωπα, όπως ο από την πατρική γραμμή παππούς, οι ενήλικοι γιοι του άνδρα που παντρευόταν η γυναίκα, οι ίδιοι οι σύζυγοί τους σε περίπτωση που θα ξαναπαντρεύονταν ή σε ορισμένες περιπτώσεις και η πόλη. Η κυριότητα των προικώων μάλλον πρέπει να παραμένει στον συστήσαντα και μόνο μετά τον θάνατό του να περιέρχεται στην γυναίκα, η οποία μέχρι εκείνη την στιγμή είχε μόνο την χρήση και την κάρπωση των προικώων. Κατά κανόνα, κατά την σύστασή της η προίκα αποτιμάται σε χρήμα (*εντίμησις*) και σε περίπτωση λύσης του γάμου ο προικολήπτης οφείλει να επιστρέψει τα προικώα ή σε περίπτωση που αυτά δεν σώζονται, το ποσό που ορίστηκε κατά την διατίμηση.³⁵ Η προίκα μπορούσε να συσταθεί είτε πριν τον γάμο είτε κατά την διάρκεια της έγγαμης συμβίωσης και η σύσταση γινόταν άτυπα. Κατά την διάρκεια του γάμου η προίκα ήταν στην κυριότητα του συζύγου κατά την κρατούσα γνώμη ενώ άλλη άποψη ήσσονος σημασίας υποστηρίζει ότι η προίκα μπορούσε να ανήκει στον πατέρα, τον αδελφό ή τον παππού της. Μετά την λύση του γάμου λόγω θανάτου της συζύγου, η προίκα επιστρέφεται στους κληρονόμους της, στους οποίους δεν περιλαμβανόταν ο σύζυγος, ενώ σε περίπτωση διαζυγίου, η προικώα περιουσία περιερχόταν στον συστήσαντα ή στην γυναίκα. Εξαίρεση αναγνωριζόταν υπέρ του άνδρα σε περίπτωση λύσης του γάμου λόγω μοιχείας της συζύγου, οπότε αυτός δικαιούνταν να παρακρατήσει την προίκα ή μέρος της. Σε περίπτωση που ο σύζυγος αρνιόταν να επιστρέψει την προικώα περιουσία, χορηγείται στην σύζυγο μέσω του κυρίου της ή στους κληρονόμους της ειδικό ένδικο βοήθημα, η *δίκη προικός*, ούτως ώστε να εξαναγκαστεί ο πρώην σύζυγος σε απόδοση των προικώων μαζί με τους ενδεχόμενους τόκους.³⁶ Υπήρχε και ένα επιεικέστερο ένδικο βοήθημα, η *δίκη σίτου*, με την οποία ζητούσαν απλώς την διατροφή της γυναίκας.

³⁴ Δημάκης Παναγιώτης, ό.π., σελ. 118-119

³⁵ Γρωιάνος Σπυρίδων, Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ιουλία, ό.π., σελ 72-73

³⁶ Ιδίωv, σελ 73

5. Προσβολή των προστατευμένων από τον Επώνυμο άρχοντα προσώπων

Ο νόμος που αναλύσαμε σχετικά με τα πρόσωπα που είχε υπό την προστασία του ο Επώνυμος Άρχοντας, μας δίνει επίσης πληροφορίες για την διαδικασία που έπρεπε να ακολουθηθεί από τον άρχοντα σε περίπτωση προσβολής των προσώπων αυτών από οποιονδήποτε. Αν λοιπόν, κάποιος προσβάλλει τα ανωτέρω πρόσωπα ή διαπράξει κάτι επιλήψιμο εναντίον τους, τότε ο Επώνυμος Άρχων έχει την εξουσία να επιβάλει στον δράστη πρόστιμο ανάλογο με την περιουσία του. Αν ο δράστης κρινόταν άξιος βαρύτερης ποινής, τότε ο άρχοντας έπρεπε να τον προσκαλέσει πέντε μέρες πριν («*πρόπεμπα*») και να φέρει το ζήτημα στην Ηλιαία, αναφέροντας γραπτώς το ποσό, στο οποίο πρότεινε να καταδικαστεί. Αν τελικώς, ο κατηγορούμενος καταδικαζόταν, η Ηλιαία θα αποφάσιζε για την σωματική ή χρηματική ποινή που θα του επιβαλλόταν.

Ο Σωσίθεος χρησιμοποίησε αυτόν τον σπουδαίο και σημαντικό νόμο για να αποδείξει ότι ο Θεόπομπος και ο Μακάρτατος δεν σέβονται ούτε τους νόμους του Σόλωνα, ούτε την μνήμη του κληρονομούμενου Αγνία. Μάλιστα, αναφέρει στη συνέχεια ότι ο Μακάρτατος υιοθετήθηκε από τον αδελφό της μητέρας του, που ανήκε σε άλλο δήμο, τα Πρόσπαλτα, και κατέχει και την κληρονομία της οικογένειας εκείνης όπως επίσης και ότι οι τάφοι του πατέρα και παππού του Μακάρτατου δεν είναι κοινοί με τους τάφους των υπόλοιπων απογόνων του Βούσελου, όπως επέβαλαν τα κοινωνικά ήθη της εποχής. Πιο συγκεκριμένα κι αναφορικά με τους αμέσως προαναφερθέντες ισχυρισμούς αναφέρει το αρχαίο κείμενο (Δημ. προς Μακαρ. 77-79):

«ἀλλὰ πόθεν δὴ ἐστὶ τὸ ὄνομα ὁ Μακάρτατος ἐκ τῶν πρὸς μητρός. Εἰσεποιήθη γὰρ οὗτος εἰς τὸν οἶκον τὸν Μακαρτάτου τοῦ Προσπαλτίου, ἀδελφοῦ ὄντος τῆς μητρός τῆς τούτου, καὶ ἔχει καὶ ἐκεῖνον τὸν οἶκον. Καὶ οὕτως ἐστὶν ὑβριστής, ὥστε γενομένου αὐτῷ υἱέος τοῦ μὲν εἰσαγαγεῖν εἰς τὸν οἶκον τὸν Αγνίου υἱὸν τῷ Αγνία ἐπελάθετο, καὶ ταῦτα ἔχων τὸν κλῆρον τὸν Αγνίου καὶ φάσκων πρὸς ἀνδρῶν αὐτῷ προσήκειν.»

«οὐ τοίνυν ταῦτα μόνον, ὧ ἄνδρες δικασταί, ἀλλὰ καὶ μνήματος ὄντος κοινοῦ ἅπασιν τοῖς ἀπὸ τοῦ Βουσέλου γενομένοις καὶ καλεῖται τὸ μνήμα Βουσελιδῶν, πολὺς τόπος περιβεβλημένος, ὥσπερ οἱ ἀρχαῖοι ἐνόμιζον, ἐν

τούτω τῷ μνήματι οἱ μὲν ἄλλοι ἅπαντες οἱ ἀπὸ τοῦ Βουσέλου κεῖνται, καὶ ὁ Ἀγνίας καὶ ὁ Εὐβουλίδης καὶ ὁ Πολέμων καὶ οἱ ἄλλοι ἅπαντες τοσοῦτοι ὄντες συγγενεῖς, οἱ ἀπὸ τοῦ Βουσέλου, ἅπαντες οὗτοι κοινωνοῦσιν τοῦ μνήματος τούτου·

ὁ δὲ τουτουὶ πατήρ Μακαρτάτου καὶ ὁ πάππος οὐ κεκοινωνήκασιν τούτου, ἀλλ' αὐτοῖς ἰδίᾳ ἐποίησαντο μνῆμα ἄπωθεν τοῦ Βουσελιδῶν μνήματος.»

που μεταφράζονται ως εξής:

«Από πού πήρε το όνομά του ο Μακάρτατος; Υιοθετήθηκε από την οικογένεια του Μακάρτατου από τα Πρόσπαλτα, αδελφού της μητέρας του, και κατέχει την κληρονομιά και της οικογένειας εκείνης. Τόσο πολύ ξεχνάει τα καθήκοντά του, ώστε, όταν απέκτησε γιο, αμέλησε να ζητήσει από τον Αγνία να τον υιοθετήσει, ώστε να μπει στην οικογένεια εκείνου. Ωστόσο, κατείχε την κληρονομιά του Αγνία και ισχυρίζεται πως είναι συγγενής του από άρρενες.»

«Δεν είναι μόνο αυτά δικαστές· υπάρχει κοινό μνῆμα για όλους τους απογόνους του Βούσελου, που ονομάζεται μνῆμα των Βουσελιδῶν και αποτελείται από μεγάλη περιφραγμένη έκταση, όπως συνήθιζαν οι αρχαίοι. Αυτό το μνῆμα το μοιράζονται όλοι οι συγγενείς και οι απόγονοι του Βούσελου, που είναι τόσοι πολλοί· και ο Αγνίας και ο Ευβουλίδης και ο Πολέμων και όλοι οι άλλοι.

Ο πατέρας όμως του Μακάρτατου, όπως και ο παππούς του, δεν είναι θαμμένοι στον ίδιο τάφο· έχουν φτιάξει δικό τους, μακριά από το μνῆμα των Βουσελιδῶν.»

B. ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΔΟΧΗ

Αναμφίβολα ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα του παρόντος λόγου είναι η κληρονομική διαδοχή. Με βάση το νόμο θα γίνει κατανοητό ποιος πράγματι δικαιούται την κληρονομία του Αγνία. Έτσι, σύμφωνα με το αρχαίο κείμενο (Δημ. προς Μακαρτ., 51):

«**Νόμος** Ὅστις ἂν μὴ διαθέμενος ἀποθάνῃ, ἐὰν μὲν παῖδας καταλίπη θηλείας, σὺν ταύτησιν, ἐὰν δὲ μὴ, τούσδε κυρίους εἶναι τῶν χρημάτων. Ἐὰν μὲν ἀδελφοὶ ὧσιν ὁμοπάτορες· καὶ ἐὰν παῖδες ἐξ ἀδελφῶν γνήσιοι, τὴν τοῦ πατρὸς μοῖραν λαγχάνειν· ἐὰν δὲ μὴ ἀδελφοὶ ὧσιν ἢ ἀδελφῶν παῖδες, * * * ἐξ αὐτῶν κατὰ ταῦτα λαγχάνειν· κρατεῖν δὲ τοὺς ἄρρενας καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἀρρένων, ἐὰν ἐκ τῶν αὐτῶν ὧσι, καὶ ἐὰν γένει ἀπωτέρω. Ἐὰν δὲ μὴ ὧσι πρὸς πατρὸς μέχρι ἀνεψιῶν παίδων, τοὺς πρὸς μητρὸς τοῦ ἀνδρὸς κατὰ ταῦτα κυρίους εἶναι. Ἐὰν δὲ μηδετέρωθεν ἢ ἐντὸς τούτων, τὸν πρὸς πατρὸς ἐγγυτάτω κύριον εἶναι. Νόθῳ δὲ μηδὲ νόθῃ μὴ εἶναι ἀγχιστεῖαν μὴθ' ἱερῶν μὴθ' ὀσίων ἀπ' Εὐκλείδου ἄρχοντος.»

που μεταφράζεται ως εξής:

«*Αν κάποιος πεθάνει, χωρίς να έχει κάνει διαθήκη, εφόσον αφήσει κόρες, η περιουσία ανήκει σε αυτές. Αν όχι, κληρονόμοι είναι οι παρακάτω· αν υπάρχουν ὁμοπάτριοι ἀδελφοὶ καὶ γνήσια παιδιὰ αὐτῶν τῶν ἀδελφῶν, θα μοιραστούν το μερίδιο του πατέρα τους. Αν δεν υπάρχουν ἀδελφοί, ἢ παιδιὰ ἀδελφῶν... οὐκ ἀπόγονοί τους θα πάρουν τὴν κληρονομία κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο. Ἐπικρατέστερο κληρονομικὸ δικαίωμα ἔχουν οὐκ ἀρρενες συγγενεῖς καὶ οὐκ ἀπόγονοι τῶν ἀρρένων συγγενῶν, αν ἔχουν γεννηθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο πατέρα καὶ τὴν ἴδια μητέρα καὶ δεν εἶναι μακρινοὶ συγγενεῖς. Αν δεν υπάρχουν συγγενεῖς ἀπὸ τὸν πατέρα, μέχρι τὸν βαθμὸ τῶν παιδιῶν ἐξαδέλφων, κληρονομοῦν οὐκ ἀρρενες ἀπὸ τὴν μητέρα, με τοὺς ἴδιους κανόνες. Αν δεν υπάρχουν κοντινοὶ συγγενεῖς ἀπὸ καμία ἀπὸ τὶς δύο πλευρές, κληρονομεῖ οὐκ πλησιέστερος συγγενής του πατέρα. Νόθο τέκνο, ἀρσενικὸ ἢ θηλυκὸ, δεν ἔχει κανένα νόμιμο δικαίωμα σὴν συγγένεια, οὔτε ἀπὸ ἀπόψεως θρησκείας ἢ ἱεροῦ νόμου. Αὐτὸ ἰσχύει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ που Ἐπώνυμος Ἀρχων ἦταν οὐκ Εὐκλείδης.»*

Αὐτὸς οὐκ νόμος εἶναι πολὺ διαφωτιστικὸς ἀναφορικὰ με τὴν κληρονομικὴ διαδοχὴ καὶ μας βοηθᾷ να κάνουμε υποθέσεις καὶ γιὰ τὴν ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου σὴν ὑπόθεση αὐτή.

Εἰδικότερα, πρὶν ἀπὸ τὶς μεταρρυθμίσεις τοῦ νομοθέτη Σόλωνα τὸ 594/3 π.Χ., σὴν κληρονομικὴ διαδοχὴ καλοῦνταν μόνο οὐκ ἀρρενες καὶ οὐκ ἐξ ἀρρενογονίας συγγενεῖς τοῦ ἀποβιώσαντος. Οὐκ θεσμὸς τῆς διαθήκης δεν εἶχε ἀκόμα εἰσαχθεῖ, καὶ, σὴν περίπτωση μὴ ὑπαρξῆς ἀρρένων κατιόντων ἢ ἀρρένων συγγενῶν ἐξ ἀρρενογονίας, ἡ περιουσία περιερχόταν σὴν γένος, δηλαδὴ σὴν οὐκ οἰκογενειακὴ ὑπὸ τὴν ευρύτατη

έννοια ομάδα, στην οποία ανήκε ο αποβιώσας. Μετά τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα, επήλθε μεταβολή, καθώς σε περίπτωση μη ύπαρξης αρρένων κατιόντων ή εξ αρρενογονίας συγγενών, καλούνταν οι θήλεις. Ο σχετικός νόμος έχει διασωθεί στον συγκεκριμένο αυτό λόγο και θεμελιώνει την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή στην έννοια της *αγχιστείας*, στην οποία περιλαμβάνονται οι εκ πλαγίου συγγενείς, άρρενες ή θήλεις, μέχρι πέμπτου βαθμού, καθώς και οι ετεροθαλείς αδελφοί και αδελφές του αποβιώσαντος.³⁷

Όπως και σήμερα, έτσι και την κλασσική περίοδο στην Αθήνα, ο κληρονομούμενος είτε άφηνε διαθήκη ορίζοντας τους κληρονόμους της περιουσίας του είτε πέθαινε αδιάθετος. Επιπροσθέτως, θα πρέπει να τονιστεί ότι ο νόμος περί διαθηκών αποδίδεται στον νομοθέτη Σόλωνα. Εξουσία σύνταξης διαθήκης αναγνωρίζεται μόνο σε περίπτωση που ο διαθέτης δεν έχει γνήσιους άρρενες κατιόντες, τους οποίους δεν δικαιούται να αποκλείσει από την κληρονομική διαδοχή παρά μόνο αν έχει προηγηθεί αποκήρυξή τους. Εάν δεν υπάρχουν γνήσιοι άρρενες κατιόντες, μέσω της σύνταξης διαθήκης, παρέχεται στον διαθέτη δυνατότητα να παρακάμψει τους *αγχιστείς*, αναθέτοντας την συνέχιση του οίκου σε εξ υιοθεσίας γιο. Η υιοθεσία συνιστά επομένως το κατεξοχήν αντικείμενο της διαθήκης, η οποία κατά τα άλλα, έχει επικουρικό χαρακτήρα σε σχέση με την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή.

Ο αττικός νόμος δεν απαιτεί για το κύρος των διαθηκών ιδιαίτερο συστατικό τύπο. Έγκυρες θεωρούνται τόσο οι έγγραφες όσο και οι προφορικές διατάξεις τελευταίας βούλησης, αρκεί το περιεχόμενό τους να μην προσκρούει στον νόμο, και υπό την προϋπόθεση ότι ο διαθέτης συγκεντρώνει στο πρόσωπό του τις νόμιμες προϋποθέσεις, δηλαδή την ιδιότητα του πολίτη και τη νόμιμη ηλικία η οποία ήταν τουλάχιστον το 18^ο έτος. Η διαθήκη μπορούσε να ακυρωθεί με βάση την σολώνεια νομοθεσία, είτε λόγω έλλειψης πνευματικής ικανότητας είτε λόγω άσκησης βίας σε βάρος του διαθέτη. Κατά τους κλασσικούς χρόνους, εκτός από την φρενοβλάβεια (*μανία*), λόγους ακυρότητας συνιστούν το γήρας, η σύνταξη διαθήκης υπό την επίδραση ψυχοφαρμάκου (*φάρμακον*), η επήρεια κάποιας γυναίκας (*γυναικί πείθεσθαι*), καθώς και η άσκηση σε βάρος του διαθέτη ψυχολογικής (*ανάγκη*) ή φυσικής (*δεσμός*) βίας.

---

³⁷ Βλ. Τρωιάνος Σπυρίδων, Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ιουλία, ό.π., σελ. 76-77

Ως προς την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή, θα πρέπει να αναφερθεί ότι η προτίμηση των ανδρών κληρονόμων σε σχέση με τις γυναίκες και η προτίμηση των κατιόντων σε σχέση με τους εκ πλαγίου συγγενείς συνιστούν βασικά χαρακτηριστικά του αττικού κληρονομικού δικαίου των κλασικών χρόνων. Η σειρά των προσώπων που καλούνται στην κληρονομική διαδοχή είναι η ακόλουθη:

- 1) Οι άρρενες κατιόντες. Οι γνήσιοι άρρενες κατιόντες αποκλείουν την υπεισέλευση στην κληρονομία τόσο των θηλέων κατιόντων όσο και των εκ πλαγίου συγγενών.
- 2) Σε περίπτωση που δεν υπάρχουν γνήσιοι άρρενες κατιόντες, καλούνται οι γνήσιες θυγατέρες.
- 3) Στην τρίτη θέση καλείται ο πατέρας του αποβιώσαντος.
- 4) Αμέσως μετά καλούνται οι ομοπάτριοι αδελφοί του αποβιώσαντος και οι κατιόντες τους.
- 5) Οι ομοπάτριες αδελφές και οι κατιόντες τους.
- 6) Οι θείοι (αδελφοί του πατέρα) του αποβιώσαντος και οι κατιόντες τους μέχρι και του πέμπτου βαθμού, όπως οι γιοι πρώτων εξαδέλφων, στους οποίους σταματούσε η αγχιστεία.
- 7) Οι θείες του αποβιώσαντος (αδελφές του πατέρα) και οι κατιόντες τους, όπως και αμέσως παραπάνω.
- 8) Εν συνεχεία, ακολουθούν οι ομομήτριοι αδελφοί του αποβιώσαντος και οι κατιόντες τους.
- 9) Ακολουθούν οι ομομήτριες αδελφές και οι κατιόντες τους.
- 10) Στη συνέχεια, κληρονομούν οι θείοι από μητρική πλευρά και οι κατιόντες τους μέχρι πέμπτου βαθμού.
- 11) Οι θείες από μητρική πλευρά και οι κατιόντες τους μέχρι πέμπτου βαθμού και
- 12) Ο πλησιέστερος συγγενής από πατρική πλευρά, ο οποίος δεν περιλαμβάνεται στους αγχιστείς.

Στην περίπτωση που δεν υπάρχει κανένα από τα παραπάνω πρόσωπα, εφαρμόζονται οι διατάξεις περί χηρεύουσας κληρονομίας («οίκος έρημος»).³⁸

Σκοπός της κληρονομικής διαδοχής και ειδικότερα της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής είναι η συνέχιση και η διατήρηση του οίκου. Κατά τον Αριστοτέλη, ο οίκος είναι η αρχαιότερη και ολιγομελέστερη κοινωνική ομάδα και από αυτήν προήλθε η οργάνωση σε κώμες και στη συνέχεια η κοινωνικο-πολιτική

---

³⁸ Τρωϊάνος Σπυρίδων, Βελισσαροπούλου- Καράκωστα Ιουλία, ό.π., σελ. 77-78

οργάνωση των πόλεων. Πρόκειται ουσιαστικά για ένα αδιάσπαστο σύνολο προσώπων, περιουσιακών αγαθών και στοιχείων θρησκευτικής λατρείας, όπου στο έμψυχο στοιχείο περιλαμβάνονται ο αρχηγός του, η νόμιμη σύζυγος και οι κατιόντες. Σημαντική είναι η εξουσία του «κυρίου», δηλαδή του αρχηγού πάνω στα υπόλοιπα μέλη του οίκου. Στο έμψυχο στοιχείο του οίκου περιλαμβάνονται ο αρχηγός του, η νόμιμη σύζυγος και οι γνήσιοι κατιόντες. Οι εσωτερικές σχέσεις κάθε οίκου ρυθμίζονται από τους σχετικούς νόμους και ψηφίσματα της πόλεως και όχι από ένα ιδιαίτερο θρησκευτικού-οικογενειακού χαρακτήρα δίκαιο, όπως υποστήριζαν πολλοί ιστορικοί του δικαίου. Οι διατάξεις του οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου όριζαν και την εξουσία του κυρίου πάνω στα υπόλοιπα μέλη του οίκου. Ο άρρην ενήλικος κατιών είχε την δυνατότητα δημιουργίας δικού του οίκου ανεξάρτητου από τον πατρικό, με τον οποίο διατηρούσε τους δεσμούς που πήγαζαν από την κοινή θρησκευτική λατρεία. Αν δεν υπήρχαν νόμιμοι κατιόντες, φυσικοί ή από υιοθεσία, άρρηνες ή θήλεις, ο οίκος ονομαζόταν, όπως είδαμε, *έρημος*. Επίσης, θα πρέπει να αναφερθεί ότι πλήρης ικανότητα δικαίου αναγνωριζόταν κατά την περίοδο των κλασικών χρόνων μόνο στους άρρηνες ενήλικες πολίτες, ενώ οι γυναίκες είχαν δικαυκή ικανότητα μόνο στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου μέσω του *κυρίου* τους, ενός επιτρόπου που ήταν ο πλησιέστερος συγγενής (πατέρας, παππούς, αδελφός, σύζυγος τέκνο κλπ).³⁹

1. ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ ΤΟΥ ΚΛΗΡΟΝΟΜΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΕΚΔΙΚΗΤΗ ΤΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Όπως αναφέρθηκε πιο πάνω κατά το σύντομο ιστορικό, η περιουσία είχε αρχικά επιδικαστεί στην Φυλομάχη, καθώς εκείνη θεωρήθηκε πλησιέστερη συγγενής του κληρονομούμενου Αγνία. Ωστόσο, ο Θεόπομπος διεκδίκησε την περιουσία αυτή. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το αρχαίο κείμενο (Δημ. προς Μακαρτ., 7):

«συνομόσαντες καὶ συνθήκας γράψαντες πρὸς ἀλλήλους καὶ καταθέμενοι παρὰ Μηδείῳ Ἀγνουσίῳ, Θεόπομπος ὁ τουτουὶ πατήρ Μακαρτάτου καὶ Γλαῦκων καὶ Γλαῦκος ὁ ἡττηθεὶς τὸ πρότερον, καὶ ἕτερόν τινα τῶν ἐπιτηδείων τέταρτον προσλαβόντες Εὐπόλεμος ἦν αὐτῶ ὄνομα, οὗτοι ἅπαντες κοινῇ ἐπιβουλεύσαντες προσεκαλέσαντο τὴν γυναῖκα πρὸς τὸν

---

³⁹ Ἰδίων, ὁ.π., σελ.70-71

ἄρχοντα εἰς διαδικασίαν τοῦ κλήρου τοῦ Ἀγνίου, φάσκοντες τὸν νόμον κελεύειν παρὰ τοῦ ἐπίδεδικασμένου καὶ ἔχοντος τὸν κλῆρον προσκαλεῖσθαι, ἐὰν τις βούληται ἀμφισβητεῖν.»

που μεταφράζεται ως εξής:

«Μαζεύτηκαν λοιπόν ο πατέρας του Μακάρτατου Θεόπομπος, ο Γλαύκος και ο Γλαύκων, που είχαν χάσει την προηγούμενη δίκη και πήραν μαζί τους και τέταρτο φίλο τους, ονόματι Ευπόλεμο. Όλοι αυτοί, έχοντας τις ίδιες κακές προθέσεις, συνωμότησαν, έκαναν και συμφωνία μεταξύ τους, που την κατέθεσαν στον Μήδειο από τον Αγνούτα, και προσκάλεσαν την γυναίκα, να προβεί σε διανομή της κληρονομίας του Αγνία μπροστά στον άρχοντα. Ισχυρίστηκαν πως ο νόμος δίνει το δικαίωμα, σε όποιον θέλει να διεκδικήσει κληρονομία, να προκαλεί εκείνον στον οποίο η κληρονομία αυτή έχει επιδικαστεί και, ως εκ τούτου, την κατέχει»

Με βάση τα παραπάνω, ο Σωσίθεος ισχυρίζεται ότι υπήρχε συμπαιγνία του Θεόπομπου με τους ομομήτριους αδελφούς του Αγνία, Γλαύκο και Γλαύκωνα και ενός φίλου τους, του Ευπόλεμου, έχοντας χάσει προηγούμενη δίκη για την διεκδίκηση της κληρονομίας του Αγνία.

Αναφορικά με τη διαδικασία της προσκλήσεως, υπάρχει ένας νόμος στον λόγο, τον οποίο χρησιμοποιεί ο Σωσίθεος για να αποδείξει με την σειρά του ότι ο υιοθετούμενος Ευβουλίδης διεκδίκησε νόμιμα και δικαιωματικά την κληρονομία του Αγνία από τον προσωρινό της κάτοχο, Θεόπομπο. Με βάση τον νόμο αυτόν (Δημ. προς Μακαρτ., 16):

«Ἐὰν δ' ἐπίδεδικασμένου ἀμφισβητῆ τοῦ κλήρου ἢ τῆς ἐπικλήρου, προσκαλεῖσθω τὸν ἐπίδεδικασμένον πρὸς τὸν ἄρχοντα, καθάπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων δικῶν-παρακαταβολᾶς δ' εἶναι τῷ ἀμφισβητοῦντι. Ἐὰν δὲ μὴ προσκαλεσάμενος ἐπιδικάσῃται, ἀτελής ἔσται ἡ ἐπιδικασία τοῦ κλήρου. Ἐὰν δὲ μὴ ζῆ ὁ ἐπιδικασάμενος τοῦ κλήρου, προσκαλεῖσθω κατὰ ταῦτά, ᾧ ἂν ἡ προθεσμία μήπω ἐξῆκη. Τὴν δ' ἀμφισβήτησιν εἶναι τῷ ἔχοντι, καθότι ἐπεδικάσατο οὗ ἂν ἔχη τὰ χρήματα.»

που μεταφράζεται ως εξής:

«Αν κάποιος διεκδικεί κληρονομία, που έχει επιδικαστεί ή κάποια επίκληρη, έχει το δικαίωμα να προσκαλέσει ενώπιον του άρχοντα εκείνον στον οποίο έχει επιδικαστεί η κληρονομία, όπως συμβαίνει και στις άλλες δίκες. Αυτός

που διεκδικεί την κληρονομιά, πρέπει να καταθέσει παρακαταβολή. Αν γίνει κάτοχος της κληρονομιάς, χωρίς πρόσκληση, η επιδίκαση της περιουσίας θα είναι άκυρη. Αν εκείνος στον οποίο έχει επιδικαστεί η κληρονομιά έχει πεθάνει, όποιος τη διεκδικεί έχει δικαίωμα να προσκαλέσει τον κληρονόμο του, αν η προθεσμία δεν έχει ακόμα λήξει. Η διεκδίκηση απευθύνεται στον κάτοχο της κληρονομιάς, για να εξεταστεί με ποιο τρόπο κατόρθωσε να την πάρει.»

Επί της ουσίας λοιπόν, ο διεκδικητής της κληρονομιάς έχει το δικαίωμα να προσκαλέσει ενώπιον του Άρχοντα αυτόν στον οποίο επιδικάστηκε η κληρονομιά καταθέτοντας και το σχετικό παράβολο. Αν γίνει κάτοχος της κληρονομιάς χωρίς πρόσκληση, η επιδίκαση της περιουσίας θα είναι άκυρη. Ενώ αν ο εξ επιδικασίας κληρονόμος είχε πεθάνει, υπήρχε πενταετής προθεσμία, που άρχιζε από την ημέρα θανάτου του, μέσα στην οποία ο διεκδικητής της κληρονομιάς είχε δικαίωμα να προσκαλέσει τον κληρονόμο του. Η διεκδίκηση απευθυνόταν μόνο στον κάτοχο για να κριθεί με ποιον τρόπο κατόρθωσε να λάβει την κληρονομία. Αυτόν τον νόμο επικαλέστηκαν ο Θεόπομπος και οι υπόλοιποι, προκειμένου να δικαιωθούν και ο Σωσίθεος για την πρόσκληση του Ευβουλίδη προς τον Θεόπομπο, στον οποίο είχε επιδικαστεί προσωρινά η κληρονομία.

Επιπροσθέτως, θα πρέπει να αναφερθεί ότι το αρχαίο κείμενο έχει το ρήμα «προσεκαλείσαντο». Το «προσκαλούμαι» σημαίνει «μηνύω, παραπέμπω σε δίκη». Τούτο απηχεί τη διαδικασία της προσκλήσεως, κατά την οποία ο κατηγορος, συνοδευόμενος από έναν ή δύο μάρτυρες, επέδιδε στον εναγόμενο την κλήση για εμφάνιση στον εισαγωγέα, γεγονός που αποτελούσε εναρκτήρια πράξη της δικαστικής δίωξης. Οι εισαγωγείς ήταν πέντε άρχοντες, που συστάθηκαν ως δημόσιο όργανο τον 4^ο αιώνα π.Χ., με αρμοδιότητα για την εισαγωγή στο δικαστήριο υποθέσεων οικονομικής, κατά κύριο λόγο, φύσεως, όπως τραπεζικών, τριηραρχικών, σχετικών με δάνειο, προίκα κ.λπ. Κατά τον 5^ο αιώνα π.Χ. οι εισαγωγείς είχαν αρμοδιότητα για τις δίκες σχετικά με την καταβολή των φόρων από τις πόλεις της Αθηναϊκής συμμαχίας, επομένως ήταν άλλη η σημασία τους.⁴⁰

2. Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΥΙΟΘΕΣΙΑΣ

---

⁴⁰ Δημοσθένης, Προς Μακάρτατον, Βλ. στην έκδ. «Κάκτος», τ. 12, σελ. 267-268, σχόλιο 3

Από τον λόγο αντλούμε στοιχεία και για τον θεσμό της υιοθεσίας, έναν θεσμό στενά συνδεδεμένο με κληρονομικά θέματα.

Ο Σωσίθεος χρησιμοποιεί σαν επιχείρημα την εισαγωγή στη φρατρία για να αποδείξει ότι ο γιος του, Ευβουλίδης, που υιοθετήθηκε από τον πατέρα της γυναίκας του, είναι ο πλησιέστερος συγγενής του κληρονομούμενου Αγνία με βάση την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή που ίσχυε την εποχή εκείνη. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το αρχαίο κείμενο (Δημ. προς Μακαρτ., 11,12):

«καὶ τότε μὲν ταῦτα, ὧ ἄνδρες δικασταί, ἦν τὰ πραχθέντα. Ἐπειδὴ δ' οὐτοσὶ ὁ παῖς ἐγένετο καὶ ἐδόκει καιρὸς εἶναι, οὐκ ὀργισθεὶς ἐγὼ τοῖς γενομένοις, ἀλλ' ἠγούμενος εἰκός τι παθεῖν τοὺς τότε δικάζοντας, εἰσήγαγον εἰς τοὺς φράτερας τοὺς τοῦ Αγνίου Εὐβουλίδη τὸν παῖδα τουτονί, ἐκ τῆς θυγατρὸς ὄντα τῆς ἐκείνου, ἵνα μὴ ἐξερημωθῇ ὁ οἶκος.

Ἐκεῖνος γάρ, ὧ ἄνδρες δικασταί, ὁ Εὐβουλίδης, ὁ τῷ Αγνία γένει ὦν ἐγγυτάτω, μάλιστα μὲν ἤχθετο τοῖς θεοῖς υἱὸν αὐτῷ γενέσθαι, ὥσπερ καὶ ἡ θυγάτηρ ἢ τουτουὶ μήτηρ τοῦ παιδὸς αὐτῷ ἐγένετο· ἐπειδὴ δὲ τούτου ἀπέτυχεν καὶ οὐκ ἐγένετο παῖς ἄρρην αὐτῷ οὐδὲ εἷς, μετὰ ταῦτ' ἤδη ἐσπούδαζεν ὅπως ἐκ τῆς θυγατρὸς εἰσποιηθῇ αὐτῷ υἱὸς εἰς τὸν οἶκον τὸν ἑαυτοῦ καὶ τὸν Αγνίου, καὶ εἰς τοὺς φράτερας εἰσαχθῇ τοὺς ἐκείνου, ἠγούμενος, ὧ ἄνδρες δικασταί, ἐκ τῶν ὑπολοίπων τουτὸν εἶναι ἑαυτῷ οἰκειότατον, καὶ οὕτως ἂν μάλιστα τὸν οἶκον τὸν ἑαυτῶν διασώζεσθαι καὶ οὐκ ἂν ἐξερημωθῆναι.»

που μεταφράζεται ως εξής:

«Ἔτσι ἐγιναν τότε τα πράγματα, δικαστές. Όταν ὁμως γεννήθηκε αὐτὸ το αγόρι, ὄχι ἐπειδὴ ὀργίστηκα με το ἀποτέλεσμα τῆς προηγούμενης δίκης, ἀλλὰ θεωρώντας ὅτι οἱ τότε δικαστές ἐπάθαν κάτι φυσικό, ἐκρίνα πὼς εἶναι κατάλληλη ἡ περίσταση για να βάλω στη φρατρία του Αγνία το παιδί μου, τον Ευβουλίδη, ὡς υιοθετημένο ἀπὸ τον Ευβουλίδη, που ἦταν ἐκ μητρὸς παππούς του, για να μὴ σβήσει ἡ οικογένεια.

Εκεῖνος, ἄλλωστε, δικαστές, ὁ Ευβουλίδης, που ἦταν ὁ πιο στενὸς συγγενὴς του Αγνία, παρακαλοῦσε θερμὰ τοὺς θεοὺς να ἀποκτήσει γιο, ὅπως εἶχε ἀποκτήσει καὶ κόρη, τῆ μητέρα αὐτοῦ ἐδῶ του παιδιοῦ. Δεν κατάφερε ὁμως να γεννήσει οὔτε ἓνα ἀρσενικό παιδί· ἐτσι, φρόντισε να υιοθετήσῃ το γιο τῆς κόρης του, βάζοντάς τον στην οικογένεια τῆ δική του καὶ του Αγνία, καθὼς καὶ στη φρατρία του Αγνία. Πίστευε, δηλαδή, δικαστές, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ

πλησιέστερος από τους επιζώντες συγγενείς του Αγνία και ότι, με αυτόν τον τρόπο κυρίως θα συνεχιζόταν η οικογένεια και δεν θα έσβηνε.»

Με βάση τα παραπάνω θεωρούμε σκόπιμο να αναλύσουμε το θεσμό και τη διαδικασία της υιοθεσίας.

Ο θεσμός της υιοθεσίας ήταν γνωστός ήδη από τους αρχαϊκούς χρόνους. Κατά το Αττικό Δίκαιο των κλασσικών χρόνων, η υιοθεσία απέβλεπε στην απόκτηση γιου κατά πλάσμα του νόμου, ενώ δεν αποκλειόταν και η υιοθεσία γυναικών («*θυγατροθεσία*»). Με την υιοθεσία δημιουργούνταν σχέση γονέως και τέκνου μεταξύ υιοθετούντος και υιοθετηθέντος και ο πρώτος αποκτούσε πατρική εξουσία πάνω στον δεύτερο.⁴¹ Μέσω αυτής λοιπόν, υπήρξε δυνατή η συνέχιση της οικογένειας, εφόσον δεν υπήρχαν γνήσια τέκνα, καθώς η απόκτηση παιδιών αποτελούσε τον κυριότερο σκοπό ενός γάμου. Οι λόγοι αναγκαίας συνέχισης του οίκου ήταν αφενός θρησκευτικοί, καθώς κάθε οικογένεια υμνούσε τους προαποβιώσαντες προγόνους και εξυμνούσε τις αρετές τους και επίσης οι συγγενείς φρόντιζαν τους νεκρούς τους τελώντας επιμνημόσυνες τελετές, όπως όριζε η θρησκεία. Αφετέρου δε υπήρχαν οικονομικοί λόγοι, διότι ένας οίκος που δεν συνεχιζόταν προκαλούσε προβλήματα στα οικονομικά της πόλης, είτε σε επίπεδο φόρων, είτε σε επίπεδο *λειτουργιών*, δηλαδή συγκεκριμένων υπηρεσιών προς την πόλη που επιτελούσαν κυρίως οι εύποροι Αθηναίοι.⁴²

Μεταξύ των προϋποθέσεων για την κατάρτιση υιοθεσίας είναι η ιδιότητα του πολίτη τόσο στο πρόσωπο του υιοθετούντος όσο και στο πρόσωπο του υιοθετημένου. Ειδικότερα, ο υιοθετών έπρεπε να έχει συμπληρωμένη τη νόμιμη ηλικία, δηλαδή τα 18 έτη, να μην έχει νόμιμους κατιόντες και βεβαίως να έχει πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα. Ως δικαιοπρακτική ικανότητα στους κλασσικούς χρόνους εννοούμε την δυνατότητα που έχει κάποιος δηλώνοντας συνειδητά την βούλησή του να κατορθώνει να παράγει έννομα αποτελέσματα.⁴³ Επιπλέον, η πλήρης δικαιοπρακτική ικανότητα δεν σημαίνει μόνο ότι ο υιοθετών έπρεπε να είναι ενήλικος αλλά και να μην έχει καταδικασθεί σε *ατιμία* και να μην πάσχει από κάποια διανοητική ασθένεια, καθώς θα πρέπει να προβαίνει στην υιοθεσία από δική του ελεύθερη διάθεση.⁴⁴ Δικαίωμα υιοθεσίας αναγνωρίζεται σε περίπτωση που ο άρρην κατιών έχει αποκληρωθεί, καθώς και σε περίπτωση που υπήρχαν μόνο θήλεις κατιόντες.

⁴¹ Δημάκης Παναγιώτης, *ό.π.*, σελ. 161

⁴² *Ιδίου*, σελ. 162-165

⁴³ Δημάκης Παναγιώτης, *ό.π.*, υποσημείωση 7 σελ. 168

⁴⁴ *Ιδίου*, σελ. 167-168

Όσον αφορά τον υιοθετημένο, έπρεπε κι εκείνος να είναι *αστός*, δηλαδή γνήσιος Αθηναίος πολίτης. Επίσης, εάν ήταν ανήλικος απαιτείτο και η συναίνεση του φυσικού πατέρα για την τελείωση της υιοθεσίας και η έλλειψη καταδίκης σε *ατιμία*.⁴⁵ Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, προϋπόθεση της εγκυρότητας των τελουμένων υιοθεσιών αποτελούσε και η επιλογή του υιοθετούμενου από τον κύκλο των συγγενικών προσώπων του υιοθετούντος. Θεωρούν ότι ακόμη και αν δεν υπήρχαν συγκεκριμένες νομοθετικές διατάξεις που να επέβαλαν κάτι τέτοιο, το επέβαλαν τα ήθη της εποχής.⁴⁶

Ο υιοθετούμενος, κατά κανόνα, ήταν άρρην. Όμως, δεν έλειπαν και περιπτώσεις υιοθεσίας γυναικών. Η διαδικασία βέβαια που ακολουθούσε την υιοθεσία γυναικών ήταν σαφώς διαφορετική έναντι των ανδρών και πιο περίπλοκη. Ο Αθηναίος που υιοθετούσε μια γυναίκα, γνώριζε ότι μετά τον θάνατό του η κόρη που υιοθέτησε θα χαρακτηριζόταν ως *επίκληρος* και βάσει των διατάξεων για την *επίκληρο* θα επιδικαζόταν από το δικαστήριο ως σύζυγος στον πλησιέστερο από τους *αγχιστείς* του εξ υιοθεσίας πατέρα της. Αργότερα ο γιος που θα αποκτούσε η γυναίκα αυτή από τον γάμο της θα θεωρείτο, κατά πλάσμα του νόμου, ως άμεσος απόγονος του πατέρα της *επικλήρου* και άρα θα είχε το δικαίωμα να συνεχίσει τις εμπρός στους εφέστιους θεούς του παππού του, δηλαδή του πατέρα της μητέρας του, θρησκευτικές τελετές και σπονδές, καθώς και την ιστορία και παραδόσεις του οίκου. Επιπροσθέτως, δεν θα έπρεπε ο υιοθετούμενος να είναι ο μοναδικός γιος της οικογένειας του φυσικού του πατέρα, καθώς θα εξασφαλιζόταν μεν η συνέχιση του οίκου του υιοθετήσαντα, πλην όμως θα κινδύνευε η συνέχιση του οίκου του φυσικού πατέρα.⁴⁷

Συνήθως οι υιοθεσίες καταρτιζόνταν με τρόπο πανηγυρικό, ενώπιον μαρτύρων, χωρίς όμως αυτό να αποτελούσε προϋπόθεση για το κύρος της υιοθεσίας. Άλλωστε στο Αττικό Δίκαιο επικρατούσε η ελευθερία των τύπων κι έτσι μπορεί να αρκούσε η ανταλλαγή ορισμένων συνηθισμένων φράσεων δηλωτικών των σχετικών βουλήσεων των συναλλασσόμενων μερών.

Η υιοθεσία πραγματοποιείτο είτε με πράξη εν ζωή, είτε αιτία θανάτου μέσω της διαθήκης του υιοθετούντος. Ο τρόπος που γίνονταν οι εν ζωή υιοθεσίες περιγράφηκε παραπάνω. Κατά την σύναψη της σύμβασης έπαιρνε μέρος και ο

⁴⁵ Τρωιάνος Σπυρίδων, Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ιουλία, ό.π., σελ 75-76

⁴⁶ Δημάκης Παναγιώτης, ό.π., σελ. 174

⁴⁷ Ιδίου, σελ. 176-177

υιοθετών και ο υιοθετούμενος και σε περίπτωση που ο τελευταίος ήταν ανήλικος, ο φυσικός πατέρας του. Ακολουθούσαν οι θυσίες προς τους φρατρίους θεούς και στη συνέχεια ο υιοθετών ορκιζόταν ότι το παιδί που υιοθετούσε δεν ήταν ξένο αλλά γνήσιο παιδί Αθηναίου. Πιο συγκεκριμένα, και με βάση ένα άλλο απόσπασμα του λόγου που παραθέτουμε αμέσως παρακάτω, θυσίαζαν στους θεούς ένα σφάγιο, το οποίο θεωρούνταν ιερό και αν κάποιος έκρινε ότι η εγγραφή του παιδιού στην φρατρία ήταν παράνομη, τότε θα έπρεπε να αρπάξει το ιερό σφάγιο από τον βωμό πριν καεί. Ο Μακάρτατος δεν έπραξε κάτι τέτοιο κι αυτό αποτελεί ένδειξη ότι ορθά έγινε η υιοθεσία του Ευβουλίδη. Εν συνεχεία, οι φράτορες αποφάσιζαν αν θα αναγνώριζαν τον υιοθετούμενο, πρώτον ως γιο του συμφράτορά τους που τον υιοθέτησε και δεύτερον ως μέλος της φρατρίας τους. Οι φρατρίες ήταν υποδιαιρέσεις της φυλής και τα μέλη τους ονομάζονταν φράτορες. Μόνο ύστερα από αυτήν την αναγνώριση, υπήρχε η δυνατότητα να εγγραφεί το θετό τέκνο στο «φρατρικό γραμματείο». Η εγγραφή αυτή ήταν προϋπόθεση και απόδειξη της θέσης κάποιου στα πλαίσια της οικογένειάς του και της πόλης.⁴⁸ Στην συνέχεια ακολουθούσε η εγγραφή του υιοθετημένου στα μητρώα του γένους. Το γένος αποτελούσε υποδιάρθρωση της φρατρίας. Όλοι αυτοί που το αποτελούσαν, οι «γέννητες» ήταν μεταξύ τους στενότεροι ή μακρύτεροι συγγενείς. Τριάντα γένη απάρτιζαν μια φρατρία και τρεις φρατρίες μία από τις δέκα υφιστάμενες, μετά τον Κλεισθένη, φυλές της Αθήνας.⁴⁹ Τέλος, ακολουθούσε προς επικύρωση της τελεσθείσας υιοθεσίας η εγγραφή του θετού τέκνου στο «ληξιαρχικό γραμματείο» του δήμου του υιοθετούντα, που αποτελούσε ένα είδος μητρώου των δημοτών, δηλαδή σαν τα σύγχρονα ληξιαρχικά βιβλία (στα οποία όμως οι άρρενες εγγράφονταν στο 18^ο έτος και όχι κατά τη γέννησή τους), και αποφασιζόταν σε μια ειδική συνέλευση του δήμου κατά την οποία ρυθμιζόνταν πολιτικά δικαιώματα των Αθηναίων.⁵⁰

Όσον αφορά την υιοθεσία με διαθήκη, η διαδικασία διέφερε κατά το αρχικό στάδιο από την υιοθεσία εν ζωή. Όσοι προτιμούσαν να υιοθετήσουν με διαθήκη συνήθιζαν να καλούν κατά την ώρα της συντάξεώς της μάρτυρες, οι οποίοι ορκιζόνταν ότι δεν θα κοινολογήσουν τους όρους της συνταχθείσας διαθήκης κι έτσι εξασφαλιζόταν ο διαθέτης από τον κίνδυνο να αμφισβητηθεί, μετά τον θάνατό του το περιεχόμενο ή άλλο στοιχείο του κύρους της διαθήκης του. Το θετό τέκνο, που

⁴⁸ Δημοσθένης, Προς Μακάρτατον, Βλ. στην έκδ. «Κάκτος», τ. 12, σελ. 268, σχόλιο 5

⁴⁹ Δημάκης Παναγιώτης,ό.π., σελ. 181

⁵⁰ Δημάκης Παναγιώτης,ό.π., σελ. 179-181

συνήθως ήταν γιος αλλά δεν έλειπαν οι περιπτώσεις των υιοθεσιών γυναικών, όπως αναφέρθηκε, είχε το δικαίωμα μετά τον θάνατο του εξ υιοθεσίας πατέρα του να καταλάβει τα πράγματα τα περιλαμβανόμενα στην κληρονομία. Όμως, είχε την δυνατότητα προ της παραλαβής των κληρονομιαίων στοιχείων να καταφύγει στο δικαστήριο ζητώντας να του παραδοθεί η κληρονομία επισήμως με ειδική απόφασή του, καθώς έτσι αναγνωριζόταν το κύρος της υιοθεσίας και τα δικαιώματα του θετού τέκνου στην κληρονομία του θετού πατέρα του. Εάν υιοθετούσε κόρη, η κόρη αυτή ήταν *επίκληρος*.⁵¹

Με την υιοθεσία, ο υιοθετημένος αποκτά κληρονομικά δικαιώματα στην περιουσία του θετού πατέρα, χάνει όμως τα αντίστοιχα δικαιώματα στην φυσική του οικογένεια. Για αυτό και παρακάτω στον λόγο αναφέρεται ότι ο υιοθετούμενος πλέον Ευβουλίδης, είχε το δικαίωμα να προσκαλέσει τον Μακάρτατο σε διανομή της περιουσίας του Αγνία υποβάλλοντας αίτηση στον Επώνυμο Άρχοντα κατά την διαδικασία της προσκλήσεως εκπροσωπούμενος από τον αδελφό του κι όχι τον φυσικό του πατέρα, που δεν είχε πλέον κανένα δικαίωμα. Στην περίπτωση που ο υιοθετών είχε θυγατέρα, το αττικό δίκαιο υποχρεώνει τον θετό υιό να την παντρευτεί ενώ στον υιοθετούμενο δεν αναγνωριζόταν δικαίωμα υιοθεσίας.⁵² Αυτό ήταν κάτι που συχνά έκαναν οι Αθηναίοι όταν δεν είχαν άρρενα τέκνα παρά μόνο θυγατέρες. Προκειμένου αυτές να μην γίνουν *επίκληρες*, υιοθετούσαν κάποιον και τον πάντρευαν με την θυγατέρα τους.

Η υιοθεσία λυνόταν είτε με κοινή συναίνεση των μερών είτε μονομερώς, δηλαδή με πρωτοβουλία του υιοθετούντος ή του υιοθετημένου. Ο υιοθετών μπορούσε ακόμη να λύσει την υιοθεσία μονομερώς με αποκήρυξη του θετού τέκνου. Από την πλευρά του, ο υιοθετούμενος μπορούσε μονομερώς να λύσει την υιοθεσία μόνο μετά την απόκτηση γνήσιου γιου, ο οποίος παραμένει στην οικογένεια του υιοθετήσαντος παππού.⁵³

3. ΕΠΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Από τον λόγο ανακύπτει και το ζήτημα της διαδικασίας, σύμφωνα με την οποία γινόταν η επαγωγή της κληρονομιάς, καθώς και τα αποδεικτικά στοιχεία, που

---

⁵¹ Τδίου, σελ. 183-184

⁵² Τρωιάνος Σπυρίδων, Βελισσαροπούλου- Καράκωστα Ιουλία, ό.π., σελ 76

⁵³ Τρωιάνος Σπυρίδων, Βελισσαροπούλου- Καράκωστα Ιουλία, ό.π., σελ 76

μπορούσαν να επικαλεστούν και να προσκομίσουν, ένα εκ των οποίων ήταν τα αποδεικτικά έγγραφα. Πιο συγκεκριμένα (Δημ. προς Μακαρτ., 4, 5):

«διαθήκας δὲ ψευδεῖς ἦκον κατασκευάσαντες Γλαῦκος τε ὁ ἐξ Οἴου καὶ Γλαῦκων ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ. Καὶ Θεόπομπος ὁ τουτουὶ πατὴρ Μακαρτάτου ἐκείνοις συγκατεσκεύαζεν ἅπαντα ταῦτα καὶ ἐμαρτύρει τὰς πλείστας μαρτυρίας. Αἱ δὲ διαθήκαι, ἅς τότε παρέσχοντο, ἐξηλέγχθησαν ψευδεῖς οὖσαι· καὶ οὐ μόνον ἠττήθησαν, ἀλλὰ καὶ πονηρότατοι δόξαντες εἶναι ἀπηλλάττοντο ἀπὸ τοῦ δικαστηρίου.

Καὶ ἐπιδημῶν τότε Θεόπομπος ὁ τουτουὶ πατὴρ Μακαρτάτου, καὶ τοῦ κήρυκος κηρύττοντος, εἴ τις ἀμφισβητεῖν ἢ παρακαταβάλλειν βούλεται τοῦ κλήρου τοῦ Ἁγνίου ἢ κατὰ γένος ἢ κατὰ διαθήκας, οὐκ ἐτόλμησεν παρακαταβαλεῖν, ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτῷ ἐδίκασεν ὅτι οὐδαμῶθεν αὐτῷ προσῆκεν οὐδὲν τοῦ κλήρου τοῦ Ἁγνίου.»

που μεταφράζεται ως εξής:

« Ὅμως, ο Γλαῦκος ἀπὸ τον Οἴο καὶ ο ἀδελφός του, ο Γλαῦκων, κατασκεύασαν πλαστή διαθήκη. Συνένοχός τους σε ὅλα αὐτά, ἦταν ο πατέρας τούτου ἐδώ του Μακάρτατου, ο Θεόπομπος, στον οποίο ἀνήκουν καὶ οἱ περισσότερες μαρτυρίες. Ἀποδείχθηκε πως οἱ διαθήκες που παρουσίασαν ἦταν πλαστές. Ὅχι μόνο ἔχασαν τὴν δίκη, ἀλλὰ καὶ ἐφυγαν ἀπὸ το δικαστήριο δίνοντας ἐντύπωση φαύλων ἀνθρώπων.

Τότε, ο πατέρας του Μακάρτατου, ο Θεόπομπος βρισκόταν στην Ἀθήνα. Ὅταν ο κήρυκας ρωτούσε ἀν κάποιος θέλει νὰ διεκδικήσει τὴν κληρονομία του Ἁγνία ἢ νὰ καταβάλει χρηματικό παράβολο, στηριγμένος στην συγγένειά του με τον νεκρό ἢ σε διαθήκη, ο Θεόπομπος δὲν τόλμησε νὰ δώσει παρακαταβολή. Ἐξέδωσε ο ἴδιος ἀπόφαση ἐναντίον του εαυτοῦ του ὅτι δὲν εἶχε κανένα δικαίωμα πάνω στην κληρονομία του Ἁγνία.»

Πέρα ἀπὸ τὴν ιστορική ἀναδρομή που κάνει ο Σωσίθεος, ο οποίος ἐκφωνεῖ καὶ τον λόγο καὶ ἡ οποία εἶναι γνωστή ἀπὸ το ιστορικό τῆς υποθέσεως, που προαναφέρθηκε, ἀνακύπτουν ορισμένα σημαντικά ζητήματα.

Το πρῶτο ζήτημα εἶναι ὅτι ἡ διαθήκη, που ἀνήκει στην κατηγορία των ἐγγράφων καὶ προσκόμισαν ο Γλαῦκος καὶ ο Γλαῦκων, ἀποδείχθηκε πλαστή. Στην περίπτωση αὐτή, ἀν το ἐγγράφο ἦταν πλαστό, ἦταν παντελῶς ἀνίσχυρο σαν ἐγγράφο καὶ συνεπῶς σαν ἀποδεικτικό μέσο, που ἰσχύει ἄλλωστε καὶ σήμερα.

Αναφορικά με την διαδικασία επαγωγής της κληρονομιάς, θα πρέπει να επισημανθεί ότι η επαγωγή της κληρονομιάς στους κατιόντες επέρχεται αυτοδικαίως μετά τον θάνατο του κληρονομούμενου, ανεξαρτήτως διαδοχής από διαθήκη ή εξ αδιαθέτου. Αντίθετα, οι λοιποί συγγενείς όφειλαν να καταθέσουν στον Επώνυμο Άρχοντα σχετική αίτηση (*ληξίς*). Η αίτηση αυτή διαβαζόταν στην Εκκλησία του Δήμου για να λάβουν γνώση και να ενεργήσουν ανάλογα όσοι θεωρούσαν πως είχαν δικαιώματα επί της κληρονομιάς. Ο Επώνυμος Άρχων ήταν ο αρμόδιος για τις οικογενειακές και κληρονομικές διαφορές μεταξύ των Αθηναίων πολιτών, καθώς είχε καθήκοντα σχετικά με την φροντίδα των οίκων και των οικογενειών. Συνεπώς, εφόσον δεν υπήρχε αντιδικία, ο άρχοντας αυτός επιδίκαζε με απόφασή του την κληρονομία στον αιτούντα, η οποία επικυρωνόταν από το δικαστήριο της Ηλιαίας, που ήταν και το πλέον αρμόδιο για τις κληρονομικές διαφορές τηρώντας την λεγόμενη *επιδικασία*. Αν αντιθέτως, υπήρχε αντιδικία, που στο αρχαίο κείμενο αποτυπώνεται με την λέξη «*ἀμφισβητεῖν*» τότε αρμόδιο να κρίνει την υπόθεση είναι το λαϊκό δικαστήριο, το οποίο, με απόφασή του, επιδίκαζε την κληρονομία στον διάδικο, ο οποίος εμφανιζόταν να έχει ισχυρότερο δικαίωμα.⁵⁴ Σε τέτοιες περιπτώσεις, οι ανταπαιτητές που πληροφορούνταν ότι επρόκειτο να γίνει δικαστική κρίση μπορούσαν να παρουσιαστούν κατά την διενέργεια των προκαταρκτικών πράξεων και να υποβάλουν τους λόγους βάσει των οποίων διεκδικούσαν το επίδικο αντικείμενο.⁵⁵ Κατά τις προανακριτικές πράξεις ο Επώνυμος Άρχων είτε απέρριπτε την σχετική αίτηση (*λήξίς*) είτε εισήγαγε την υπόθεση στο λαϊκό δικαστήριο, δηλαδή την Ηλιαία.

Ο λόγος μας κάνει γνωστά και ορισμένα ακόμη στοιχεία όπως ότι στη διαδικασία της δίκης συμμετείχε και κήρυκας, ένα πρόσωπο που προσπαθούσε να συμβάλλει στην απονομή της δικαιοσύνης. Ο κήρυκας κατά την δικαστική διεκδίκηση της κληρονομιάς ρωτούσε «*αν κάποιος θέλει να διεκδικήσει την κληρονομιά ή να καταβάλει χρηματικό παράβολο, στηριγμένος στην συγγένειά του με τον νεκρό ή σε διαθήκη*». Από αυτό προκύπτει ότι σε ορισμένες περιπτώσεις υποχρεούνταν σε *παρακαταβολή*, δηλαδή πληρωμή ποσού ίσου με το ένα δέκατο της διεκδικούμενης περιουσίας, ως είδος εγγύησης για τα έξοδα που απαιτούνταν ενώ ο ηττημένος σε τέτοιες δίκες έπαιρνε πίσω το ποσό που είχε παρακαταβάλει. Στην συγκεκριμένη περίπτωση ο Θεόπομπος με βάση τον Σωσίθεο δεν τόλμησε να δώσει

⁵⁴ Τρωιάνος Σπυρίδων, Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ιουλία, ό.π., σελ. 78-79

⁵⁵ Δημοσθένης, Προς Μακάρτατον, Βλ. στην έκδ. «Κάκτος», τ. 12, σελ.267, σχόλιο 2

κάποιο χρηματικό ποσό σαν εγγύηση, δηλώνοντας με αυτόν τον τρόπο ότι δεν είχε κανένα δικαίωμα πάνω στην κληρονομιά του Αγνία.

Γίνεται επίσης αναφορά στον θεσμό της *διαδικασίας*. Η *διαδικασία* δεν ήταν τυπική περίπτωση αντιδικίας, αφού δεν υπήρχε κατηγορος και κατηγορούμενος υπό την στενή έννοια, αλλά το δικαστήριο αποφάσιζε για το ποιος έπρεπε να αναλάβει κάποιο συγκεκριμένο βάρος, υποχρέωση κ.λπ. Οι διάδικοι ήταν δυνατό να είναι πολλοί (αντί των δύο που υπήρχαν στις άλλες περιπτώσεις), και όλοι θεωρούνταν ισότιμοι. Εφαρμοζόταν σε υποθέσεις κληρονομιών, αντίδοσης κ.λπ. Στις κληρονομικές υποθέσεις η *διαδικασία* εφαρμοζόταν σε περιπτώσεις αμφισβήτησης του κληρονομικού δικαιώματος.⁵⁶

4. ΑΡΜΟΔΙΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ

Ήδη από την αρχή του λόγου μας γίνεται γνωστό το αρμόδιο δικαστήριο για την εκδίκαση των κληρονομικών διαφορών με βάση την προσφώνηση των δικαστών με την φράση «ὧ ἄνδρες δικασταί». Σύμφωνα με τους ιστορικούς του δικαίου, έτσι προσφωνούσαν τους λαϊκούς δικαστές, που συγκροτούσαν το λαϊκό δικαστήριο, δηλαδή την Ηλιαία. Ο λόγος αναφέρει (Δημ. προς Μακαρτ., 1):

«Ἐπειδὴ καὶ πρότερον ἀγῶνες ἐγένοντο ἡμῖν, ὧ ἄνδρες δικασταί, πρὸς τοὺς αὐτοὺς τούτους περὶ τοῦ κλήρου τοῦ Αγνίου, καὶ οὐδὲν παύονται παρανομοῦντες καὶ βιαζόμενοι ὥστε ἐκ παντὸς τρόπου τὰ μὴ προσήκονθ' ἑαυτοῖς ἔχειν, ἀνάγκη ἴσως ἐστὶν τὰ πραχθέντα ἐξ ἀρχῆς διηγήσασθαι.»

που μεταφράζεται ως εξής:

«Ἐχουμε κάνει και προηγουμένως δίκες εναντίον αυτών των ίδιων ανθρώπων, δικαστές, για την κληρονομιά του Αγνία. Παρά ταύτα δεν σταματούν να παρανομούν και να βιαιοπραγούν, για να κρατήσουν με κάθε τρόπο περιουσία που δεν τους ανήκει. Έτσι, είναι ίσως ανάγκη να σας διηγηθούμε τα γεγονότα από την αρχή.»

Όπως φαίνεται, από το συγκεκριμένο χωρίο προκύπτει ότι έχουν γίνει κι άλλες δίκες μεταξύ των ίδιων προσώπων για την διεκδίκηση της κληρονομιάς του Αγνία, όπως αναφέρθηκε άλλωστε και παραπάνω στο πλαίσιο του ιστορικού της υποθέσεως.

---

⁵⁶Δημοσθένης, Προς Μακάρτατον, Βλ. στην έκδ. «Κάκτος», τ. 12, σελ.273-274, σχόλιο 20

Θα πρέπει να επισημανθεί ότι είναι σημαντικό ότι το δικαστήριο που εκδίκασε τέτοιες διαφορές δεν είναι άλλο από την Ηλιαία. Στις δημοκρατικές πόλεις η απονομή της δικαιοσύνης ήταν έργο των λαϊκών δικαστών. Κάθε πολίτης που είχε συμπληρώσει την νόμιμη ηλικία (η οποία για την άσκηση του δικαστικού καθήκοντος ήταν το 30ό έτος της ηλικίας) και δεν είχε καταδικαστεί σε στέρηση των πολιτικών του δικαιωμάτων, καλείτο να ασκήσει δικαστικά καθήκοντα.⁵⁷

Πριν από τις μεταρρυθμίσεις του Σόλωνα, η δικαιοσύνη βρισκόταν στα χέρια των αρχόντων, της Βουλής και του Αρείου Πάγου. Όπως άλλωστε επισημαίνει και ο Αριστοτέλης στην «Αθηναίων Πολιτεία», οι άρχοντες ήταν «κύριοι των νόμων».⁵⁸ Το λαϊκό δικαστήριο ή αλλιώς το δικαστήριο της Ηλιαίας δημιουργήθηκε στις αρχές του 6^{ου} αιώνα π.Χ. από τον σπουδαίο νομοθέτη Σόλωνα. Ως εκ τούτου περιορίζονται οι δικαστικές αρμοδιότητες των αρχόντων ή άλλων οργάνων, όπως της Βουλής και του Αρείου Πάγου. Το νέο αυτό δικαστήριο, κατέλαβε μια ιδιαίτερα σημαντική θέση στο δικαστικό σύστημα της Αθήνας και μάλιστα κατά τον Πλούταρχο, ο Σόλων άφησε ηθελημένα κενά στους νόμους, επιτρέποντας έτσι στους δικαστές να αποφασίζουν μόνοι τους για ορισμένα θέματα που έφταναν ενώπιόν τους και για τα οποία δεν υπήρχε ρύθμιση στην σολώνεια νομοθεσία, καθιστώντας έτσι τους δικαστές «κυρίους των νόμων». Οι σημαντικότερες υποθέσεις (εσχάτη προδοσία, γραφή παρανόμων, προσφυγή εναντίον απόφασης ενός άρχοντα κ.λπ.) περιέρχονταν στην αρμοδιότητα των λαϊκών δικαστών. Οι δικαστές αναλάμβαναν τα καθήκοντά τους με κλήρωση και στη συνέχεια, την ίδια ημέρα, δικάζαν την υπόθεση, προκειμένου να περιοριστεί ο κίνδυνος δωροδοκίας καθώς έτσι οι διάδικοι δεν μπορούσαν να γνωρίζουν εκ των προτέρων, ποιοι δικαστές θα έκριναν την υπόθεσή τους. Οι κληρώσεις που γίνονταν, δεν αφορούσαν μόνο τους δικαστές αλλά και το συγκεκριμένο δικαστήριο που θα στελέχωναν.

Κατά τους χρόνους ακμής της, η Ηλιαία λειτουργούσε τόσο ως πρωτοβάθμιο δικαστήριο, του οποίου οι αποφάσεις ήταν τελεσίδικες κι όχι οριστικές όσο και ως διοικητικό και «συνταγματικό» δικαστήριο. Το ένδικο μέσο της *εφέσεως*, που αποδίδεται στον Σόλωνα δεν ταυτίζεται με το σημερινό ένδικο βοήθημα της εφέσεως αλλά είναι συγγενέστερο με την σημερινή ακυρωτική διαδικασία της διοικητικής δικαιοσύνης, με την διαφορά ότι η σχετική αίτηση δεν στρέφεται μόνο εναντίον

---

⁵⁷ Τρωιάνος Σπυρίδων, Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ιουλία, ό.π., σελ. 62-63

⁵⁸ Αδάμ-Μαγνήσαλη Σοφία, ό.π., σελ. 91

πράξης της διοίκησης, όπως σήμερα, αλλά και εναντίον οποιασδήποτε απόφασης άρχοντα με την οποία ζημιώνεται ένας πολίτης.⁵⁹

Ο όρος «Ηλιαία» δεν σημαίνει ότι υπήρχε μόνο ένα δικαστήριο που δίκαιζε. Αντίθετα, υπήρχαν πολλές ομάδες δικαστών (δικαστικές συνθέσεις), που δίκαιζαν υποθέσεις ανάλογες με τον αξιωματούχο που τις εισήγαγε στο δικαστήριο.⁶⁰ Ετυμολογικά η λέξη Ηλιαία φαίνεται να προέρχεται από το επίθετο *αλής* που σημαίνει ολόκληρος, συγκεντρωμένος, μαζεμένος. Το ρήμα *αλίζω* σημαίνει συγκεντρώνω και η Ηλιαία αρχικά σήμαινε την συνάθροιση των πολιτών με σκοπό την απόδοση δικαιοσύνης.

Αξίζει να αναφερθεί ότι στην αρχή η Ηλιαία δεν αποτελούσε όργανο της πόλης. Όλοι οι ενήλικοι Αθηναίοι πολίτες που συγκροτούσαν την Εκκλησία του Δήμου, συγκροτούσαν και την Ηλιαία. Η λειτουργία της ήταν παράλληλη με εκείνη της Εκκλησίας του Δήμου. Κατά συνέπεια, η συνέλευση των Αθηναίων πολιτών άλλοτε συγκροτείτο για την ψήφιση των νόμων και για υποθέσεις πολιτικής φύσεως και άλλοτε συγκροτείτο σε δικαστήριο για να ασκήσει την δικαστική της εξουσία. Αυτός ήταν και ο λόγος που οι διάδικοι απευθυνόμενοι στους δικαστές τους προσφωνούσαν: «*Ἵ ἄνδρες Ἀθηναῖοι*» ή «*ῶ ἄνδρες δικασταί*». Ακολούθως, η συγκρότηση της Ηλιαίας άρχισε να γίνεται με ένα «αντιπροσωπευτικό» σύστημα και με περιορισμένο αριθμό πολιτών, ένα σώμα 6.000 (έξι χιλιάδων) δικαστών.⁶¹

Στην αρχή του αθηναϊκού ημερολογιακού έτους, δηλαδή στα μέσα του Ιουλίου με βάση το αθηναϊκό ημερολόγιο, επιλέγονταν με κλήρωση από τις δέκα φυλές που υπήρχαν τότε στην Αθήνα, 6.000 (έξι χιλιάδες) Αθηναίοι ως υποψήφιοι δικαστές («*Ηλιασταί*») άρα 600 (εξακόσιοι) από κάθε φυλή, από τους οποίους οι 500 (πεντακόσιοι) ήταν τακτικά μέλη και οι 100 (εκατό) αναπληρωματικά. Αρχικά ο αριθμός των 6.000 (έξι χιλιάδων) πολιτών ήταν πιθανότατα ο ελάχιστος απαιτούμενος αριθμός αλλά αργότερα αντιπροσώπευε τον αριθμό των πολιτών που κληρώνονταν κάθε χρόνο για δικαστές. Αργότερα, την εποχή του Αριστοτέλη φαίνεται ότι έπαψε να ισχύει ο αριθμητικός περιορισμός των 6.000 (έξι χιλιάδων) δικαστών και έτσι στο τέλος του 4^{ου} αιώνα π.Χ. κάθε Αθηναίος πολίτης, χωρίς να έχει κληρωθεί στην αρχή της χρονιάς, μπορούσε να παρουσιαστεί και να διοριστεί δικαστής. Όσο όμως ο

⁵⁹ Τρωιάνος Σπυρίδων, Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ιουλία, *ό.π.*, σελ. 63

⁶⁰ Παπαγιάννη, Ε., Αρναούτογλου, Η., Δημοπούλου, Α., Καράμπελας, Δ., Λιαρμακόπουλος, Α., Χατζάκης, Ι., Χέλμης, Α., 2015. *Ιστορία δικαίου*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα:Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/>

⁶¹ Αδάμ-Μαγνήσαλη Σοφία, *ό.π.*, σελ. 92

αριθμός αυτός παρέμενε υποχρεωτικός, οι δικαστές κληρώνονταν από τις δέκα φυλές.⁶² Πιο συγκεκριμένα, οι δικαστές κληρώνονταν από τους καταλόγους των δήμων, ανάλογα με τον πληθυσμό κάθε δήμου, διαδικασία που διενεργείται από τους εννέα άρχοντες και τον γραμματέα των θεσμοθετών. Οι δικαστές που κληρώνονταν ορκίζονταν όλοι μαζί, πριν να αρχίσουν να αναλαμβάνουν καθήκοντα, στο λόφο του Αρδηττού ότι θα δικάζουν σύμφωνα με τους νόμους και τα ψηφίσματα της βουλής και του δήμου, ειδάλλως σε περίπτωση κενού του νόμου σύμφωνα με την δικαιότερη γνώμη, *γνώμη δικαιοσύνη, χωρίς φόβο και μεροληψία*, τηρώντας την αρχή της εκατέρωθεν ακροάσεως.

Όπως αναφέρθηκε, κληρώνονταν 600 (εξακόσιοι) πολίτες από κάθε φυλή. Λόγω της αύξησης του αριθμού των υποθέσεων, περί τα μέσα του 5^{ου} αιώνα, η Ηλιαία υποδιαιρείται σε δέκα τμήματα (δικαστήρια) αριθμημένα από Α ως Κ, κάθε ένα από τα οποία αποτελούντο από 501 μέλη και χίλια αναπληρωματικά μέλη. Οι δίκες διεξάγονταν στην Αγορά, και ειδικότερα ορισμένες στο κτίριο της Ηλιαίας, όπου συνεδρίαζαν οι θεσμοθέτες, ενώ άλλες στις στοές της Αγοράς ή σε άλλους χώρους της. Κάθε δικαστής λάμβανε μια πινακίδα (πινάκιον) με το όνομά του, το πατρώνυμό του, το όνομα του δήμου στον οποίο ανήκει και το ψηφίο του τμήματός του, ταυτότητα που διατηρούσε σε όλη του τη ζωή.⁶³

Οι βασικές προϋποθέσεις για την συμμετοχή στο δικαστήριο της Ηλιαίας ήταν η αθηναϊκή «πολιτεία», η κατάλληλη ηλικία και τα πλήρη πολιτικά δικαιώματα. Έπρεπε ο δικαστής αρχικά να είναι Αθηναίος πολίτης. Μετά τα μέσα του 5^{ου} π.Χ. αιώνα, Αθηναίος θεωρείτο όποιος είχε γεννηθεί από Αθηναίους γονείς. Όσον αφορά την ηλικία, κάθε πολίτης άνω των τριάντα ετών μπορούσε να γίνει μέλος του λαϊκού δικαστηρίου, ανεξάρτητα από την περιουσιακή του κατάσταση. Το ηλικιακό όριο τίθεται για να έχουν μεγαλύτερη ωριμότητα και εμπειρία για το έργο που θα επιτελούσαν. Επίσης, θα έπρεπε να μην είχαν στερηθεί τα πολιτικά τους δικαιώματα για οποιονδήποτε λόγο, όπως το να έχει χαρακτηριστεί *άτιμος* ή οφειλέτης του δημοσίου. Αν παρά ταύτα συμμετείχε κάποιος ως δικαστής παράνομα, η πράξη του ήταν αξιόποινη και του επιβάλλονταν βαριές ποινές, όπως θανατική ποινή αλλά κυρίως χρηματικό πρόστιμο, το οποίο έπρεπε να πληρωθεί αμέσως, αλλιώς ο καταδικασθείς κρατείται στο δεσμοτήριο μέχρι την αποπληρωμή του.⁶⁴ Δικαστικός

---

⁶²Ιδίας, σελ. 93-94

⁶³ Τρωιάνος Σπυρίδων, Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ιουλία, ό.π., σελ. 64

⁶⁴ Αδάμ-Μαγνήσαλη Σοφία, ό.π., σελ. 92-93

μισθός (δύο και αργότερα τρεις οβολοί την ημέρα) καθιερώθηκε από τους χρόνους του Περικλή, προκειμένου να καταστεί δυνατόν και στις οικονομικά ασθενέστερες τάξεις να αφιερώσουν χρόνο από την εργασία τους για να μετέχουν στην απονομή της δικαιοσύνης.

Στο αττικό δίκαιο, οι υποθέσεις που αφορούσαν ιδιωτικά έννομα συμφέροντα ασκούνταν με ένα είδος αγωγής που ονομαζόταν *δίκη* ενώ για τις υποθέσεις που αφορούσαν συμφέροντα της πόλεως, ονομαζόταν *γραφή*. Ελλείψει ειδικής αρχής (ο όρος *εισαγγελία* είχε διαφορετική έννοια από την σημερινή), η δίωξη ασκείτο από οποιονδήποτε Αθηναίο πολίτη στις περιπτώσεις των αδικημάτων που έθιγαν την πόλη, ενώ στις ιδιωτικής φύσεως υποθέσεις το σχετικό ένδικο βοήθημα ασκείτο από τον πολίτη που εθίγη και είχε επομένως έννομο συμφέρον.⁶⁵

Αναφορικά με την σύνθεση του εν λόγω δικαστηρίου, προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι από τις υπάρχουσες πηγές προκύπτει πως οι συνθέσεις ποίκιλαν ανάλογα με την υπόθεση και πάντα ο αριθμός των δικαστών ήταν μονός, πιθανόν για λόγους ισοψηφίας, χωρίς ωστόσο να έχει διατυπωθεί κάποιο πειστικό επιχείρημα που θα έλυνε το μυστήριο αυτό.

Ο ρόλος της Ηλιαίας ήταν πολύ σημαντικός στις περιπτώσεις διεκδίκησης κληρονομιάς, καθώς σε περίπτωση αντιδικίας επιδίκαζε με απόφασή του την κληρονομία στον διάδικο, ο οποίος εμφανιζόταν να έχει ισχυρότερο κληρονομικό δικαίωμα, όπως στην περίπτωση του συγκεκριμένου λόγου του Δημοσθένη.

---

⁶⁵ Τρωιάνος Σπυρίδων, Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ιουλία, ό.π., σελ. 65

III. ΔΙΑΔΙΚΑΣΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

A. ΟΡΚΟΣ ΔΙΑΔΙΚΩΝ

Σημαντικό στοιχείο σε μια δίκη ήταν και ο όρκος που έδιναν οι διάδικοι πριν ξεκινήσει η δίκη της διεκδίκησης κληρονομιάς. Διαβάζουμε στο λόγο (Δημ. προς Μακαρτ., 3):

«τουτουί γάρ τοῦ παιδὸς ἢ μητῆρ, ὃ ἄνδρες δικασταί, γένει οὔσα ἐγγυτάτω Ἀγνία τῷ ἐξ Οἴου, ἐπεδικάσατο τοῦ κλήρου τοῦ Ἀγνίου κατὰ τοὺς νόμους τοὺς ὑμετέρους· καὶ τῶν τότε ἀμφισβητησάντων αὐτῇ τοῦ κλήρου τουτουί, γένει μὲν ὡς ἐγγυτέρω τις εἶη αὐτῶν τῆς γυναικός, οὐδ' ἐπεχείρησεν οὐδεὶς ἀντομόσαι ὡμολογεῖτο γὰρ παρὰ πάντων τῆς γυναικός εἶναι ἡ κληρονομία κατὰ τὴν ἀγχιστεῖαν,...»

που μεταφράζεται ως εξής:

«Στη μητέρα αυτού του παιδιού, δικαστές, επιδικάστηκε, σύμφωνα με τους νόμους σας, η κληρονομιά του Αγνία από τον Οίο, επειδή ήταν η πλησιέστερη συγγενής του. Υπήρξαν κάποιοι που διεκδίκησαν αυτήν την κληρονομία· κανένας τους όμως δεν τόλμησε να ισχυριστεί ένορκα πως εκείνος ήταν πλησιέστερος συγγενής του νεκρού, αφού όλοι παραδέχονταν ότι, σύμφωνα με τον βαθμό συγγένειας, η κληρονομιά ανήκε στην γυναίκα.»

Ο όρκος των διαδίκων αποδίδεται με την λέξη *άντομόσαι*. Η *άντωμοσία* ήταν η όρκιση των διαδίκων κατά την έναρξη της δίκης, ότι η καταγγελία ή η υπεράσπισή τους ανταποκρίνονταν στην αλήθεια.⁶⁶

B. ΧΡΟΝΟΣ ΑΓΟΡΕΥΣΗΣ ΔΙΑΔΙΚΩΝ

Από τον συγκεκριμένο λόγο παίρνουμε στοιχεία και για τον χρόνο агόρευσης των διαδίκων. Πιο συγκεκριμένα το κείμενο μας δίνει τις εξής πληροφορίες (Δημ. προς Μακαρτ., 8-10):

---

⁶⁶ Δημοσθένης, Προς Μακάρτατον, Βλ. στην έκδ. «Κάκτος», τ. 12, σελ. 267, σχόλιο 1

«καὶ ἐπειδὴ ἦγεν ὁ ἄρχων εἰς τὸ δικαστήριον καὶ ἔδει ἀγωνίζεσθαι, τὰ τε ἄλλα ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κατεσκευασμένα εἰς τὸν ἀγῶνα, καὶ τὸ ὕδωρ, πρὸς ὃ ἔδει ἀγωνίζεσθαι, τετραπλάσιον ἡμῶν ἔλαβον. Ἐξ ἀνάγκης γὰρ ἦν, ὧ ἄνδρες δικασταί, τῷ ἄρχοντι ἀμφορέα ἐκάστω ἐγχεαί τῶν ἀμφισβητούντων, καὶ τρεῖς χοῶς τῷ ὑστέρω λόγῳ.

Ὡστε συνέβαινεν ἐμοὶ τῷ ὑπὲρ τῆς γυναικὸς ἀγωνιζομένῳ, μὴ ὅτι περὶ τοῦ γένους καὶ τῶν ἄλλων ὧν μοι προσῆκεν διηγήσασθαι τοῖς δικασταῖς ὡς ἐγὼ ἐβουλόμην, ἀλλ' οὐδ' ἀπολογήσασθαι μοι ἐξεγένετο οὐδὲ πρὸς πολλοστὸν μέρος ὧν κατεπεύδοντο ἡμῶν· πέμπτον γὰρ μέρος εἶχον τοῦ ὕδατος. Καὶ τὸ σόφισμα ἦν τοῦτο, αὐτοὺς μὲν ἑαυτοῖς συναγωνίζεσθαι καὶ ὁμολογεῖν ἅπαντα, περὶ ἡμῶν δὲ λέγειν τὰ οὐδεπώποτε γενόμενα.

Καὶ τοῦτον τὸν τρόπον ἐπιβουλευσάντων καὶ συναγωνιζομένων ἀλλήλοις ἐφ' ἡμᾶς, καδίσκων τεττάρων τεθέντων κατὰ τὸν νόμον, εἰκότως οἶμαι οἱ δικασταὶ ἐξηπατήθησαν καὶ ἐστασίασαν ἀλλήλοις καὶ παρακρουσθέντες ὑπὸ τῆς παρασκευῆς ἐψηφίζοντο ὅ τι ἔτυχεν ἕκαστος. Καὶ αἱ ψηφοὶ ὀλίγαις πάνυ ἐγένοντο πλείους, ἢ τρισὶν ἢ τέτταρσιν, ἐν τῷ Θεοπόμπου καδίσκῳ ἢ ἐν τῷ τῆς γυναικὸς.»

που μεταφράζεται ως εξής:

«Ο ἄρχοντας ἔφερε τὴν υπόθεση στὰ δικαστήρια·ὅταν ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἡ δίκη, εἶχαν προκατασκευάσει τὰ πάντα ὑπὲρ τοὺς ἀκόμα καὶ τὸ νερὸ στὴν κλεψύδρα ἦταν τετραπλάσιο ἀπὸ τὸ δικό μας. Ο ἄρχοντας ἦταν υποχρεωμένος νὰ δώσει στὸν καθένα ἀπὸ τοὺς ἀντιδίκους ἕναν ἀμφορέα καὶ τρεῖς χοῆς γιὰ τὶς ἀπαντήσεις.

Ἔτσι συνέβη ὥστε ἐγώ, που βρισκόμουν στὸ δικαστήριον γιὰ νὰ υπερασπιστώ τὰ συμφέροντα τῆς γυναίκας μου, ὄχι μόνον νὰ μὴ μπορέσω νὰ ἐκθέσω στους δικαστὲς τὸ ζήτημα τῆς συγγένειας καὶ ὅλα τὰ ἄλλα που ἔπρεπε νὰ πῶ, ὅπως ἠθέλα, ἀλλὰ οὔτε καν στάθηκε δυνατό νὰ ἀνασκευάσω ἔστω κι ἕνα ἀπὸ τὰ πολλὰ τοὺς ψέματα. Εἶχα, ἄλλωστε, στὴν διάθεσή μου τὸ ἕνα πέμπτον τοῦ χρόνου. Τὸ τέχνασμά τους ἦταν τὸ ἐξῆς·ἀπὸ τὴ μίᾳ οἱ ἴδιοι ἀντιμετώπιζαν τὴν δίκη ἀπὸ κοινού καὶ συμφωνοῦσαν σὲ ὅλα, ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἔλεγαν γιὰ μας πράγματα που δὲν εἶχαν γίνῃ ποτέ.

Ἀφοῦ λοιπὸν συνωμότησαν με τὸν τρόπο τοῦτο καὶ συνασπίσθησαν ἐναντίον μας καὶ αφοῦ, σύμφωνα με τὸν νόμο, τοποθετήθηκαν τέσσερις ψηφοδόχοι,

εύλογα, νομίζω, εξαπατήθηκαν οι δικαστές, ήρθαν σε διχογνωμία μεταξύ τους, ξεγελάστηκαν από τις μηχανοραφίες τους και ψήφισαν στην τύχη. Στην ψηφοφορία του Θεόπομπου βρέθηκαν λίγες παραπάνω ψήφοι (τρεις ή τέσσερις) από ό,τι στην ψηφοδόχο της γυναίκας μου.»

Στο απόσπασμα που προηγήθηκε αρχικά βλέπουμε ότι ο άρχοντας, δηλαδή ο Επώνυμος Άρχων που είχε αρμοδιότητα για τις οικογενειακές και κληρονομικές διαφορές, όταν υπήρχε αντιδικία, έφερνε την υπόθεση στο δικαστήριο και εν προκειμένω στην Ηλιαία.

Ακολουθως, μας δίνονται στοιχεία για το χρόνο που είχαν στην διάθεσή τους οι διάδικοι για να υπερασπιστούν τις θέσεις τους μέσω ενός οργάνου, της κλεψύδρας. Πιο συγκεκριμένα, η κλεψύδρα ήταν το όργανο εκείνο που μετρούσε τον χρόνο των αγορεύσεων των διαδίκων. Ουσιαστικά επρόκειτο για ένα μεγάλο δοχείο με μικρή τρύπα στον πυθμένα, η οποία ήταν δυνατό να φραχτεί. Γέμιζαν το δοχείο με νερό και όταν άρχιζε η αγόρευση, ελευθέρωναν το άνοιγμα. Ο ομιλητής έπρεπε να σταματήσει όταν το δοχείο άδειαζε. Τότε το γέμιζαν πάλι, το ίδιο ή άλλο ίσης χωρητικότητας, για να μιλήσει, έχοντας στην διάθεσή του τον ίδιο χρόνο, ο αντίδικος του πρώτου ομιλητή. Ο χρόνος της αγόρευσης κυμαινόταν ανάλογα με το είδος της υπόθεσης, οπότε χρησιμοποιούνταν κλεψύδρες διαφορετικής χωρητικότητας.⁶⁷ Μάλιστα, ο Επώνυμος Άρχων είχε την υποχρέωση να δώσει στον καθένα από τους διαδίκους έναν αμφορέα, δηλαδή ένα αγγείο με οβάλ σώμα και με κάθετη λαβή αμφίπλευρα και τρεις χόες, όπου ο *χους* ήταν μέτρο υγρών, ίσο με 3,28 λίτρα, προκειμένου να απαντήσουν. Ο Σωσίθεος υποστηρίζει ότι στην προηγούμενη δίκη, που ο Θεόπομπος, ο Γλαύκος και ο Γλαύκων διεκδικούσαν την κληρονομιά του Αγνία από την γυναίκα του Φυλομάχη, δεν είχε τον χρόνο να αναπτύξει τις απόψεις του, όπως είχαν οι αντίδικοι με αποτέλεσμα να μην δικαιωθεί εν τέλει. Τους κατηγορήσε μάλιστα για συμπαιγνία και για πολλά ψεύδη που είπαν.

Γ. ΨΗΦΟΦΟΡΙΑ ΔΙΚΑΣΤΩΝ

---

⁶⁷ Δημοσθένης, Προς Μακάρτατον, Βλ. στην έκδ. «Κάκτος», τ. 12, σελ. 268, σχόλιο 4

Τέλος, μας δίνονται πληροφορίες για τον τρόπο με τον οποίο εκδιδόταν η απόφαση. Ουσιαστικά, υπήρχαν κάλπες ή ψηφοδόχοι που ήταν τόσες όσος και ο αριθμός των διεκδικητών της περιουσίας βάσει νόμου και οι δικαστές ψήφιζαν κατά βούληση εκείνον που θεωρούσαν ότι είχε δίκιο. Είναι λίγο διαφορετική η διαδικασία από όλες τις συνήθειες δίκης με δύο διαδίκους, στις οποίες υπήρχαν δύο μόνο ψηφοδόχοι, μία για τον ενάγοντα ή κατηγορο ανάλογα την υπόθεση και μία για τον εναγόμενο ή κατηγορούμενο.

Κάθε δικαστής (ηλιαστής) έπαιρνε δύο ψήφους, μία *άτρητον* (αθωωτική) και μία *διάτρητον* (καταδικαστική) και σε έναν χάλκινο αμφορέα που υπήρχε στο βήμα έριχνε την αποφασιστική, ενώ σε άλλον, ξύλινο, εκείνη που δεν χρησιμοποίησε. Δεν προηγούνταν συζήτηση μεταξύ τους, ούτε ο προεδρεύων αξιωματούχος έδινε οδηγίες ή διευκρινίσεις, σχετικά με τα πραγματικά περιστατικά ή τα νομικά ζητήματα. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, εφόσον οι διεκδικητές ήταν τέσσερις, υπήρχαν τέσσερις κάλπες, με την ψηφοδόχο του Θεόπομπου να έχει τρεις ή τέσσερις παραπάνω ψήφους από την ψηφοδόχο της Φυλομάχης, της γυναίκας του Σωσίθεου, λόγω εξαπάτησης των δικαστών, όπως επικαλείται ο Σωσίθεος.

Στη συνέχεια της διαδικασίας γινόταν η καταμέτρηση των ψήφων και η αναγγελία της απόφασης του δικαστηρίου από τον προεδρεύοντα. Η εφαρμογή της απόφασης του δικαστηρίου ήταν αποκλειστική ευθύνη του διαδίκου που κέρδιζε την υπόθεση.⁶⁸

Δ. Η ΔΙΑΙΤΗΣΙΑ

Ένα σημαντικό επιχείρημα που χρησιμοποίησε ο Θεόπομπος, προκειμένου να του επιδικαστεί η κληρονομία του Αγνία είναι ότι η (πρώτη) Φυλομάχη δεν ήταν αδελφή του Πολέμωνα κι έτσι και οι απόγονοί της, όπως ο υιοθετούμενος Ευβουλίδης, δεν ανήκαν στην οικογένεια του Αγνία και επομένως δεν δικαιούνταν την κληρονομία του. Στο επιχείρημα αυτό ο Σωσίθεος επικαλείται αριθμό μαρτυριών που αποδεικνύουν τόσο ότι η Φυλομάχη, η κόρη του υιοθετούντος Ευβουλίδη, κέρδισε την κληρονομία του Αγνία ως πλησιέστερη συγγενής όσο και το ότι η θεία

---

⁶⁸ Παπαγιάννη, Ε., Αρναούτογλου, Η., Δημοπούλου, Α., Καράμπελας, Δ., Λιαρμακόπουλος, Α., Χατζάκης, Ι., Χέλμης, Α., 2015. *Ιστορία δικαίου*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα:Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/>

του κληρονομούμενου Αγνία, η (πρώτη) Φυλομάχη ήταν ομοπάτρια και ομομήτρια αδελφή του Πολέμωνα.

Η πρώτη μαρτυρία που αφορά το ζήτημα της επιδίκασης της περιουσίας στην Φυλομάχη, μας δίνει αφορμή να αναφερθούμε στο θέμα της διαιτησίας. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το αρχαίο κείμενο (Δημ. προς Μακαρτ., 31):

«Μαρτυρία Μαρτυροῦσι παρεῖναι πρὸς τῷ διαιτητῇ ἐπὶ Νικοφήμου ἄρχοντος, ὅτε ἐνίκησε Φυλομάχη ἢ Εὐβουλίδου θυγάτηρ τοῦ κλήρου τοῦ Αγνίου τοὺς ἀμφισβητοῦντας αὐτῇ πάντας.»

που μεταφράζεται ως εξής:

«MARTYPIA Οι τάδε καταθέτουν ότι ήταν παρόντες, κοντά στον διαιτητή, επί ἀρχοντος Νικοφήμου, όταν η Φυλομάχη, η κόρη του Ευβουλίδη, κέρδισε την κληρονομία του Αγνία από όλους τους διεκδικητές.»

Αρχικά θα πρέπει να αναφερθεί, ότι η φράση «*Ἀναγίνωσκε τὴν μαρτυρίαν*», δηλαδή «*Διάβασε τη μαρτυρία.*», που υπάρχει στον λόγο, αποδεικνύει ότι τον 4^ο αιώνα π.Χ. την διάβαζε κάποιος υπάλληλος, ήτοι ο γραμματέας του δικαστηρίου, καθώς ο λόγος χρονολογείται στο 370 με 365 π.Χ. Οι μάρτυρες είχαν δώσει γραπτά τις μαρτυρίες τους κατά την προδικασία και στην κυρία δίκη οι ίδιοι ήταν μεν παρόντες αλλά οι μαρτυρίες τους απλώς διαβάζονταν.

Το πιο σημαντικό ζήτημα στο σημείο αυτό ήταν ο ρόλος της ιδιωτικής διαιτησίας στη διεξαγωγή ορισμένων υποθέσεων. Το «φυσικό δικαίωμα» του ανθρώπου για προσφυγή στην διαιτησία είναι τόσο παλαιό όσο και οι ανθρώπινες κοινωνίες. Όταν οι τελευταίες οργανώθηκαν σε πρότυπα οιονεί πολιτειακά, υιοθέτησαν ταυτόχρονα και ορισμένους τυπικούς τρόπους επίλυσης των διαφορών μεταξύ των μελών τους. Ο αρχηγός της κοινωνικής ομάδας στην οποία ανήκουν οι διάδικοι ή κάποιο άλλο μέλος της καλείται να επιλύσει την διαφορά και να επαναφέρει την ειρήνη στο εσωτερικό της ομάδας. Ο «φυσικός» αυτός διαιτητής ή δικαστής (τα όρια είναι δυσδιάκριτα) περιβάλλεται από δικαιοδοτικές εξουσίες, οι οποίες του έχουν αναγνωριστεί λόγω του προσωπικού του κύρους, ενώ η απόφασή του είναι εκτελεστή χάρη στην πίεση της κοινωνικής ομάδας, στην οποία ανήκαν τα μέρη. Κατά το στάδιο αυτό αλλά και μεταγενέστερα, η διαιτησία δεν συνιστά αντίδραση απέναντι στην κρατική δικαιοδοτική εξουσία αλλά μια πρακτική αυτόνομη, παράλληλη και εναλλακτική. Η ανάγκη αποκατάστασης της κοινωνικής ειρήνης και ο ερμητισμός των ελληνικών πόλεων στο πεδίο της απονομής της

δικαιοσύνης κατέστησαν την επίλυση της διαφοράς από ένα ή περισσότερα πρόσωπα της επιλογής των διαδίκων, δηλαδή την διαιτησία, πρακτική ιδιαίτερα διαδεδομένη τα χρόνια εκείνα.⁶⁹ Άρα για την εξώδικη ρύθμιση κάποιων υποθέσεων με σκοπό την αποφυγή δαπανών και καθυστέρησης, οι αντίδικοι μπορούσαν με κοινή συμφωνία τους να παραπέμψουν την εκδίκαση της διαφοράς τους σε τρίτο πρόσωπο της επιλογής τους, τον διαιτητή, για την αμεροληψία του οποίου συμφωνούσαν και οι δύο, δεχόμενοι παράλληλα να εκτελέσουν την απόφασή του. Η δεσμευτικότητα της διαιτητικής απόφασης προβλεπόταν και από νόμιμο τυπικό.⁷⁰

Η προσφυγή στην ιδιωτική διαιτησία δεν επιβαλλόταν ευθέως από το νόμο αλλά υπαγορευόταν από τα κοινωνικά ήθη, τα οποία ήθελαν, προτού να έλθει μια υπόθεση ενώπιον των δικαστηρίων, να έχει προηγηθεί προσπάθεια διαιτητικής επίλυσής της από πρόσωπο κοινής εμπιστοσύνης των μερών.

Ειδικότερα, γνωρίζουμε ότι αμέσως μετά την κατάλυση του ολιγαρχικού καθεστώτος το 403/402 π.Χ., μετά από πρόταση του Ευκλείδη, οι Αθηναίοι ψήφισαν τον νόμο περί διαιτησίας. Στον αθηναϊκό νόμο, η συμφωνία διαιτησίας υποδηλώνεται από την φράση *βούλωνται διαιτητήν ελέσθαι* ενώ αλλού η συμφωνία αναφέρεται ως *συνθήκη*. Η συμφωνία ιδιωτικής διαιτησίας μπορούσε να είναι προφορική ή έγγραφη, ενώπιον μαρτύρων ή χωρίς να περιβληθεί καμία δημοσιότητα, εφόσον ο νόμος δεν όριζε διαφορετικά. Η μορφή της συμφωνίας υπαγορευόταν περισσότερο από υποκειμενικούς παράγοντες που σχετίζονταν με τους πρωταγωνιστές της αντιδικίας και τον κοινωνικό και επαγγελματικό τους περίγυρο. Αν τα μέρη ανήκαν στον ίδιο κοινωνικό-επαγγελματικό χώρο, ο έγγραφος τύπος της συμφωνίας ήταν περιττός. Αν, αντίθετα, ανήκαν σε διαφορετικούς κοινωνικό- επαγγελματικούς χώρους, τότε ήταν απαραίτητος ο έγγραφος τύπος και στην συμφωνία διαιτησίας προβλέπονταν όλα τα επιμέρους στοιχεία της διαιτητικής διαδικασίας, από τον ορισμό του ή των διαιτητών μέχρι την εκτέλεση της διαιτητικής απόφασης. Στην ιδιωτική διαιτησία μπορούσαν να προσφύγουν τόσο οι πολίτες, όσο και οι μέτοικοι ή ξένοι, οι εκ γενετής ελεύθεροι ή απελεύθεροι, άνδρες ή γυναίκες, ενήλικες ή ανήλικοι, δηλαδή όλοι είχαν πρόσβαση σε αυτήν. Με εξαίρεση τις γυναίκες και τους δούλους, κάθε πρόσωπο νομιμοποιείτο να αναλάβει την εξωδικαστική επίλυση μιας διαφοράς.

⁶⁹ Τρωϊάνος Σπυρίδων, Βελισσαροπούλου- Καράκωστα Ιουλία, ό.π., σελ 57-58

⁷⁰ Δημοσθένης, Προς Μακάρτατον, Βλ. στην έκδ. «Κάκτος», τ. 12, σελ. 269, σχόλιο 12

Μετά τη σχετική συμφωνία μεταξύ των μερών, η διαιτητική διαδικασία άρχιζε την προκαθορισμένη μέρα στον προκαθορισμένο τόπο και πραγματοποιείτο κεκλεισμένων των θυρών, καθώς όλα τα μέρη έπρεπε να τηρήσουν το καθήκον εχεμύθειας. Συχνά, προηγείτο η κλήτευση του αντιπάλου (*πρόκλησις*). Η συμφωνία διαιτησίας περιλάμβανε, κατά κανόνα, τη ρήτρα εκτελεστότητας της απόφασης. Με τη ρήτρα αυτή, τα μέρη δεσμεύονταν, ενίοτε και ενόρκως, ότι θα σεβαστούν την απόφαση που θα εκδώσει ο διαιτητής, η οποία ήταν έτσι κι αλλιώς εκτελεστή ακόμα κι αν δεν γινόταν ρητή σχετική διακήρυξη. Το εκτελεστό των διαιτητικών αποφάσεων προέκυπτε εμμέσως από τον ίδιο τον αθηναϊκό νόμο, ο οποίος καθιστούσε αμετάκλητες τις αποφάσεις των ιδιωτικών διαιτητών.⁷¹

Πολλές φορές όμως αυτή η ιδιωτικά ρυθμιζόμενη διαιτησία δεν ήταν αποτελεσματική, για λόγους που σχετίζονταν με το επιλεγόμενο πρόσωπο ή με την διάθεση των αντιδίκων να υπακούσουν στην κρίση του· για τούτο δημιουργήθηκε η ανάγκη να ορίζεται ο διαιτητής από την πολιτεία, ώστε η απόφασή του να περιβάλλεται με μεγαλύτερο κύρος. Ήδη από τα χρόνια του Πεισίστρατου (6^{ος} αιώνας π.Χ.), υπήρχαν οι *κατά δήμους δικασταί*, στους οποίους κατέφευγαν συνήθως οι αγρότες της περιφέρειας, που απέφευγαν έτσι την μετακίνηση στην πόλη. Ο θεσμός καταργήθηκε αλλά επανήλθε το 453 π.Χ. Στις αρχές του 4^{ου} αιώνα π.Χ. ορίστηκε να εκλέγονται με κλήρωση σαράντα δικαστές, τέσσερις από κάθε φυλή. Ο μηνυτής μπορούσε σε συγκεκριμένες ιδιωτικές υποθέσεις να απευθυνθεί στους δικαστές αυτούς της φυλής του εναγομένου, οι οποίοι εκδίκαζαν την υπόθεση, αν η επίδικη χρηματική αξίωση ήταν μέχρι δέκα δραχμές. Σε αντίθετη περίπτωση, η υπόθεση παραπεμπόταν σε δημόσια διαιτησία. Δημόσιος διαιτητής οριζόταν υποχρεωτικά για ένα έτος κάθε Αθηναίος που ευρισκόταν στο εξηκοστό έτος της ηλικίας του, μετά, δηλαδή την ηλικία κατά την οποία ήταν υποχρεωμένος να παρέχει στρατιωτική υπηρεσία, και πληρωνόταν για τις υπηρεσίες του μια δραχμή.

Η δημόσια διαιτησία διεξαγόταν δημόσια και όποιος ήθελε μπορούσε να παρευρίσκεται. Ο διαιτητής προσπαθούσε να πετύχει αρχικά συμβιβασμό. Αν κάποιος αντίδικος επιθυμούσε αναβολή, υπέβαλλε ένσταση και ταυτόχρονα ορκιζόταν (*υπωμοσία*) ότι κωλύεται να παραστεί από σπουδαίο λόγο. Αν το αίτημά του δεν γινόταν δεκτό, ο διαιτητής μπορούσε να δικάσει ερήμην. Κατά της ερήμην καταδικαστικής απόφασης ο ηττημένος μπορούσε να υποβάλει ένσταση, με νέο όρκο,

---

⁷¹ Τρωιάνος Σπυρίδων, Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ιουλία, ό.π., σελ 60-62

στους τέσσερις δικαστές της φυλής του και αν το αίτημα της ένστασης γινόταν δεκτό, η αρχική απόφαση θεωρούνταν ανυπόστατη, δεν παρήγαγε αποτελέσματα και η διαδικασία επαναλαμβανόταν. Ο ηττημένος στην διαιτησία μπορούσε σε κάθε περίπτωση να εφεσιβάλλει την απόφαση στο λαϊκό δικαστήριο της Ηλιαίας, στο οποίο ανήκε η τελική κρίση. Εκεί όμως δεν μπορούσε να επικαλεστεί νέα στοιχεία που δεν είχε προσκομίσει ενώπιον του διαιτητή. Στον ηττημένο από τη διαιτησία είχε παραχωρηθεί επιπλέον η δυνατότητα να μηνύσει τον διαιτητή, ενώπιον όλων των διαιτητών του έτους εκείνου, ότι δεν ήταν αμερόληπτος και ότι δίκασε κατά παράβαση του δικαίου. Αν ο διαιτητής κρινόταν ένοχος, καταδικαζόταν σε στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων του.⁷²

Όπως αναφέρθηκε, ο Σωσίθεος χρησιμοποίησε αρκετούς μάρτυρες προσπαθώντας να αποδείξει την συγγενική σχέση της Φυλομάχης με τον Πολέμωνα. Παραθέτουμε στη συνέχεια τις μαρτυρίες αυτές για να γίνει αντιληπτό ότι οι μάρτυρες ήταν το σπουδαιότερο στοιχείο της αποδεικτικής διαδικασίας και να κατανοήσουμε πώς λειτουργούσε η μαρτυρία και κατά πόσο ήταν αποτελεσματική η χρήση της (Δημ. προς Μακαρτ., 35-37):

«Μαρτυρίαί Μαρτυροῦσι δημόται εἶναι Φιλάγρω τῷ Εὐβουλίδου πατρὶ καὶ Πολέμωνι τῷ πατρὶ τῷ Ἀγνίου, καὶ εἰδέναι Φυλομάχην τὴν μητέρα τὴν Εὐβουλίδου νομιζομένην ἀδελφὴν εἶναι Πολέμωνος τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀγνίου ὀμοπατρίαν καὶ ὀμομητρίαν, καὶ μηδενὸς πώποτ' ἀκοῦσαι ὡς γένοιτο ἀδελφὸς Πολέμωνι τῷ Ἀγνίου.»

«Ἄλλη Μαρτυροῦσιν Οἰνάνθην, τὴν μητέρα τοῦ πάππου τοῦ ἑαυτῶν Στρατωνίδου, ἀνεπιὰν εἶναι ἐκ πατραδέλφων Πολέμωνι τῷ πατρὶ τῷ Ἀγνίου, καὶ ἀκούειν τοῦ πατρὸς τοῦ ἑαυτῶν, ὅτι Πολέμωνι ἀδελφὸς οὐδεὶς γένοιτο πώποτε, τῷ πατρὶ τῷ Ἀγνίου, ἀδελφὴ δὲ Φυλομάχη ὀμοπατρία καὶ ὀμομητρία, ἢ μήτηρ ἢ Εὐβουλίδου τοῦ πατρὸς τοῦ Φυλομάχης τῆς Σωσιθέου γυναικός.»

«Ἄλλη Μαρτυρεῖ συγγενῆς εἶναι καὶ φράτηρ καὶ δημότης Ἀγνία καὶ Εὐβουλίδη, καὶ ἀκούειν τοῦ πατρὸς τοῦ ἑαυτῶν καὶ τῶν ἄλλων συγγενῶν, ὅτι ἀδελφὸς οὐδεὶς ἐγένετο Πολέμωνι τῷ πατρὶ τῷ Ἀγνίου, ἀδελφὴ δ' ὀμοπατρία καὶ ὀμομητρία Φυλομάχη ἢ μήτηρ ἢ Εὐβουλίδου τοῦ πατρὸς τοῦ Φυλομάχης τῆς Σωσιθέου γυναικός.»

⁷² Δημοσθένης, Προς Μακάρτατον, Βλ. στην έκδ. «Κάκτος», τ. 12, σελ.269-271, σχόλιο 12

«*Ἄλλη* Μαρτυρεῖ πάππον εἶναι ἑαυτοῦ Ἀρχίμαχον καὶ ποιήσασθαι ἑαυτὸν υἱόν, καὶ εἶναι αὐτὸν συγγενῆ Πολέμωνι τῷ πατρὶ τῷ Ἀγίου, καὶ ἀκούειν Ἀρχιμάχου καὶ τῶν ἄλλων συγγενῶν, ὅτι ἀδελφὸς οὐδεὶς πώποτ' ἐγένετο Πολέμωνι τῷ πατρὶ τῷ Ἀγίου, ἀδελφὴ δ' ὁμοπατρία καὶ ὁμομητρία Φυλομάχη ἢ μήτηρ ἢ Εὐβουλίδου τοῦ πατρὸς τοῦ Φυλομάχης τῆς Σωσιθέου γυναικός.»

«*Ἄλλη* Μαρτυρεῖ τὸν πατέρα τῆς ἑαυτοῦ γυναικός Καλλίστρατον ἀνεψιὸν εἶναι ἐκ πατραδέλφων Πολέμωνι τῷ πατρὶ τῷ Ἀγίου καὶ Χαριδήμῳ τῷ πατρὶ τῷ Θεοπόμπου, τὴν δὲ μητέρα τὴν ἑαυτοῦ ἀνεψιοῦ παῖδα εἶναι Πολέμωνι, καὶ λέγειν τὴν μητέρα τὴν αὐτῶν πρὸς αὐτοὺς πολλάκις, ὅτι Φυλομάχη ἢ μήτηρ ἢ Εὐβουλίδου ἀδελφὴ ἦν Πολέμωνος τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀγίου ὁμοπατρία καὶ ὁμομητρία, καὶ ὅτι ἀδελφὸς οὐδεὶς πώποτε γένοιτο Πολέμωνι τῷ πατρὶ τῷ Ἀγίου.»

που μεταφράζονται ως εξής:

«**MARTYRIΕΣ** Οἱ τάδε καταθέτουν ὅτι κατάγονται ἀπὸ τον ἴδιο δῆμο με τον Φίλαγρο, τον πατέρα του Ευβουλίδη, και τον Πολέμωνα, τον πατέρα του Αγνία. Γνωρίζουν ὅτι ἡ Φυλομάχη, ἡ μητέρα του Ευβουλίδη, θεωρούνταν ἀπὸ ὅλους ὁμοπάτρια και ὁμομήτρια ἀδελφὴ του Πολέμωνα, πατέρα του Αγνία, και δεν ἔχουν ἀκούσει ποτέ ἀπὸ κανέναν πως ο Πολέμων, ο γιος του Αγνία, εἶχε ἀδελφός.»

«**ἌΛΛΗ** Οἱ τάδε καταθέτουν ὅτι ἡ Οἰνάνθη, μητέρα του παππού τους, του Στρατωνίδη, ἦταν εξαδέλφη (κόρη του ἀδελφοῦ του πατέρα του) του Πολέμωνα, του πατέρα του Αγνία. Καταθέτουν ἀκόμη ὅτι, ὅπως ἀκούγαν ἀπὸ τον πατέρα τους, ο Πολέμων, ο πατέρας του Αγνία, δεν εἶχε ποτέ ἀδελφός. Εἶχε ὁμως ἀδελφὴ, ἀπὸ τον ἴδιο πατέρα και την ἴδια μητέρα, τη Φυλομάχη, μητέρα του Ευβουλίδη, που εἶναι πατέρας της δεύτερης Φυλομάχης, της γυναίκας του Σωσίθεου.»

«**ἌΛΛΗ** Ο τάδε καταθέτει πως εἶναι συγγενής, ἀνήκει στην ἴδια φρατρία και στον ἴδιο δῆμο με τον Αγνία και τον Ευβουλίδη. Καταθέτει ἀκόμα ὅτι, ὅπως ἀκούγε ἀπὸ τον πατέρα του και ἀπὸ τους ἄλλους συγγενεῖς, ο Πολέμων, ο πατέρας του Αγνία, δεν εἶχε ἀδελφός. Εἶχε ὁμως ἀδελφὴ, ἀπὸ τον ἴδιο πατέρα και ἀπὸ την ἴδια μητέρα, τη Φυλομάχη, μητέρα του Ευβουλίδη, που εἶναι πατέρας της δεύτερης Φυλομάχης, της γυναίκας του Σωσίθεου.»

«**ΑΛΛΗ** Ο τάδε καταθέτει πως είναι εγγονός του Αρχίμαχου, που τον έχει υιοθετήσει, και πως είναι συγγενής με τον Πολέμωνα, τον πατέρα του Αγνία. Καταθέτει ακόμα ότι, όπως άκουγε από τον Αρχίμαχο και από τους άλλους συγγενείς, ο Πολέμων, ο πατέρας του Αγνία, δεν είχε ποτέ αδελφό. Είχε όμως αδελφή από τον ίδιο πατέρα και από την ίδια μητέρα, τη Φυλομάχη, μητέρα του Ευβουλίδη, που είναι πατέρας της δεύτερης Φυλομάχης, της γυναίκας του Σωσίθεου.»

«**ΑΛΛΗ** Ο τάδε καταθέτει πως ο πεθερός του Καλλίστρατος είναι εξάδελφος (γιος αδελφού των πατέρων τους) του Πολέμωνα, του πατέρα του Αγνία, και του Χαρίδημου, του πατέρα του Θεόπομπου. Η μητέρα του είναι κόρη εξαδέλφου του Πολέμωνα. Καταθέτει ακόμα πως η μητέρα τους τους έλεγε πολλές φορές ότι η Φυλομάχη, η μητέρα του Ευβουλίδη, ήταν αδελφή από τον ίδιο πατέρα και από την ίδια μητέρα με τον πατέρα του Αγνία, τον Πολέμωνα, ο οποίος δεν είχε ποτέ αδελφό.»

Στη συνέχεια χρησιμοποιούνται και άλλες μαρτυρίες για να αποδειχθεί η στενότερη συγγενική σχέση του υιοθετούμενου Ευβουλίδη με τον Αγνία σε σχέση με τον Θεόπομπο και τον Μακάρτατο.

Πιο συγκεκριμένα (Δημ. προς Μακαρτ., 42-46):

«**Μαρτυρία** Μαρτυρεί συγγενής είναι Πολέμωνι τῷ Αγνίου πατρί, και ἀκούειν τοῦ πατρὸς τοῦ ἑαυτοῦ ἀνεπιούς εἶναι ἐκ πατραδέλφων Πολέμωνι Φίλαγρον τε τὸν Εὐβουλίδου πατέρα καὶ Φανόστρατον τὸν Στρατίου πατέρα καὶ Καλλίστρατον τὸν πατέρα τῆς Σωσίου γυναικὸς καὶ Εὐκτήμονα τὸν βασιλεύσαντα καὶ Χαρίδημον τὸν πατέρα τὸν Θεοπόμπου καὶ Στρατοκλέους, καὶ εἶναι τοῖς τούτων υἱέσι καὶ Αγνία ἐν τῷ αὐτῷ γένει Εὐβουλίδην κατὰ τὸν πατέρα τὸν ἑαυτοῦ Φίλαγρον, κατὰ δὲ τὴν μητέρα τὴν ἑαυτοῦ Φυλομάχην νομιζόμενον ἀνεπιὸν εἶναι Εὐβουλίδην Αγνία πρὸς πατρός, ἐκ τηθίδος γεγονότα Αγνία τῆς πρὸς πατρός.»

«**Ἄλλη** Μαρτυροῦσι συγγενεῖς εἶναι Πολέμωνι τῷ πατρὶ τῷ Αγνίου καὶ Φίλαγρῳ τῷ πατρὶ τῷ Εὐβουλίδου καὶ Εὐκτήμονι τῷ βασιλεύσαντι, καὶ εἰδέναι Εὐκτήμονα ἀδελφὸν ὄντα ὁμοπάτριον Φίλαγρῳ τῷ πατρὶ τῷ Εὐβουλίδου· καὶ ὅποτε ἡ ἐπιδικασία ἦν τοῦ κλήρου τοῦ Αγνίου Εὐβουλίδη πρὸς Γλαύκωνα, ἔτι ζῆν Εὐκτήμονα, ἐκ πατραδέλφων ἀνεπιὸν ὄντα Πολέμωνι τῷ πατρὶ τῷ Αγνίου, καὶ μὴ ἀμφισβητῆσαι Εὐκτήμονα Εὐβουλίδη τοῦ κλήρου τοῦ Αγνίου, μηδ' ἄλλον μηδένα κατὰ γένος τότε.»

«**Ἄλλη** Μαρτυροῦσι τὸν πατέρα τὸν ἑαυτῶν Στράτωνα συγγενῆ εἶναι Πολέμωνι τῷ πατρὶ τῷ Ἀγνίου καὶ Χαριδήμῳ τῷ πατρὶ τῷ Θεοπόμπου καὶ Φιλάγρῳ τῷ πατρὶ τῷ Εὐβουλίδου, καὶ ἀκούειν τοῦ ἑαυτῶν πατρὸς, ὅτι Φίλαγρος λάβοι γυναῖκα πρώτην μὲν Φυλομάχην ἀδελφὴν Πολέμωνος τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀγνίου ὁμοπατρίαν καὶ ὁμομητρίαν, καὶ γενέσθαι Φιλάγρῳ ἐκ μὲν τῆς Φυλομάχης Εὐβουλίδην, ἀποθανούσης δὲ Φυλομάχης ἑτέραν λαβεῖν γυναῖκα Φίλαγρον Τελεσίπην, καὶ γενέσθαι ὁμοπάτριον μὲν ἀδελφὸν Εὐβουλίδῃ Μενεσθέα, ὁμομήτριον δὲ μή· καὶ Εὐβουλίδου ἀμφισβητήσαντος τοῦ κλήρου τοῦ Ἀγνίου κατὰ γένος, Μενεσθέα μὴ ἀμφισβητήσαι τοῦ κλήρου τοῦ Ἀγνίου, μηδ' Εὐκτήμονα τὸν ἀδελφὸν τὸν Φιλάγρου, μηδ' ἄλλον μηδένα κατὰ γένος πρὸς Εὐβουλίδην τότε.»

«**Ἄλλη** Μαρτυρεῖ τὸν πατέρα τὸν ἑαυτοῦ Ἀρχίμαχον συγγενῆ εἶναι Πολέμωνι τῷ πατρὶ τῷ Ἀγνίου καὶ Χαριδήμῳ τῷ πατρὶ τῷ Θεοπόμπου καὶ Φιλάγρῳ τῷ πατρὶ τῷ Εὐβουλίδου, καὶ ἀκούειν τοῦ πατρὸς τοῦ ἑαυτῶν, ὅτι Φίλαγρος λάβοι γυναῖκα πρώτην μὲν Φυλομάχην ἀδελφὴν Πολέμωνος τοῦ πατρὸς τοῦ Ἀγνίου ὁμοπατρίαν καὶ ὁμομητρίαν, καὶ γενέσθαι ἐκ μὲν Φυλομάχης Εὐβουλίδην, ἀποθανούσης δὲ Φυλομάχης ἑτέραν λαβεῖν γυναῖκα Φίλαγρον Τελεσίπην, καὶ γενέσθαι Φιλάγρῳ ἐκ Τελεσίπης Μενεσθέα, ὁμοπάτριον μὲν ἀδελφὸν Εὐβουλίδῃ, ὁμομήτριον δὲ μή· ἀμφισβητήσαντος δὲ Εὐβουλίδου τοῦ κλήρου τοῦ Ἀγνίου κατὰ γένος, Μενεσθέα μὴ ἀμφισβητήσαι τοῦ κλήρου, μηδ' Εὐκτήμονα τὸν ἀδελφὸν τὸν Φιλάγρου, μηδ' ἄλλον μηδένα κατὰ γένος πρὸς Εὐβουλίδην τότε.»

«**Ἄλλη** Μαρτυρεῖ τὸν πατέρα τῆς ἑαυτοῦ μητρὸς Καλλίστρατον ἀδελφὸν εἶναι Εὐκτήμονι τῷ βασιλεύσαντι καὶ Φιλάγρῳ τῷ πατρὶ τῷ Εὐβουλίδου, ἀνεπιούδης δ' εἶναι τούτους Πολέμωνι τῷ πατρὶ τῷ Ἀγνίου καὶ Χαριδήμῳ τῷ πατρὶ τῷ Θεοπόμπου, καὶ ἀκούειν τῆς μητρὸς τῆς ἑαυτοῦ, ὅτι ἀδελφὸς οὐ γένοιτο Πολέμωνι τῷ πατρὶ τῷ Ἀγνίου, ἀδελφὴ δὲ γένοιτο ὁμοπατρία καὶ ὁμομητρία Φυλομάχη, καὶ ταύτην λάβοι τὴν Φυλομάχην Φίλαγρος, καὶ γένοιτο ἐξ αὐτῶν Εὐβουλίδης ὁ πατὴρ ὁ Φυλομάχης τῆς Σωσιθέου γυναικός.»

που μεταφράζονται ὡς ἐξῆς:

«**MARTYRIEΣ** Ο τάδε καταθέτει πως εἶναι συγγενῆς του Πολέμωνα, του πατέρα του Αγνία. Καταθέτει ἀκόμα, ὅτι, ὅπως ἀκούγε ἀπὸ τον πατέρα του,

ο Πολέμων, ο Φίλαγρος, πατέρας του Ευβουλίδη, η Φανοστράτη, μητέρα του Στρατίου, ο Καλλίστρατος, πεθερός του Σωσία, ο Ευκτήμων, που υπήρξε κάποτε άρχοντας βασιλιάς, και ο Χαρίδημος, πατέρας του Θεόπομπου και του Στρατοκλή, ήταν εξαδέλφια, παιδιά αδελφών. Ακόμη, καταθέτουν πως ο Ευβουλίδης, από τον πατέρα του, Φίλαγρο, είχε τον ίδιο βαθμό συγγένειας με τα παιδιά όλων αυτών και με τον Αγνία, ενώ από την μητέρα του, τη Φυλομάχη, θεωρούνταν εξάδελφος του Αγνία από τον πατέρα εκείνου, αφού ήταν παιδί της από πατέρα θείας του.»

«**ΑΛΛΗ** Οι τάδε καταθέτουν πως είναι συγγενείς του Πολέμονα, πατέρα του Αγνία, του Φίλαγρου, πατέρα του Ευβουλίδη, και του Ευκτήμονα, που έχει διατελέσει άρχοντας βασιλιάς. Γνωρίζουν ότι ο Ευκτήμων ήταν ομοπάτριος αδελφός του Φίλαγρου, του πατέρα του Ευβουλίδη· όταν ο Ευβουλίδης ζήτησε από τον Γλαύκωνα να επιδικαστεί στον ίδιο η κληρονομιά του Αγνία, ο Ευκτήμων ζούσε ακόμα. Αυτός και ο Πολέμων, ο πατέρας του Αγνία, ήταν εξαδέλφια (παιδιά αδελφών), και ούτε ο Ευκτήμων ούτε κανένας άλλος τότε ζήτησε, επικαλούμενος τη συγγένεια, να πάρει από τον Ευβουλίδη την κληρονομιά του Αγνία.»

«**ΑΛΛΗ** Οι τάδε καταθέτουν πως ο πατέρας τους, ο Στράτων, είναι συγγενής με τον Πολέμονα, πατέρα του Αγνία, με τον Χαρίδημο, πατέρα του Θεόπομπου, και με τον Φίλαγρο, πατέρα του Ευβουλίδη. Καταθέτουν ακόμα ότι, όπως άκουγαν από τον πατέρα τους, ο Φίλαγρος παντρεύτηκε σε πρώτο γάμο τη Φυλομάχη, ομοπάτρια και ομομήτρια αδελφή του Πολέμονα, πατέρα του Αγνία, με την οποία απέκτησε τον Ευβουλίδη. Όταν η Φυλομάχη πέθανε, ο Φίλαγρος παντρεύτηκε την Τελεσίππη, με την οποία απέκτησε ένα γιο, τον Μενεσθέα, που είναι αδελφός του Ευβουλίδη από τον ίδιο πατέρα, αλλά όχι και από την ίδια μητέρα. Όταν ο Ευβουλίδης διεκδίκησε, ως συγγενής, την κληρονομιά του Αγνία, ούτε ο Μενεσθέας ούτε ο Ευκτήμων, ο αδελφός του Φίλαγρου, ούτε και κανείς άλλος, τη διεκδίκησαν ως συγγενείς του Ευβουλίδη.»

«**ΑΛΛΗ** Ο τάδε καταθέτει πως ο πατέρας του, ο Αρχίμαχος, είναι συγγενής με τον Πολέμονα, πατέρα του Αγνία, με τον Χαρίδημο, πατέρα του Θεόπομπου, και με τον Φίλαγρο, πατέρα του Ευβουλίδη. Καταθέτουν ακόμη ότι, όπως άκουγαν από τον πατέρα τους, ο Φίλαγρος παντρεύτηκε σε πρώτο γάμο τη Φυλομάχη, ομοπάτρια και ομομήτρια αδελφή του Πολέμονα, του

πατέρα του Αγνία, και από τον γάμο αυτό γεννήθηκε ο Ευβουλίδης. Μετά τον θάνατο της Φυλομάχης, ο Φίλαγρος παντρεύτηκε την Τελεσίππη, με την οποία απέκτησε τον Μενεσθέα, που είναι αδελφός του Πολέμωνα από τον ίδιο πατέρα αλλά όχι και από την ίδια μητέρα. Όταν ο Ευβουλίδης διεκδίκησε, ως συγγενής, την κληρονομιά του Αγνία, ούτε ο Μενεσθέας ούτε ο Ευκτήμων, ο αδελφός του Φίλαγρου, ούτε κανείς άλλος τη διεκδίκησαν ως συγγενείς του Ευβουλίδη.»

«**ΑΛΛΗ** Ο τάδε καταθέτει πως ο πατέρας της μητέρας του, ο Καλλίστρατος, είναι αδελφός του Ευκτήμονα, που έχει διατελέσει άρχοντας βασιλιάς, και πως αυτοί οι δύο είναι εξαδέλφια του Πολέμωνα, πατέρα του Αγνία, και του Χαρίδημου, πατέρα του Θεόπομπου. Καταθέτει ακόμα ότι, όπως άκουγε από τη μητέρα του, ο Πολέμων δεν είχε αδελφό. Είχε όμως ομοπάτρια και ομομήτρια αδελφή, τη Φυλομάχη, που παντρεύτηκε τον Φίλαγρο. Από τον γάμο αυτό γεννήθηκε ο Ευβουλίδης, πατέρας της γυναίκας του Σωσίθεου Φυλομάχης.»

IV. ΑΔΙΚΗΜΑΤΑ ΜΕ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΟΥ ΔΡΑΣΤΗ Η ΤΟΥ ΘΥΜΑΤΟΣ ΣΤΟΝ ΠΡΟΣ ΜΑΚΑΡΤΑΤΟΝ ΛΟΓΟ

Ο Σωσίθεος, προκειμένου να αποδείξει ότι οι νόμοι που αναφέρονται στους συγγενείς αφορούν την οικογένεια αυτή κι όχι τον Θεόπομπο και τον Μακάρτατο, που θεωρούνται μακρινοί συγγενείς, επικαλείται κάποια αδικήματα των οποίων τις συνέπειες δεν υφίσταται μόνο ο δράστης, αλλά και η οικογένειά του. Τέτοια αδικήματα ήταν ο φόνος, η μη ταφή των νεκρών ή η μη πληρωμή ενοίκιου στους ναούς της Αθηνάς, των άλλων θεών και των επωνύμων ηρώων.

Συγκεκριμένα, με βάση το αρχαίο κείμενο (Δημ. προς Μακαρτ., 57-58):

«Νόμος Προειπεῖν τῷ κτείναντι ἐν ἀγορᾷ ἐντὸς ἀνεψιότητος καὶ ἀνεψιοῦ, συνδιώκειν δὲ καὶ ἀνεψιοὺς καὶ ἀνεψιῶν παῖδας καὶ γαμβροὺς καὶ πενθεροὺς καὶ φράτερας. Αἰδέεσασθαι δέ, ἐὰν μὲν πατὴρ ἢ ἡ ἀδελφὸς ἢ υἱεῖς, ἅπαντας, ἢ τὸν κωλύοντα κρατεῖν. Ἐὰν δὲ τούτων μηδεὶς ἢ, κτείνῃ δὲ ἄκων, γνῶσι δὲ οἱ πενήκοντα καὶ εἷς, οἱ ἐφέται, ἄκοντα κτεῖναι, ἐσέσθων οἱ φράτερες, ἐὰν ἐθέλωσι, δέκα· τούτους δὲ οἱ πενήκοντα καὶ εἷς ἀριστίνδην αἰρεῖσθων. Καὶ οἱ πρότερον κτείναντες ἐν τῷδε τῷ θεσμῷ ἐνεχέσθων.

Τοὺς δ' ἀπογινομένους ἐν τοῖς δήμοις, οὓς ἂν μηδεὶς ἀναιρῆται, ἐπαγγελλέτω ὁ δήμαρχος τοῖς προσήκουσιν ἀναιρεῖν καὶ θάπτειν καὶ καθαίρειν τὸν δῆμον, τῇ ἡμέρᾳ ἢ ἂν ἀπογένῃται ἕκαστος αὐτῶν.

Ἐπαγγέλλειν δὲ περὶ μὲν τῶν δούλων τῷ δεσπότῃ, περὶ δὲ τῶν ἐλευθέρων τοῖς τὰ χρήματ' ἔχουσιν ἐὰν δὲ μὴ ἢ χρήματα τῷ ἀποθανόντι, τοῖς προσήκουσι τοῦ ἀποθανόντος ἐπαγγέλλειν. Ἐὰν δὲ τοῦ δημάρχου ἐπαγγείλαντος μὴ ἀναιρῶνται οἱ προσήκοντες, ὁ μὲν δήμαρχος ἀπομισθωσάτω ἀνελεῖν καὶ καταθάψαι καὶ καθῆραι τὸν δῆμον ἀθημερόν, ὅπως ἂν δύνῃται ὀλιγίστου ἐὰν δὲ μὴ ἀπομισθώσῃ, ὀφειλέτω χιλίας δραχμὰς τῷ δημοσίῳ. Ὅ τι δ' ἂν ἀναλώσῃ, διπλάσιον πραξάσθω παρὰ τῶν ὀφειλόντων· ἐὰν δὲ μὴ πράξῃ, αὐτὸς ὀφειλέτω τοῖς δημόταις.

Τοὺς δὲ μὴ ἀποδιδόντας τὰς μισθώσεις τῶν τεμενῶν τῶν τῆς θεοῦ καὶ τῶν ἄλλων θεῶν καὶ τῶν ἐπωνύμων ἀτίμους εἶναι καὶ αὐτοὺς καὶ γένος καὶ κληρονόμους τοὺς τούτων, ἕως ἂν ἀποδῶσιν.»

που μεταφράζεται ως εξής:

«**ΝΟΜΟΣ** Στον δράστη φόνου να ανακοινωθεί μέσα στην αγορά ο αποκλεισμός του από την δημόσια και θρησκευτική ζωή από τους συγγενείς του θύματος, μέχρι τον βαθμό των παιδιών εξαδέλφων. Στη δίωξη του δολοφόνου συμμετέχουν οι εξαδέλφοι, τα παιδιά των εξαφέλφων, οι γαμπροί, οι πεθεροί και τα μέλη της φρατρίας. Η συγγνώμη θα δίνεται από όλη μαζί την οικογένεια, τον πατέρα, τον αδελφό και τους γιους, ενώ αν κάποιος από αυτούς έχει αντίρρηση, εμποδίζει και τους υπόλοιπους να δώσουν την συγγνώμη τους. Αν δεν υπάρχει κανείς από αυτούς τους κοντινούς συγγενείς και ο φόνος χαρακτηριστεί ακούσιος, μετά από απόφαση πενήντα ενός εφετών, δέκα μέλη της φρατρίας θα μπορούν, αν θέλουν, να συμφιλιωθούν με τον ένοχο. Αυτοί οι δέκα θα ορίζονται από τους πενήντα έναν εφέτες, ανάμεσα στους καλύτερους. Οι δράστες προγενέστερων φόνων υπάγονται στον παρόντα νόμο.

—Όσον αφορά αυτούς που βρίσκονται νεκροί στους δήμους και τους οποίους κανείς δεν μαζεύει για να τους θάψει, ο δήμαρχος θα διατάζει τους συγγενείς να τους πάρουν να τους θάψουν και να κάνουν κάθαρση του δήμου, την ίδια την ημέρα του θανάτου.

Αν ο νεκρός είναι δούλος, η διαταγή απευθύνεται στον κύριό του· αν είναι ελεύθερος, σε κείνους που κατέχουν την περιουσία του. Αν ο νεκρός δεν έχει χρήματα, η διαταγή απευθύνεται στους συγγενείς του. Αν οι συγγενείς δεν τηρήσουν την εντολή του δημάρχου και δεν θάψουν τον νεκρό, ο δήμαρχος θα μισθώσει ανθρώπους για να κάνουν αυτή την δουλειά και να κάνουν κάθαρση στον δήμο, μέσα στην ίδια μέρα και στο μικρότερο κατά το δυνατόν χρονικό διάστημα. Αν ο δήμαρχος δεν μισθώσει ανθρώπους, θα χρωστά χίλιες δραχμές στο δημόσιο. Όσα έξοδα κάνει, θα τα εισπράζει από τους υπεύθυνους για αυτά. Αν δεν κάνει κάτι τέτοιο, θα τα χρωστάει στους δημότες.

—Εκείνοι που δεν πληρώνουν τα ενοίκια για τους ναούς της θεάς Αθηνάς, των άλλων θεών και των επωνύμων ηρώων, θα χάσουν τα πολιτικά τους δικαιώματα, οι ίδιοι, οι οικογένειές τους και οι κληρονόμοι τους, μέχρι να τα αποδώσουν.»

A. ΑΝΘΡΩΠΟΚΤΟΝΙΑ

Στο δράστη ενός φόνου επιβαλλόταν αποκλεισμός από την δημόσια και θρησκευτική ζωή της πόλης. Η ανακοίνωση γινόταν στην αγορά από τους συγγενείς του θύματος μέχρι τον βαθμό των παιδιών εξαδέλφων. Δηλαδή, όταν υπήρχε καταγγελία για φόνο στον Άρχοντα Βασιλέα, που ήταν αρμόδιος για το αδίκημα της ανθρωποκτονίας, έπρεπε αρχικά ειδοποιηθεί ότι του απαγορεύεται η συμμετοχή στην δημόσια και θρησκευτική ζωή της πόλης, η πρόσβαση στην Αγορά, στα ιερά κ.λπ. Αυτή η προκαταρκτική ανακοίνωση δηλώνεται στο αρχαίο κείμενο με την λέξη *προειπεῖν*.⁷³ Αν ο δράστης του φόνου παρέβαινε αυτές τις απαγορεύσεις, τότε ήταν δυνατόν να θανατωθεί νόμιμα, δηλαδή χωρίς να τιμωρηθεί ο δράστης. Παράλληλα διώκονταν και οι συγγενείς του και συγκεκριμένα οι εξαδέλφοι, τα παιδιά των εξαδέλφων, οι γαμπροί, οι πεθεροί και τα μέλη της φρατρίας. Είχαν όμως την δυνατότητα να δείξουν μεταμέλεια και να ζητήσουν συγγνώμη όλοι μαζί, αν όμως κάποιος είχε αντίρρηση, δεν μπορούσαν οι υπόλοιποι να παράσχουν την συγγνώμη τους.

Αν δεν υπάρχουν κοντινοί συγγενείς και ο φόνος χαρακτηριστεί ακούσιος, μετά από απόφαση πενήντα ενός εφετών, δέκα μέλη της φρατρίας θα μπορούν, εφόσον το θελήσουν, να συμφιλιωθούν με τον ένοχο. Αυτά τα δέκα μέλη θα ορίζονται από τους πενήντα έναν εφέτες.

Στην περίπτωση που ο φόνος ήταν εκούσιος, δηλαδή με πρόθεση, το *φονικό δικαστήριο* που εκδίκασε την υπόθεση ήταν ο Άρειος Πάγος.⁷⁴ Ο νόμος προέβλεπε

---

⁷³ Δημοσθένης, Προς Μακάρτατον, Βλ. στην έκδ. «Κάκτος», τ. 12, σελ. 272, σχόλιο 18

⁷⁴ Τα φονικά δικαστήρια ήταν πέντε: 1. Ο Άρειος Πάγος που εκδίκασε τον εκούσιο φόνο ή εκ προμελέτης και τιμωρούνταν με θάνατο ή μπορούσε να αυτοεξοριστεί χωρίς να του δημευτεί η περιουσία, την σωματική βλάβη με θανατηφόρο πρόθεση όπου ο δράστης τιμωρούνταν με ισόβια εξορία και η περιουσία του δημευόταν, την πρόκληση θανάτου με δηλητήριο, όπου τιμωρούνταν με θανατική ποινή, τον εμπρησμό με διακινδύνευση ανθρώπινης ζωής και την καταστροφή των ιερών ελαιών που τιμωρούνταν με θάνατο. 2. Το Παλλάδιον που εκδίκασε τον ακούσιο φόνο ή εξ αμελείας που τιμωρούνταν με εξορία χωρίς δήμευση της περιουσίας του δράστη, την επιβουλή, δηλαδή την απόπειρα ζωής κατά Αθηναίου πολίτη που τιμωρούνταν με την ίδια ποινή, όπως ο φόνος εξ αμελείας και τον φόνο (εκούσιο ή ακούσιο) μη Αθηναίου πολίτη που είναι αδιευκρίνιστο αν τιμωρούνταν με χρηματική ποινή ή βαρύτερη τιμωρία. 3. Το Δελφίνιον που εκδίκασε υποθέσεις «δίκαιου φόνου», δηλαδή φόνου που ήταν δικαιολογημένος από τους «νόμους». Συγκεκριμένα εκδίκασε τον φόνο του μοιχού που συλλαμβανόταν επ' αυτοφώρω με την σύζυγο, μητέρα, αδελφή, θυγατέρα ή την ελεύθερη παλλακίδα του δράστη, τον ακούσιο φόνο του συμπολεμιστή στην διάρκεια πολέμου, τον ακούσιο φόνο συναθλητή σε αθλητικούς αγώνες, τον φόνο του κλέφτη που συλλαμβανόταν επ' αυτοφώρω να κλέβει την νύχτα, τον φόνο προσώπου που επιτέθηκε πρώτο στον δράστη, οπότε ο δράστης ήταν σε κατάσταση άμυνας, τον φόνο του «εξόριστου ανδροφόνου» που επέστρεφε παράνομα στην Αθήνα και τον φόνο αυτού που θα επιχειρούσε την κατάλυση της δημοκρατίας και την εγκαθίδρυση τυραννίδας. 4. Το Πρυτανείον που εκδίκασε ερήμην υποθέσεις που αφορούσαν άγνωστο δράστη ή ζώο ή

την ποινή του θανάτου αλλά ο δράστης είχε δικαίωμα να αυτοεξοριστεί, ακόμα και κατά την διάρκεια της δίκης του, χωρίς να δημευτεί η περιουσία του. Είχε όμως τη δυνατότητα να ζητήσει συγγνώμη αυτός και η οικογένειά του από τους συγγενείς του θύματος κι έτσι να μην ασκηθεί καν δίωξη για το αδίκημα της ανθρωποκτονίας από πρόθεση, διότι ο φόνος διωκόταν μόνο από την οικογένεια του θύματος και όχι αυτεπάγγελτα από την πόλη, όπως συμβαίνει σήμερα.

Εάν ο φόνος ήταν ακούσιος, δηλαδή εξ αμελείας, το αρμόδιο φονικό δικαστήριο ήταν το Παλλάδιον. Στην περίπτωση αυτή η προβλεπόμενη ποινή ήταν η εξορία. Με βάση όμως τον νόμο που αναλύουμε, υπήρχε η δυνατότητα να οριστούν από τους 51 (πενήντα έναν) εφέτες δέκα μέλη της φρατρίας για να συμφιλιωθούν με τον ένοχο. Ως προς τους εφέτες αυτούς, που απάρτιζαν τα δικαστήρια του Παλλαδίου, του Δελφινίου και της Φρεαττύδος υπό την προεδρία του Άρχοντα Βασιλέα, υπάρχει έλλειψη πληροφοριών και μια γενικότερη ασάφεια στις πηγές. Το σίγουρο είναι ότι ως την εποχή του Σόλωνα, οι 51 (πενήντα ένα) εφέτες αποτελούσαν επιτροπή του Αρείου Πάγου, ήταν δηλαδή Αρεοπαγίτες. Το ζήτημα όμως γεννιέται για την μετά του Σόλωνα εποχή, δηλαδή τους κλασσικούς χρόνους, όπου είναι αμφίβολο αν οι εφέτες εξακολουθούσαν να προέρχονται από τους Αρεοπαγίτες ή τους Ηλιαστές ως συνέπεια της παραχώρησης στην Ηλιαία των δικαστικών εξουσιών του Αρείου Πάγου. Υποστηρίχθηκε η άποψη ότι είναι δυνατόν οι εφέτες να προέρχονταν από τους δικαστές της Ηλιαίας και να ονομάζονταν εφέτες όταν δίκάζαν στο Παλλάδιο, στο Δελφίνιο και στο δικαστήριο της Φρεαττύδος. Η αμφισβήτηση για την προέλευση των εφετών δημιουργήθηκε, διότι σε κάποιες πηγές γίνεται αναφορά σε αριθμό πεντακοσίων και επτακοσίων δικαστών στα δικαστήρια του Παλλαδίου και του Δελφινίου, αριθμοί που λογικά παραπέμπουν σε ηλιαστικά δικαστήρια, ενώ οι εφέτες, όπως γνωρίζουμε, δίκάζαν σε ένα σώμα 51 (πενήντα ένα) δικαστών. Όμως, οι πηγές αυτές δεν θεωρούνται ασφαλείς. Τα επιχειρήματα για την αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή οι εφέτες προέρχονταν από το σώμα των αρεοπαγιτών φαίνονται πιο πειστικά. Στην αρμοδιότητα του Παλλαδίου ανήκαν οι εκούσιοι φόνοι. Το αν όμως

αντικείμενο που προκαλούσαν τον θάνατο και είχε ως συνέπεια το μεν ζώο να θανατωθεί το δε αντικείμενο να μεταφερθεί εκτός των συνόρων της Αττικής ή να πεταχτεί στην θάλασσα. 5. Το Δικαστήριο της Φρεαττύδος, που βρισκόταν στον Πειραιά κοντά στην θάλασσα και εκδίκαζε υποθέσεις ατόμων που τους είχε ήδη επιβληθεί η ποινή της εξορίας για ακούσιο φόνο κι έρχονταν να δικαστούν για ανθρωποκτονία από πρόθεση που διέπραξαν στην εξορία, παραμένοντας στην βάρκα που τους μετέφερε καθώς δεν τους επιτρεπόταν να αποβιβαστούν στην Αττική, κι έχοντας απέναντι στην ακτή τους δικαστές.

Βλ. και Αδάμ-Μαγνήσαλη Σοφία, ό.π., σελ. 81-89.

ένας φόνος γινόταν χωρίς να υπάρχει πρόθεση, δεν ήταν πάντα εύκολο να αποδειχθεί και χρειαζόταν ιδιαίτερη προσοχή. Αντίθετα, ήταν ευκολότερη η απόδειξη μιας ανθρωποκτονίας από πρόθεση. Επομένως, υποστηρίχθηκε ότι εφόσον οι αρεοπαγίτες είχαν διατηρήσει την αρμοδιότητα να δικάζουν την κατ' εξοχήν ανθρωποκτονία, την ανθρωποκτονία από πρόθεση, θα ήταν περίεργο να αντικαταστάθηκαν στις υποθέσεις ανθρωποκτονιών που παρουσίαζαν μεγαλύτερη δυσκολία, όπως ήταν οι ανθρωποκτονίες από αμέλεια. Άρα πιο πιθανό είναι να προέρχονταν από το σώμα των αρεοπαγιτών.⁷⁵

B. ΜΗ ΤΑΦΗ ΝΕΚΡΩΝ

Αναφορικά με το δεύτερο ζήτημα των νεκρών που ήταν άταφοι και βρίσκονταν στους δήμους και κανένας δεν τους μάζευε να τους θάψει, ο δήμαρχος είχε την υποχρέωση να διατάζει τους συγγενείς να τον θάψουν και να κάνουν κάθαρση του δήμου. Αν ήταν δούλος, η διαταγή απευθυνόταν στον κύριό του ενώ αν ήταν ελεύθερος, σε εκείνους που κατέχουν την περιουσία του, δηλαδή στους κληρονόμους του. Αν ο νεκρός δεν είχε χρήματα, η διαταγή απευθυνόταν και πάλι στους συγγενείς του. Αν οι συγγενείς δεν συμμορφώνονταν, ο δήμαρχος έπρεπε να μισθώσει ανθρώπους να κάνουν την δουλειά αυτή, δηλαδή κάτι σαν την σημερινή σύμβαση μισθώσεως έργου ενώ αν δεν το έπραττε, θα χρώσταγε χίλιες δραχμές στο δημόσιο. Όσα έξοδα και δαπάνες προέκυπταν, θα τα αναζητούσε ο δήμαρχος από τους υπευθύνους που είχαν αυτή την υποχρέωση ταφής.

Στο σημείο αυτό θα αναφερθούμε και σε έναν άλλο νόμο που επικαλείται ο Σωσίθεος και αφορά τις υποχρεώσεις των εγγυτέρων συγγενών απέναντι στο νεκρό, προκειμένου να αποδείξει ότι εκείνος, η γυναίκα του και ο υιοθετούμενος Ευβουλίδης ήταν οι κοντινοί συγγενείς που ανέλαβαν τέτοια υποχρέωση. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το αρχαίο κείμενο (Δημ. προς Μακαρτ., 62):

«Νόμος Τὸν ἀποθανόντα προτίθεσθαι ἔνδον, ὅπως ἂν βούληται. Ἐκφέρειν δὲ τὸν ἀποθανόντα τῇ ὑστεραίᾳ ἢ ἂν προθῶνται, πρὶν ἥλιον ἐξέχειν. Βαδίζειν δὲ τοὺς ἄνδρας πρόσθεν, ὅταν ἐκφέρωνται, τὰς δὲ γυναῖκας ὀπισθεν. Γυναῖκα δὲ μὴ ἐξεῖναι εἰσιέναι εἰς τὰ τοῦ ἀποθανόντος μηδ' ἀκολουθεῖν ἀποθανόντι, ὅταν εἰς τὰ σήματα ἄγῃται, ἐντὸς ἐξήκοντ'»

⁷⁵ Αδάμ-Μαγνήσαλη Σοφία, ό.π., σελ. 82-85

ἐτῶν γεγонуῖαν, πλὴν ὅσαι ἐντὸς ἀνεψιαδῶν εἰσι· μηδ' εἰς τὰ τοῦ ἀποθανόντος εἰσιέναι, ἐπειδὴν ἐξενεχθῆ ὁ νέκυς, γυναῖκα μηδεμίαν πλὴν ὅσαι ἐντὸς ἀνεψιαδῶν εἰσίν.»

που μεταφράζεται ως εξής:

*«**ΝΟΜΟΣ** Ο νεκρός πρέπει να τοποθετείται στο εσωτερικό του σπιτιού του, σύμφωνα με τις επιθυμίες της οικογένειάς του. Η εκφορά γίνεται την επόμενη μέρα από την τοποθέτηση, πριν από την ανατολή του ήλιου. Κατά την διάρκεια της εκφοράς, οι άνδρες βαδίζουν μπροστά από την σορό και οι γυναίκες πίσω. Δεν επιτρέπεται στις γυναίκες να εισέρχονται στο σπίτι του νεκρού, ούτε να ακολουθούν την εκφορά, όταν οδηγείται στον τάφο, εκτός αν είναι πάνω από εξήντα χρονών και ο βαθμός συγγενειάς τους με τον νεκρό φτάνει μέχρι του να είναι κόρες εξαδέλφων του. Ακόμη, καμία γυναίκα δεν μπορεί να μπει στο σπίτι του νεκρού, από την στιγμή που θα τον πάρουν για την ταφή, εκτός αν ο βαθμός συγγενειάς τους φτάνει μέχρι του να είναι κόρες εξαδέλφων του.»*

Με βάση αυτόν τον νόμο και τις συγγενικές σχέσεις που έχουν αναφερθεί και τις επαναλαμβάνει ο Σωσίθεος για να υποστηρίξει τον ισχυρισμό του, μόνο η Φυλομάχη, η αδελφή του πατέρα του Αγνία, του Πολέμωνα και η κόρη του γιου της Ευβουλίδη και γυναίκα του Σωσίθεου, (δεύτερη) Φυλομάχη είχαν ως γυναίκες το δικαίωμα να παρευρίσκονται στην τοποθέτηση της σορού και να ακολουθούν μέχρι τον τάφο και όχι η μητέρα του Μακάρτατου και γυναίκα του Θεόπομπου που ήταν από άλλη οικογένεια και άλλο δήμο, τα Πρόσπαλτα. Με βάση τα παραπάνω και ο γιος της (δεύτερης) Φυλομάχης, ο Ευβουλίδης, που υιοθετήθηκε από τον πατέρα της και παππού του, Ευβουλίδη, ήταν στενότερος συγγενής από τον Μακάρτατο κι άρα δικαιούνταν την κληρονομία του Αγνία.

Προς την κατεύθυνση αυτή κινείται και μια μαντεία που αναφέρεται στον λόγο σχετικά με τις τιμές που πρέπει να αποδώσουν στους νεκρούς οι συγγενείς. Συγκεκριμένα σύμφωνα με το αρχαίο κείμενο (Δημ. προς Μακαρτ., 66):

«ἀνάγνωθι δε μοι τὰ ἐκ τῆς μαντείας τῆς ἐκ Δελφῶν κομισθείσης παρὰ τοῦ θεοῦ, ἵνα αἴσθησθε ὅτι ταῦτὰ λέγει περὶ τῶν προσηκόντων τοῖς νόμοις τοῖς τοῦ Σόλωνος.

***Μαντεία** Ἀγαθῆ τύχη. Ἐπερωτᾷ ὁ δῆμος ὁ Ἀθηναίων περὶ τοῦ σημείου τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ γενομένου, ὃ τι ἂν δρῶσιν Ἀθηναίους ἢ ὅτῳ θεῷ θύουσιν ἢ εὐχομένοις εἶη ἐπὶ τὸ ἄμεινον ἀπὸ τοῦ σημείου. Συμφέρι Ἀθηναίους περὶ τοῦ σημείου τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ γενομένου θύοντας καλλιερεῖν Διὶ ὑπάτῳ, Ἀθηνᾶ ὑπάτῃ, Ἡρακλεῖ, Ἀπόλλωνι σωτήρι, καὶ ἀποπέμπειν Ἀμφιόνεσσι· περὶ τύχας ἀγαθὰς Ἀπόλλωνι ἀγνιεῖ, Λατοῖ, Ἀρτέμιδι, καὶ τὰς ἀγνιάς κνισῆν, καὶ κρατήρας ἰστάμεν καὶ χορούς, καὶ στεφαναφορεῖν κατὰ πάτρια· θεοῖς Ὀλυμπίοις καὶ Ὀλυμπίαις πάντεσσι καὶ πάσαις, δεξιὰς καὶ ἀριστεράς ἀνίσχοντας, μνασιδωρεῖν κατὰ πάτρια· ἦρῳ ἀρχαγέτα, οὗ ἐπόνυμοί ἐστε, θύειν καὶ δωροτελεῖν κατὰ πάτρια· τοῖς ἀποφθιμένοις ἐν ἰκνουμένα ἀμέρα τελεῖν τοὺς ποθίκοντας κατὰ ἀγῆμενα.»*

που μεταφράζεται ως εξής:

« Διάβασε την μαντεία που έδωσε ο θεός στους Δελφούς, για να καταλάβουν οι δικαστές ότι λέει τα ίδια πράγματα για τους συγγενείς, με όσα λένε οι νόμοι του Σόλωνα.

***ΜΑΝΤΕΙΑ** Να είστε καλότυχοι! Ο λαός της Αθήνας ρωτά για το σημάδι που φάνηκε στον ουρανό. Σε ποιο θεό πρέπει να θυσιάσουν ή να προσευχηθούν, για να τους βγει σε καλό το σημάδι; -Όσον αφορά λοιπόν αυτό το σημάδι, για το καλό των Αθηναίων είναι να θυσιάσουν στον ύψιστο Δία, στην ύψιστη Αθηνά, στον Ηρακλή, στον σωτήρα Απόλλωνα, και να στείλουν προσφορές στους Αμφιόνες. Για την καλοτυχιά τους πρέπει να θυσιάσουν στον αγνιέα Απόλλωνα, στη Λητώ και στην Αρτέμιδα, να γεμίσουν με κνίσα τους δρόμους, να στήσουν κρατήρες και χορούς και να φορέσουν στεφάνια, κατά τα πάτρια έθιμα, για όλους τους θεούς και τις θεές του Ολύμπου· να σηκώσουν δεξί κι αριστερό χέρι στον ουρανό και να προσφέρουν τα πατροπαράδοτα δώρα· να θυσιάσουν και να προσφέρουν πατροπαράδοτα δώρα στους ήρωες που δώσανε το όνομά τους στις φυλές· οι συγγενείς να αποδώσουν στους νεκρούς τις ορισμένες τιμές την ορισμένη μέρα, κατά το έθιμο.»*

Ένα από τα πιο φημισμένα μαντεία στην αρχαιότητα ήταν αυτό των Δελφών, που ήταν αφιερωμένο στον θεό Απόλλωνα. Το μαντείο αυτό αναφέρεται από τον Όμηρο στην Οδύσσεια και είναι γνωστό ότι από τον 7^ο αιώνα π.Χ. έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο. Δεν ήταν κάθε μέρα ευνοϊκή για να ζητηθεί χρησμός από το μαντείο

και η συνθήκη αυτή επέτεινε το γεγονός του σχηματισμού ουράς μέσα στο ιερό, ώστε να εξασφαλιστεί η προτεραιότητα στην αναζήτηση των συμβουλών του μαντείου. Εκτός από την προσφορά ενός ποσού στο μαντείο που ονομαζόταν *πέλανος*, που ποίκιλε ανάλογα με το αν ο χρησμός ζητούνταν από κάποια πόλη ή κάποιον ιδιώτη, για να εγκριθεί το κατά πόσο ο θεός ήθελε να απαντήσει σε κάποιο ερώτημα, έπρεπε να θυσιαστεί μια κατσίκα, την οποία προηγουμένως είχαν βρέξει με κρύο νερό: εάν η κατσίκα δεν έτρεμε από το κρύο, θεωρούσαν ότι ο θεός δεν ήθελε να απαντήσει στην ερώτηση. Σε διαφορετική περίπτωση, η διαδικασία συνεχιζόταν με την είσοδο στον ναό και την παράδοση της ζητούμενης ερώτησης, η οποία είχε ήδη προετοιμαστεί από πριν σε γραπτή μορφή.

Σύμφωνα με τα υπάρχοντα αρχαιολογικά στοιχεία, ο ενδιαφερόμενος μπορούσε να εισέλθει μόνο μέχρι ένα σημείο του ναού. Στο βάθος υπήρχε το άδυτο, ένας απαγορευμένος χώρος όπου βρισκόταν η Πυθία. Η Πυθία ήταν επιλεγμένη ανάμεσα σε γυναίκες, ιέρειες των Δελφών, και ζούσε σε απομόνωση και αγνότητα. Καθόταν επάνω σε έναν τρίποδα μέσα στο άδυτο, κοντά σε μια ιερή πέτρα σε σχήμα τρούλου, που ονομαζόταν ομφαλός και συμβόλιζε το κέντρο της γης. Μέσα στο άδυτο και από μια ρωγμή του βράχου έβγαιναν αναθυμιάσεις που θεωρείται ότι προκαλούσαν μια εκστατική κατάσταση στην Πυθία. Εκείνη, καθισμένη επάνω στον τρίποδα, μασούσε φύλλα δάφνης και έπινε νερό από την ιερή πηγή Κασταλία ή από την Κασσωτίδα. Κατά την διάρκεια της έκστασης ψιθύριζε ακατάληπτα λόγια, που μετατρέπονταν πιθανότατα σε έμμετρα κείμενα από τους προφήτες του ναού. Οι περισσότεροι χρησμοί της Πυθίας ήταν σκοτεινοί και διαφορούμενοι.⁷⁶ Ουσιαστικά η Πυθία μεσολαβούσε μεταξύ του θεού και του ιδιώτη ή της πόλης που ζητούσε την βοήθειά του.

Στην συγκεκριμένη περίπτωση, λοιπόν, η μαντεία αναφέρεται στις θυσίες που πρέπει να γίνουν στους θεούς για να υπάρχει καλοτυχία και ειδικότερα στον ύψιστο Δία, στην ύψιστη Αθηνά, στον Ηρακλή, στον σωτήρα Απόλλωνα και να προσφέρουν τις θυσίες στους Αμφίονες. Η αναφορά στους τελευταίους εννοεί πιθανότατα τους γιους του Δία και της Αντιόπης, Αμφίονα και Ζήθο.⁷⁷ Επίσης, πρέπει να θυσιάσουν στον αγνιέα Απόλλωνα, δηλαδή τον Απόλλωνα ως προστάτη των οδών, στη Λητώ και στην Αρτέμιδα και επιπροσθέτως να θυσιάσουν και να προσφέρουν δώρα στους

⁷⁶ thesecretrealttruth.blogspot.com/2012/02/blog-post_8186.html (τελευταία πρόσβαση: 19/9/2017)

⁷⁷ Δημοσθένης, Προς Μακάρτατον, Βλ. στην έκδ. «Κάκτος», τ. 12, σελ.274, σχόλιο 22

ήρωες που έδωσαν το όνομά τους στις φυλές, όπου αγάλματά τους υπήρχαν στην Αγορά της πόλης, και οι συγγενείς να αποδώσουν στους νεκρούς ορισμένες τιμές συγκεκριμένη μέρα με βάση το έθιμο, το οποίο ήταν εξίσου σημαντικό με το νόμο στην αρχαιότητα.

Επομένως, ο λόγος πλην των αποδεικτικών στοιχείων που εμπεριέχει, αναφέρεται και στη μαντεία, η οποία είχε ιδιαίτερη σημασία για τους Αθηναίους, αφού οι χρησμοί θεωρούνταν απόφαση του θεού και έπρεπε να εκτελεστούν.

Γ. ΜΗ ΠΛΗΡΩΜΗ ΕΝΟΙΚΙΩΝ ΣΤΟΥΣ ΝΑΟΥΣ

Ο νόμος που προαναφέραμε για τα αδικήματα που έχουν επιπτώσεις στις οικογένειες δραστών και θυμάτων κάνει στο τέλος αναφορά και στο ζήτημα των ενοικίων των ναών της θεάς Αθηνάς, της προστάτιδας της πόλης της Αθήνας, αλλά και των άλλων θεών και επωνύμων ηρώων ορίζοντας ρητά ότι σε περίπτωση που κάποιος δεν πλήρωναν τα ενοίκια αυτά, θα θεωρούνταν *άτιμοι* τόσο αυτοί όσο και οι οικογένειές τους και οι κληρονόμοι τους μέχρι να τα αποδώσουν.

Η ποινή της *ατιμίας* επιβαλλόταν σε διάφορα αδικήματα και γενικά σήμαινε τη θέση εκτός νόμου και τη στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων. Η φύση της, ως θεσμού του αθηναϊκού δικαίου, δεν έχει διευκρινιστεί απολύτως, είναι όμως σίγουρο πως οι πρακτικές της συνέπειες άλλαξαν με την πάροδο του χρόνου. Κατά τον 6^ο ή στις αρχές του 5^{ου} αιώνα π.Χ. οποιοσδήποτε μπορούσε να αφαιρέσει την περιουσία του *ατίμου* ή, ακόμα περισσότερο, να τον κακοποιήσει ή να τον σκοτώσει ατιμωρητί. Επρόκειτο ουσιαστικά για απέλαση από την Αθήνα, αφού με την επιβολή της ποινής η παραμονή στην πόλη του *ατίμου*, που μπορούσε να είναι Αθηναίος ή ξένος, γινόταν αδύνατη. Στα τέλη του 5^{ου} αιώνα η *ατιμία* ήταν αποκλεισμός από την συμμετοχή στην δημόσια ζωή της Αθήνας, και επιβαλλόταν μόνο σε πολίτες και όχι σε ξένους. Η περίπτωση αυτή είναι πολύ κοντινή με την σημερινή στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων. Η ποινή ήταν συνήθως ισόβια, ενώ σε πολλές περιπτώσεις περιλάμβανε και την οικογένεια και τους απόγονους του τιμωρημένου. Υπήρχαν περιπτώσεις πρόσκαιρης (π.χ. μέχρι την εξόφληση χρέους) ή μερικής *ατιμίας* (στέρηση ενός ή περισσότερων συγκεκριμένων δικαιωμάτων). Ο νόμος παρείχε δικαίωμα σε κάθε πολίτη να καταγγείλει τον *άτιμον*, αν τον αντιλαμβανόταν να προβαίνει σε πράξεις που του είχαν απαγορευτεί με την επιβολή της ποινής (π.χ. να βρίσκεται στην Αγορά,

σε ναούς ή σε άλλα απαγορευμένα για αυτόν μέρη, να επιτελεί λειτουργίες, να επιδιώκει να μιλήσει στην Εκκλησία του Δήμου κ.λπ.).⁷⁸

Δ. ΝΟΜΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΠΗ ΕΛΑΙΟΔΕΝΔΡΩΝ

Στον εξεταζόμενο *Προς Μακάρτατον* λόγο του Δημοσθένη διασώζεται ένας νόμος των μέσων του 4ου π.Χ. αι., σύμφωνα με τον οποίο «απαγορευόταν η κοπή περισσότερων από δύο ελαιόδεντρων το χρόνο εκτός αν επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν για προσφορά σε ιερούς χώρους ή για την περίπτωση θανάτου». Πιο συγκεκριμένα (Δημ. προς Μακαρτ., 71)

«Νόμος Ἐάν τις ἐλάαν Ἀθήνησιν ἐξορύττη, ἐάν μὴ εἰς ἱερὸν Ἀθηναίων δημόσιον ἢ δημοτικόν, ἢ ἐαυτῷ χρῆσθαι μέχρι δυοῖν ἐλάαιν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκάστου, ἢ ἐπὶ ἀποθανόντα δέη χρήσασθαι, ὀφείλειν ἑκατὸν δραχμὰς τῷ δημοσίῳ τῆς ἐλάας ἐκάστης, τὸ δὲ ἐπιδέκατον τούτου τῆς θεοῦ εἶναι. Ὀφειλέτω δὲ καὶ τῷ ἰδιώτῃ τῷ ἐπεξιόντι ἑκατὸν δραχμὰς καθ' ἐκάστην ἐλάαν. Τὰς δὲ δίκας εἶναι περὶ τούτων πρὸς τοὺς ἄρχοντας, ὧν ἕκαστοι δικασταί εἰσι. Πρωτανεῖα δὲ τιθέτω ὁ διώκων τοῦ αὐτοῦ μέρους. Ὅτου δ' ἂν καταγνωσθῆ, ἐγγραφόντων οἱ ἄρχοντες, πρὸς οὓς ἂν ἦ ἡ δίκη, τοῖς πράκτορσιν, ὃ τῷ δημοσίῳ γίνεται· ὃ δὲ τῇ θεῷ γίνεται, τοῖς ταμίαις τῶν τῆς θεοῦ. Ἐάν δὲ μὴ ἐγγράφωσιν, αὐτοὶ ὀφειλόντων.»

Ἦτοι:

«ΝΟΜΟΣ Ὅποιος ξεριζώνει ελαιόδεντρο στην περιοχή της Αθήνας, αν δεν αποσκοπεί στην κατασκευή ναού στην πόλη, στον δήμο του, για ατομική του χρήση ή για να τιμήσει κάποιο νεκρό και ξεπερνά το όριο των δύο ελαιόδεντρων τον χρόνο, θα πρέπει να δώσει στο δημόσιο ταμείο εκατό δραχμές για κάθε ελαιόδεντρο. Το ένα δέκατο αυτών των χρημάτων θα αφιερώνεται στην θεά Αθηνά. Επίσης, θα πρέπει να δώσει στον ιδιώτη που τον κατηγορεί άλλες εκατό δραχμές για κάθε ελαιόδεντρο. Οι μηνύσεις θα υποβάλλονται στους άρχοντες που είναι υπεύθυνοι για την εκδίκαση αυτών των αδικημάτων. Πριν από την δίκη, ο μηνυτής θα καταθέσει το χρηματικό ποσό που του αναλογεί. Αν ο κατηγορούμενος καταδικαστεί, οι άρχοντες

⁷⁸ Δημοσθένης, *Προς Μακάρτατον*, Βλ. στην έκδ. «Κάκτος», τ. 12, σελ. 273, σχόλιο 19

που επέβαλαν την ποινή πρέπει να αναφέρουν γραπτώς στους εισπράκτορες της πόλης το ποσό που θα κατατεθεί στο δημόσιο ταμείο, και στους ταμίες της θεάς το ποσό που ανήκει σε αυτήν. Αν δεν καταγράψουν αυτά τα ποσά, θα τα οφείλουν οι ίδιοι.»

Το δέντρο της ελιάς θεωρούνταν το ιερό δέντρο στην Αθήνα διότι σύμφωνα με τη μυθολογία ήταν δώρο της θεάς Αθηνάς προς την πόλη κατά την διάρκεια της φιλονικίας της με τον Ποσειδώνα και προς τιμήν της η Αθήνα πήρε το όνομα της θεάς. Ήταν σύμβολο ειρήνης, υγείας, και στις συναλλαγές χρησιμοποιείτο ευρέως το νόμισμα που στην μία του όψη είχε την θεά Αθηνά που φορούσε στεφάνι ελιάς.

Στον υπό μελέτη λόγο του Δημοσθένη η κληρονομιά του Αγνίου περιλάμβανε κάποια κτήματα με ελαιόδεντρα στην Αραφήνα, που είχαν και την μεγαλύτερη αξία απ' όλα τα υπόλοιπα κτήματα. Ο νόμος, λοιπόν, προέβλεπε βαριά ποινή για τους παραβάτες που παρά τον νόμο ξερίζωναν δέντρα ελιάς⁷⁹. Συγκεκριμένα, αν κάποιος ξερίζωνε ελιά και δεν αποσκοπούσε στην κατασκευή ναού στην πόλη, στον δήμο του, για ατομική του χρήση ή για να τιμήσει κάποιον νεκρό και ξεπέρναγε τα δύο ελαιόδεντρα τον χρόνο, που είχε τεθεί ως όριο, του επιβαλλόταν η χρηματική ποινή των εκατό δραχμών για κάθε ελαιόδεντρο που κοβόταν οφειλόμενη στο δημόσιο ταμείο εκ των οποίων το ένα δέκατο θα αφιερωνόταν στην θεά Αθηνά. Επιπλέον, επειδή για το περιστατικό αυτό μπορούσε η καταγγελία να γίνει από οποιονδήποτε πολίτη, ο νόμος προέβλεπε για τον καταγγέλλοντα μια τέτοια πράξη κοπής, άλλες εκατό δραχμές για κάθε ελαιόδεντρο, ακριβώς γιατί το αδίκημα θεωρείτο ιδιαίτερα σοβαρό.

Η μήνυση υποβαλλόταν στον Άρχοντα Βασιλέα, που ήταν αρμόδιος για την επιμέλεια των ιερών γαιών, ο οποίος και προήδρευε στο δικαστήριο που θα συστηνόταν. Πριν από τη δίκη ο καταγγέλλων ή μηνυτής έπρεπε ως διάδικος να καταθέσει το χρηματικό ποσό που του αναλογούσε. Αν τελικά ο κατηγορούμενος καταδικαζόταν, οι άρχοντες που επέβαλαν την ποινή είχαν την υποχρέωση να αναφέρουν γραπτώς στους μεν εισπράκτορες της πόλης το ποσό που έπρεπε να κατατεθεί στο δημόσιο ταμείο στους δε ταμίες της θεάς το ποσό που ανήκε σε αυτήν, ειδάλως θα τα όφειλαν οι ίδιοι.

---

⁷⁹ Σοφία Αδάμ Μαγνήσαλη, «Περιβάλλον και αρχαίο ελληνικό δίκαιο», *ΚΙΒΩΤΟΣ ΦΙΛΙΑΣ Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Θεόδωρο Ι. Παναγόπουλο*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 2011, σελ. 875-896, ιδ. σ. 890 επ.

Η αθηναϊκή νομοθεσία προστάτευε τόσο τα ιδιωτικά ελαιόδεντρα, όσο και τα δημόσια. Τα τελευταία ονομάζονταν *μορία*, θεωρούνταν ιερά και επίσης προστατεύονταν. Ο πιο πάνω αναφερόμενος όμως νόμος της κοπής ορισμένου αριθμού ελαιόδεντρων δεν πρέπει να συγχέεται με το αδίκημα της «ασέβειας», το οποίο αφορούσε την κοπή ή την καταστροφή των ιερών ελαιόδεντρων. Το αδίκημα της «ασέβειας» θεωρούνταν πολύ σοβαρό αδίκημα και γι αυτό εκδικαζόταν από τον Άρειο Πάγο, όπως και η ανθρωποκτονία. Προβλεπόταν δε και η ποινή του θανάτου, καθώς θεωρείτο είδος δημόσιας ιεροσυλίας. Ο Άρειος Πάγος κάθε χρόνο έστελνε ένα αρμόδιο σώμα με επικεφαλής τον *αρχέλαν*, για να επιβλέψει την κατάσταση των ιερών δέντρων.⁸⁰

Ο Σωσίθεος, στον πιο πάνω λόγο, ανέφερε αυτό τον νόμο διότι ισχυρίζεται ότι εξαιτίας του Θεόπομπου ερημώθηκε ο οίκος του Αγνίου καθώς, προτού ακόμα του επιδικαστεί η κληρονομία του Αγνία, ξεριζώσε και έκοψε περισσότερα από 1000 δέντρα που παρήγαν μεγάλη ποσότητα λαδιού προκειμένου να πουλήσει την ξυλεία τους σε σημαντική τιμή. Για την πράξη αυτή επικαλείται μαρτυρίες γειτόνων προκειμένου να αποδείξει την ασέβεια που επέδειξε η οικογένεια του Θεόπομπου όχι μόνο απέναντι στον νεκρό και στην οικογένειά του, αλλά σε ολόκληρη την πόλη. Χαρακτηρίζει την πράξη προσβολή του θανόντος και της ίδιας της πόλης της οποίας οι νόμοι παραβιάστηκαν.

Η μαρτυρία αυτή έχει ως εξής (Δημ. προς Μακαρτ., 70):

«Μαρτυρίαί Μαρτυροῦσιν ἀκολουθήσαι Ἀραφῆνάδε παρακληθέντες ὑπὸ Σωσιθέου εἰς τοὺς Ἀγνίου ἀγρούς, ἐπειδὴ Θεόπομπος ἐπεδικάσατο τοῦ κλήρου τοῦ Ἀγνίου, καὶ ἐπιδεικνύναι αὐτοῖς Σωσίθεον τὰς ἐλάας πρεμνιζομένας ἐκ τοῦ Ἀγνίου ἀγροῦ»,

που μεταφράζεται ως εξής:

«MARTYRIA Οι τάδε καταθέτουν πως ο Σωσίθεος τους παρακάλεσε να τον ακολουθήσουν στην Αραφήνα, στα κτήματα του Αγνία, όταν ο Θεόπομπος πέτυχε να επιδικαστεί σε αυτόν η κληρονομία. Σύμφωνα με την κατάθεσή τους, ο Σωσίθεος τους έδειξε τα ελαιόδεντρα να ξεριζώνονται από το χωράφι.

---

⁸⁰ Δημοσθένης, Προς Μακάρτατον, Βλ. στην έκδ. «Κάκτος», τ. 12, σελ.274-275, σχόλιο 24

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τον λόγο δεν αντλούμε στοιχεία για την πιθανή απόφαση του δικαστηρίου της Ηλιαίας. Ούτε από άλλες πηγές αντλούμε στοιχεία για την ύπαρξη απόφασης. Όμως, κατόπιν όλων όσων εκτέθηκαν, μπορούμε να υποθέσουμε την απόφαση που ενδεχομένως εξέδωσαν οι δικαστές. Με βάση λοιπόν τα επιχειρήματα που αναπτύχθηκαν στον λόγο, τους νόμους που περιέχει και τις μαρτυρίες, οι περισσότερες από τις οποίες προέρχονταν από συγγενείς και κοντινά πρόσωπα των διαδίκων και δεν ήταν εξ ακοής, δηλαδή να τις άκουσαν από άλλα πρόσωπα συμπεραίνουμε ότι η απόφαση πιθανότατα ήταν ευνοϊκή υπέρ του Ευβουλίδη. Άλλωστε με βάση τα όσα αναλύθηκαν, ο Ευβουλίδης θεμελιώνει ισχυρότερο κληρονομικό δικαίωμα από τον Μακάρτατο, εφόσον μέσω της υιοθεσίας από τον παππού του, Ευβουλίδη, είναι πλησιέστερος συγγενής του κληρονομούμενου Αγνία με βάση άλλωστε και τους κανόνες της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής.

Κατά συνέπεια και με την προϋπόθεση ότι δεν υπήρξε ισχυρός αντίλογος από την άλλη πλευρά, που να μπορούσε να αποδείξει ότι ο Μακάρτατος ήταν πλησιέστερος συγγενής, η πλάστιγγα γέρνει υπέρ του Ευβουλίδη, αφού ο Σωσίθεος χρησιμοποιεί στον λόγο αρκετά αποδεικτικά στοιχεία που μπορούν να πείσουν τους λαϊκούς δικαστές για την ορθότητα και το δίκαιο των αιτημάτων του.

Ο παρών λόγος του Δημοσθένη αναμφίβολα αποτελεί μία από τις σπουδαιότερες πηγές για το οικογενειακό και κληρονομικό δίκαιο της εποχής εκείνης. Ανεξάρτητα από την απόφαση για την οποία, όπως αναφέρθηκε, δεν έχουμε στοιχεία, ο λόγος αυτός, αν και δεν είναι πολύ πλούσιος σε επιχειρηματολογία, χρησιμοποιεί νόμους και μαρτυρίες, οι οποίες είναι πολύ επιβοηθητικές στο έργο των δικαστών. Άλλωστε ας μην ξεχνάμε ότι οι δικαστές δεν ήταν επαγγελματίες, αλλά απλοί Αθηναίοι πολίτες, χωρίς ιδιαίτερη νομική παιδεία, όπως συμβαίνει σήμερα.

Πάντως από όλη την παραπάνω ανάλυση φαίνεται ότι το δίκαιο της κλασσικής Αθήνας έδινε έμφαση περισσότερο στην ηθική και στην κοινωνική δικαιοσύνη, οι οποίες αποτελούν πολύ σημαντικές αξίες ακόμα και σήμερα. Η οργάνωση της απονομής της δικαιοσύνης ήταν τέτοια που δεν επέτρεπε ιδιαίτερες ατασθαλίες και παρεκκλίσεις από το ορθό και το δίκαιο.

Πολύ σημαντικοί άρχοντες για την απονομή της δικαιοσύνης ήταν οι Εννέα Άρχοντες που συνέβαλαν τα μέγιστα στην δικαιοδοτική λειτουργία της κλασσικής Αθήνας.

Όλοι αυτοί οι λόγοι των αττικών ρητόρων μας δίνουν ένα πρώτο δείγμα γραφής της διεξαγωγής μιας δίκης με τις αγορεύσεις των διαδίκων, την κατάθεση των μαρτύρων και την έκδοση απόφασης η οποία δεν καταγραφόταν αλλά απαγγελοταν προφορικά καθώς δεν τηρούνταν πρακτικά. Συνεπώς, στην απονομή της δικαιοσύνης συνέβαλαν σημαντικά οι λογογράφοι, οι οποίοι έγραφαν τις αγορεύσεις είτε εξ ολοκλήρου οπότε οι διάδικοι τις αποστήθιζαν είτε έκαναν ένα απλό σχέδιο της αγόρευσης οπότε οι διάδικοι μετά την διαμόρφωσαν κατά το δοκούν. Παρά το γεγονός ότι οι λογογράφοι θεωρούνταν μία περιορισμένη και περιθωριοποιημένη κατηγορία την εποχή εκείνη, οι λόγοι τους αποτελούν πρότυπο συγκροτημένου γραπτού κειμένου με σπουδαία αξία που παραμένει αναλλοίωτη στον χρόνο.

Ο Σόλων που ήταν ένας από τους σπουδαιότερους νομοθέτες της αρχαιότητας καθιέρωσε την προστασία των αδυνάτων και την αρχή της ισότητας μεταξύ όλων των πολιτών ανεξαρτήτως κοινωνικής τάξης. Προσπάθησε δηλαδή να περιορίσει την αλόγιστη εξουσία των ισχυρών, οι οποίοι εκμεταλλεύονταν τους αδυνάτους επιβάλλοντάς σε αυτούς τους δικούς τους όρους.

Επιπλέον, πολλά στοιχεία του λόγου και πολλοί νομικοί θεσμοί και όροι υπάρχουν και σήμερα κι έτσι παρατηρούμε ότι το σημερινό αστικό δίκαιο είναι εν πολλοίς βασισμένο στο δίκαιο της εποχής εκείνης και βέβαια στο βυζαντινορωμαϊκό. Όμως, οι έννοιες της κληρονομικής διαδοχής, του γάμου αλλά και άλλες νομικές έννοιες υπάρχουν αναλλοίωτες στον χρόνο και επιβιώνουν μέχρι σήμερα.

Κατόπιν όλων αυτών, φαίνεται για άλλη μία φορά η εξέλιξη και θα λέγαμε και η πρωτοτυπία του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, ο οποίος ήταν ιδιαίτερα ανεπτυγμένος σε όλα τα επίπεδα. Άλλωστε η Αναγέννηση και ο Διαφωτισμός στηρίχθηκαν στα αρχαία ελληνικά κείμενα και επίσης σπουδαίοι μελετητές διεθνούς κύρους και αναγνώρισης έχουν κατ' επανάληψη τονίσει ότι ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός ήταν εκείνος που ανακάλυψε τα γράμματα, τις τέχνες, το θέατρο, τις φυσικές επιστήμες και εικάζεται ότι τα περισσότερα στοιχεία του παραμένουν ακόμα ανεξιχνίαστα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- **Αδάμ-Μαγνήσαλη Σοφία.**, *Η Απονομή της Δικαιοσύνης στην Αρχαία Αθήνα (5^{ος} και 4^{ος} π.Χ. αιώνας)*, Εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2008
- **Cudjoe Richard V.**, *The social and legal Position of Widows and Orphans in Classical Athens*, Centre for Ancient Greek and Hellenistic Law- Panteion University of Social and Political Sciences, Αθήνα 2010
- **Gudjoe Richard V. - Adam- Magnissali Sophia** , «Family Law in Demosthenes 43: Against Makartatos, 75», *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου* της Ακαδημίας Αθηνών, 42, Αθήνα 2010, σελ. 67-93
- **Δημάκης Παναγιώτης**, *Αττικό Δίκαιο- Το οικογενειακό δίκαιο της Αθήνας κατά τους κλασσικούς χρόνους*, Εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 1986
- **Παπαγιάννη, Ε., Αρναούτογλου, Η., Δημοπούλου, Α., Καράμπελας, Δ., Λιαρμακόπουλος, Α., Χατζάκης, Ι., Χέλμης, Α.**, 2015. *Ιστορία δικαίου*. [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα:Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/>
- **Τρωιάνος Σπ. – Βελισσαροπούλου-Καράκωστα Ι.**, *Ιστορία Δικαίου*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2002

ΧΡΗΣΙΜΕΣ ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ

- -www.olympia.gr- αποδεικτικά μέσα στην αρχαία Ελλάδα (τελευταία πρόσβαση: 29/8/2017)
- -<http://hdl.handle.net/11419/5271> (τελευταία πρόσβαση: 10/9/2017)
- thesecretrealtruth.blogspot.com/2012/02/blog-post_8186.html (τελευταία πρόσβαση: 10/9/17)